

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

NOI DIRECȚII DE CERCETARE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

PROPAGANDA INTERNĂ PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR ÎN
PERIOADA ADUNĂRIILOR AD-HOC

DAN BERINDEI

PERSONALITATEA NAȚIUNII ROMÂNE ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ
A LUI SIMION BĂRNUȚIU

VASILE CURTICĂPEANU

CRAINICII ROMÂNI DIN TRANSILVANIA. RĂSPÎNDIREA TERITORIALĂ
ȘI ATRIBUȚIILE LOR

EMIL LAZEA

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

TENDINȚE ÎN STRUCTURA ECONOMILOR NAȚIONALE ALE SUD-
ESTULUI EUROPEAN ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE (I)

VICTOR AXENCIUC

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

O LUCRARE FUNDAMENTALĂ ASUPRA EVENIMENTELOR DIN 1784

NICOLAE EDROIU

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 37

1984

SEPTEMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAI**E, **LUDOVIC DÉMENY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ROMPRESFILATELIA, Departamentul export-import presă, P.O., Box 12-201, telex 10376, prstfi r-București, Calea Griviței nr. 64-66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

www.dacoromanica.ro

11247 - București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 9
septembrie 1984

S U M A R

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

Noi direcții de cercetare în istoriografia română	845
DAN BERINDEI, Propaganda internă pentru Unirea Principatelor în perioada Adunărilor ad-hoc	854
VASILE CURTICĂPLANU, Personalitatea națiunii române în gândirea istorică a lui Simion Bărnuțiu.	869
EMIL LAZEA, Crainicii români din Transilvania. Răspindirea teritorială și atribuțiile lor	878

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

VICTOR AXENCIUC, Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale (I).	897

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

O lucrare fundamentală asupra evenimentelor din 1784 (<i>Nicolae Edroiu</i>)	917

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Ședință de comunicări la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; Colocviul „Urmările tratatelor de pace din 1919–1920 în Europa centrală și sud-orientală” (<i>Dan Berindei</i>); Călătorie de studii în Cehoslovacia (<i>Nicolae Dascălu</i>); Cronica.	922

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOAN SCURTU, <i>Din viața politică a României (1926–1947)</i> . Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 552 p. (<i>Mihail Rusenescu</i>)	925

BEATRICE MARINESCU, <i>Romanian-British Political Relations 1848-1877</i> , Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, 239 p. (<i>Apostol Stan</i>)	929
VERONICA VASILESCU, Dr. ANETA BOIANGIU, <i>Scrierea chirilică românească. Album de paleografie</i> , București, 1982, 137 p. (<i>Alexandru Ligor</i>)	930
LÁSZLÓ SÜTÖ, <i>La politique interalliée et la Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale</i> (Die intergeallieerde politiek en Hongarije tijdens de tweede wereldoorlog), Presses Universitaires, Bruxelles, 1983, 322 p. (<i>Gheorghe Buzatu</i>).	932
LILIAM JIMENEZ, <i>El Salvador : sus problemas socio-economicos</i> , Casa de la Americas, La Habana, 1980, 238 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	933

REVISTA DE ISTORIE

Tome 37, N° 9
septembre 1984

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- Nouvelles directions de recherche dans l'historiographie roumaine 845
DAN BERINDEI, La propagande interne pour l'Union des Principautés pendant la période des Assemblées ad-hoc 854
VASILE CURTICĂPEANU, La personnalité de la nation roumaine dans la pensée historique de Simion Barnuțiu 869
EMIL LAZEA, Les "crainici" roumains de Transylvanie. Diffusion territoriale et leur attributions 878

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- VICTOR AXENCIUC, Tendances dans la structure des économies nationales du sud-est de l'Europe pendant la période de l'entre-deux-guerres (I) 897

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Un ouvrage fondamental concernant les événements de 1784 (*Nicolae Edroiu*). 917

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Séance de communications à l'Institut d'histoire „Nicolae Iorga”; Le colloque sur le thème „Les conséquences des traités de paix de 1919–1920 en Europe centrale et sud-orientale” (*Dan Berindei*); Voyage d'études en Tchécoslovaquie (*Nicolae Dascălu*); Chronique. 922

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- IOAN SCURTU, *Din viața politică a României (1926–1947)* (Aspects de la vie politique de Roumanie (1926–1947). Etude critique touchant l'histoire de Parti National-

„Revista de istorie”, tom 37, nr. 9, p. 841–936, 1984

Paysan), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1983, 552 p. (<i>Mihail Rusenescu</i>)	925
BEATRICE MARINESCU, <i>Romanian-British Political Relations 1848 - 1877</i> , Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, București, 1983, 239 p. (<i>Apostol Stan</i>)	929
VERONICA VASILESCU, Dr. ANETA BOIANGIU, <i>Scrierea chirilică românească. Album de paléografie</i> (L'écriture cyrillique roumaine. Album de paléographie), Bucarest, 1982, 137 p. (<i>Alexandru Ligor</i>)	930
LÁSZLÓ SÜTÖ, <i>La politique interalliée et la Hongrie pendant la seconde Guerre mondiale</i> (Die intergeallieerde politiek en Hongarije tijdens de tweede wereldoorlog), Presses Universitaires, Bruxelles, 1983, 322 p. (<i>Gheorghe Buzatu</i>)	932
LILIAM JIMENEZ, <i>El Salvador : sus problemas socio-economicos</i> , Casa de la Americas, La Habana, 1980, 238 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	933

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

NOI DIRECȚII DE CERCETARE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

Istoria evenimentială apare istoriografiei contemporane ca nedepășită satisfăcătoare, ca incapabilă de a răspunde întrebărilor legitime pe care și le pune istoricul. Nu întâmplător, de altfel, încă cu un veac și jumătate în urmă, fondatorii istoriografiei moderne românești au cerut lărgirea orizontului istoric. „Până acum — spunea în 1843 Mihail Kogălniceanu — toți acei ce s-au îndetelnicit cu istoria națională n-au avut în privire decât biografia Domnilor, nepomenind nimic de popor, izvorul a tuturor mișcărilor și isprăvelor și fără care stăpînitorii n-ar fi nimică”. În consecința, el arăta că pe lângă istoria politică, avea să-și consacre străduințele studierii „stării sociale și morale”, a obiceiurilor și „prejudecăților”, a „culturii, negoțului și literaturii vechilor români”, acordînd atenția sa și „vechii întocmiri guvernamentale” și „obiceiului pămîntului”¹. La rîndul său, Nicolae Bălcescu înscrisa între „izvoarele” istoriei naționale nu numai cronicile și documentele, ci și „poezii și tradiții populare”, „legi”, „inscripții și monumente” și „scrierile ce zugrăvesc obiceiurile”². Ca și contemporanul său moldovean, considera și el că istoriei trebuia să i se acorde un larg cadru de desfășurare, deoarece „ca o istorie să poată aduce . . . foloase, nu trebuie să fie numai ca un șir de oarecare întâmplări politice sau militare uscate, fără nici o culoare, fără nici un adevăr local, nu trebuie să se ocupe numai de oarecare persoane privilegiate, dar să ne arate poporul românesc, instituțiile, ideile, simțimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri”³.

Ca oricărei științe, istoriei îi sînt neconținut deschise drumurile proprii ei propășiri. O știință staționară, închisată, nedepășind limitele ei anterioare și nefăcînd efortul permanent pentru această depășire este condamnată la inerție și stagnare. Materialismul dialectic și istoric, socialismul științific au oferit științei istorice românești o puternică bază de progrese, marxismul reprezentînd o sigură călăuză în dezvoltarea cercetărilor istoriografice. „Teoria revoluționară, marxist-leninistă — se precizează însă în Programul Partidului — nu este și nu poate fi o concepție închisă, încheiată o dată pentru totdeauna; ea nu este o dogmă, nu poate elabora scheme valabile în orice condiții și pentru orice etapă”. Cu alte cuvinte,

¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, ediție critică Andrei Oțetea, București, 1946, tomul I, p. 648.

² N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică G. și Elena Zanc, București, 1974, vol. I, p. 93—101.

³ *Ibidem*, p. 95.

este recomandată căutarea *noului*, depășirea tiparelor existente, cucerirea a noi trepte pe scara infinită a cunoașterii. „A fi revoluționar, se arată mai departe, a fi comunist, înseamnă a fi explorator îndrăzneț al noului, a privi întotdeauna înainte către ceea ce se dezvoltă, a gândi cutezător pe baza experienței revoluționare a maselor, a acționa pentru unirea eforturilor acestora în vederea transformării revoluționare a societății”⁴. Istoricii români au dat și dau curs acestui îndemn, străduindu-se a da disciplinei lor o încărcătură mai bogată, mai ales că această știință a trecutului este totodată și știința prezentului, care ajută înscrierea pe drumurile viitorului. Cimpul de cercetare al istoriografiei este de o rară complexitate și eforturile istoricilor trebuie să fie neconținut îndreptate spre o cuprindere cit mai amplă a acestuia. „Istoria, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului, trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criteriile de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții”⁵.

Efortul neconținut al realizării progresului se impune unei istoriografii și deoarece ea este parte a istoriografiei universale. Or, a rămâne străini față de o propășire generală ar însemna izolarea, ieșirea din rind și rămânerea în urmă. Trebuie arătat însă că întemeiată pe vechi tradiții — avînd și exemplul unor personalități marcante care, începînd cu Dimitrie Cantemir, principele cărturar, au ilustrat în perioadele anterioare prezența istoriografiei românești dincolo de hotarele țării — și istoriografia noastră nouă, călăuzită de concepția socialismului științific, este activ prezentă pe plan mondial, afirmînd în acest domeniu prestigiul țării. Succesul reputat cu cîțiva ani în urmă de cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București s-a răfrînt, neîndoielnic, și asupra afirmării istoriografiei noastre dincolo de hotare⁶.

Progresul în istoriografie, acest neconținut și prioritar obiectiv, poate fi atins prin accesul la noi izvoare, la o informație mai amplă, mai completă sau prin abordarea fenomenului istoric în temeiul a noi metode, din noi unghiuri de vedere, folosind noi direcții de cercetare. În ceea ce privește noile izvoare, ultimele decenii au fost deosebit de fructuoase, baza de informație a istoriografiei românești s-a îmbogățit, oferind temeuri mai ample interpretării, s-a afirmat prin prestigioase colecții și volume, care, neîndoielnic, fac cinste efortului istoricilor români, afirmîndu-i în această privință și pe plan internațional. Din ultimul deceniu îndeosebi, la aceasta s-a adăugat stăruitoarea tendință spre noi direcții de cercetare.

Aplicarea metodelor cantitative la studiul istoriei, studiul mentalităților colective, demografia istorică, ecologia și climatologia istorică, studiile de genealogie socială aplicate la clase și categorii, viața cotidiană, abordarea istoriei culturii într-un cadru larg al dezvoltării de ansamblu

⁴ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, 1975, p. 153.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, București, 1968, vol. 1, p. 338.

⁶ Vezi Dan Berindei, *Cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice și parțile pare a istoricilor români*, în „Revista de Istorie”, 33 (1980), nr. 10, p. 1839—1855.

a societății etc. au concretizat cele mai de seamă noi direcții în abordarea fenomenelor istorice, efort al istoriografiei românești integrat, de altfel, în silințele istoriografiei universale. Noile domenii abordate, reflectă efortul de dezvoltare a unei istorii globale, în sensul cuprinderii tuturor sau a cît mai multe aspecte ale vieții umane, abordarea multilaterală contribuind la o mai profundă comprehensiune a fenomenelor istorice, la o mai deplină reconstituire a trecutului în realele sale dimensiuni. Aceste noi direcții de cercetare sînt întemeiate și pe anume tradiții ale istoriografiei românești.

Dezvoltarea aplicării metodelor cantitative în istorie ⁷, urmărindu-se aspectele vieții umane din trecut, care îmbracă forme exprimabile prin cifre și supunerea studiului istoriei a unor cît mai largi mase de oameni ori de fenomene umane, a dat rezultate remarcabile în ultima perioadă. De altfel și mari istorici români din trecut — Bălcescu, Xenopol, Iorga ori Pârvan, pentru a nu aminti decît pe unii — au studiat date numerice și fapte caracterizabile prin cifre și de asemenea au publicat izvoare conținînd o atare informație. Lui Mihail Suțu îi revine meritul de a fi fost unul din pionierii transformării numismației dintr-o disciplină preocupată în primul rînd de aspectele estetice ale monedelor într-o disciplină bazată pe metode cantitative. Spiru Haret s-a pronunțat pentru alierea științelor sociale cu matematica, el elaborînd și o lucrare specială în această privință. Vorbind astăzi despre perspectivele aplicării matematicii la istorie trebuie avută în vedere nu numai o utilizare a operațiilor matematice elementare, ci efortul de folosire a statisticii matematice în vederea cunoașterii mai aprofundate a proceselor dezvoltării sociale.

Cuantificarea adică stabilirea de date numerice prin prelucrarea informațiilor pe care izvoarele le exprimă într-o formă numerică (de exemplu, informațiile privitoare la numele și origina dregătorilor din epoca fanariotă au fost prelucrate și transformate în tabele statistice); stabilirea de serii de date istorice pe perioade lungi (de exemplu, evoluția prețurilor); aplicarea statisticii matematice pentru descoperirea unor relații nesesizabile prin metodele istoriografice obișnuite; statistica matematică utilizată pentru clasificarea respectiv seriarea unor obiecte arheologice; ori statistica matematică folosită pentru studiile istorice pe bază de eşantioane sau cu date istorice lacunare, reprezintă tot atîtea concretizări ale gamei variate pe care o oferă istoriografiei aplicarea metodelor cantitative la studiul istoriei. Eficiența utilizării metodelor matematice la studiul istoriei este accentuată de posibilitatea folosirii calculatoarelor electronice. Aceste mașini permițînd efectuarea unui amplu volum de operații sofisticate asupra unor cantități extrem de mari de date au dus la o intensificare a utilizării metodelor cantitative. Calculatoarele pot fi, de altfel, folosite nu numai ca prețioase instrumente ajutătoare și întregitoare ale muncii istoricului, dar, ceea ce este foarte important, ca bănci de date istorice.

⁷ Vezi între altele: Irina Gavrilă, *Les mathématiques et l'histoire en Roumanie*. în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIV (1975), nr. 2, p. 276—283; Idem, *Cuantificarea în istorie. Valoare și limite*, în „Revista de Istorie”, 32 (1979), nr. 5, p. 903—921; Vasile Liveanu, Irina Gavrilă și Constanța Motei, *Statistica matematică și istoria. Despre ordinea declanșării mișcărilor țărănești în 1907*, în „Revista de Istorie”, 33 (1980), nr. 9, p. 1697—1736; Vasile Liveanu și Irina Gavrilă, *Mathematics and History. The study of historical time sequences with missing data*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIX (1980), nr. 1, p. 21—46.

În țara noastră cele mai de seamă cercetări în acest domeniu au fost efectuate în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”, unde funcționează un eficient mic colectiv de aplicare a metodelor matematice la studiul istoriei — al cărui nucleu îl formează Vasile Liveanu și Irina Gavrilă. Colectivul a abordat teme importante, multe valorificate în comunicări și studii în țară și peste hotare. Analiza factorilor determinanți ai arendei țărănești în sistemul muncii în dijmă, analiza factorilor determinanți ai intensității și ordinii izbucnirii răscoalelor țărănești din 1907, analiza factorilor determinanți ai variației diversilor indicatori social-economici la începutul secolului al XX-lea, metode statistice de analiză a datelor istorice lacunare, cu aplicații la studiul evoluției birului în secolul al XVI-lea și a prețurilor în secolele XVI-XVIII, compararea, sortarea și agregarea automată a datelor istorice cu aplicații la studiul evoluției moșierimii și a conducerii politice și administrative a statului în perioada 1864—1918, aplicații ale teoriei informației (cu referire la componența intelectualității române în secolele XVI—XVII), studii de istoriografie critică privind evoluția aplicațiilor matematice în istorie pe plan internațional și național, iată temele studiate în cadrul colectivului de aplicare a metodelor matematice la studiul istoriei, uneori în colaborare cu alți membri ai Institutului „N. Iorga” sau cu cercetători din alte instituții de același profil.

Aderând la propunerea României, reprezentanți a 16 țări din trei continente, au creat la București — cu prilejul celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice — Comisia internațională pentru aplicarea metodelor cantitative în istorie. Vasile Liveanu a fost ales vicepreședinte al acestui organism științific internațional. Două conferințe internaționale inițiate de comisie, la Washington în martie 1982 și la Bellagio în mai 1984, la care specialiștii români au participat eficient, au contribuit la găsirea căilor celor mai optime de aplicare a metodelor cantitative la specificul cercetării istorice, la un schimb amplu de informații asupra tehnicilor întrebunțate, la precizarea celor mai bune metode de îmbinare a metodelor matematice cu cele tradiționale.

Tot mai mulți istorici sint atrași de acest domeniu realizându-se și urmînd a se realiza diferite forme de colaborare, mai ales în ceea ce privește demografia istorică ori genealogia aplicată la studiul unor clase sau categorii sociale. De altfel, necesitatea alinierii istoriografiei noastre evoluției cercetărilor și metodelor istoriografiei mondiale impune istoricilor români întreaga receptivitate față de această nouă și importantă direcție de cercetare.

Studiul mentalităților colective, care în ceea ce privește istoriografia noastră își poate găsi temeuri și în anumite lucrări ale lui Nicolae Iorga, a atras în ultima perioadă un număr crescînd de istorici din țara noastră, la București, ca și la Cluj-Napoca și la Iași. Abordarea mentalităților colective în lumina concepției materialismului istoric a pus și pune în lumină raporturile dintre realitățile existenței materiale și ansamblul reprezentărilor, gândurilor, sentimentelor, care rămîn la nivel subliminal — sub pragul conștiinței — neînchegîndu-se într-o ideologie. Dacă istoriografia romantică — prin Herder la germani și Michelet la francezi, pentru a nu da decît două exemple — a pus în evidență un spirit național al fiecărui popor, ea n-a răspuns decît parțial unor întrebări fundamentale privind

ceea ce denumim astăzi mentalul colectiv⁸. Studiul mentalităților colective a fost ridicat la un nivel de adevărată științificitate de către cei doi inițiatori ai curentului de la cunoscuta revistă franceză „Annales”, Lucien Febvre și Marc Bloch, care au așezat mentalul colectiv într-un context mai larg de corelare cu condițiile materiale și raporturile sociale ale epocii. „Să fim istorici — scria Lucien Febvre pledînd pentru noua direcție de cercetare — ceea ce înseamnă: să nu-i omorîm a doua oară pe morți. Să nu le răpim, cu mult mai prețioasă decît viața lor materială, viața lor spirituală — ceea ce au gîndit, au iubit și crezut — și aceasta, substituind pur și simplu gîndurilor lor veritabile, credințelor lor, iubirilor lor, ceea ce gîndim noi cu ajutorul aceluiași cuvinte, ceea ce credem pronunțînd aceleași formule, ceea ce iubim cu același elan...”⁹. Raportul dintre economic și mental este evidențiat în valoroasele lucrări ale istoricilor francezi contemporani Georges Duby și Emmanuel Le Roy Ladurie și nu întîmplător, poate, „radiografia” pe care a făcut-o acesta din urmă satului Montaillou pe o perioadă de 40 de ani — între 1294 și 1324 — a avut un deosebit succes în ceea ce privește numărul de cititori. Familia, raporturile sociale, relațiile dintre sexe, atitudinile față de viață și moarte, credințele și superstițiile au atras și atrag interesul specialiștilor acestei direcții de cercetare.

Prin studiile întreprinse asupra mentalului colectiv de specialiștii români — am aminti pe Alexandru Dușu, pe Florin Constantiniu, pe Edgar Papu, pe Virgil Cândea, pe Vasile Drăguț și pe Răzvan Theodorescu, pentru a nu menționa decît pe unii — au fost dezvăluite legături și motivații istorice, corelarea dintre ansamblul condițiilor obiective și stările de spirit colective care determină acțiunile macro — sau microgrupurilor. Dezbaterea, organizată în 1983 în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”, consacrată mentalităților colective a oferit un excelent prilej pentru un fertil schimb de vederi. Rapoartele și intervențiile, publicate în „Revue Roumaine d’Histoire”¹⁰, cuprind puncte de vedere care deschid orizonturi noi în acest domeniu. Neîndoielnic că această direcție de cercetare a contribuit și contribuie la o înțelegere mai deplină a complexității fenomenelor istorice. Studiul mentalităților colective se dovedește a fi nu un „lux”, ci o reală necesitate a istoriografiei noastre, subiectivizarea obiectivului reprezentînd o indispensabilă verigă pentru cunoașterea aprofundată a proceselor istorice. Mentalul colectiv în societatea rurală a epocii feudale românești, raportul dintre literatură, ideologie și mentalități, problema modelelor culturale, mentalul colectiv reflectat în opera de artă, au fost și sînt unele domenii în care s-a desfășurat și se desfășoară o rodnică activitate, menită a contribui la clarificarea unor aspecte ale unor importante fenomene istorice¹¹. Spre exemplu, marea răscoală din 1784 oferă un material abundent pentru urmărirea unor stereotipe mentale, precum mitul „bunului împărat”, ca și pentru înțelegerea tranziției de la acest mit la noua legitimitate revoluționară.

⁸ Vezi detalii în Lucian Boia, *Istoria mentalităților (cu privire specială asupra școlii de la „Annales”)*, în „Revista de Istorie”, 33 (1980), nr. 5, p. 937-952.

⁹ Lucien Febvre, *Amour sacré, amour profane. Autour de l’Héréméron*, Paris, 1971, p. 356.

¹⁰ Vezi „Revue Roumaine d’Histoire”, XXII (1983), nr. 4.

¹¹ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 951.

Legată de istoria mentalităților este „istoria imaginarului”, în sfera căreia intră miturile, credințele, aspecte ale culturii populare, domeniu în care s-a ilustrat pe plan mondial românul Mircea Eliade, iar în ceea ce privește poveștile și legendele populare, între alții, specialiștii sovietici V.I. Propp și Mihail Bahtin — ori francezi — Robert Mandrou, Marc Soriano etc. O mențiune trebuie făcută și despre încercările care au fost făcute și în direcția unor studii de psihanaliză aplicate la domeniul istoriei, încercându-se, nu totdeauna însă cu rezultate satisfăcătoare, de a se ajunge de la investigația psihică individuală la o analiză a psihologiei colective. În schimb, metoda a dat rezultate bune în ceea ce privește biografiile, adică în cazurile „individuale”¹². Tot corelate istoriei mentalităților sînt și cercetările referitoare la studierea „vieții cotidiene” (o lucrare de acest fel referitoare la epoca fanariotă este în prezent întreprinsă cu rezultate promițătoare de Ioana Constantinescu).

O altă direcție în care eforturile de cercetare ale istoriografiei românești s-au evidențiat în ultimele două decenii și anunță și în viitor rezultate promițătoare, este cea a demografiei istorice. De altfel, din 1975 președenția Comisiei internaționale de demografie din cadrul Comitetului internațional de științe istorice a revenit acad. Șt. Pascu. Din 1972 a apărut la Cluj-Napoca o serie de studii de demografie istorică: *Populație și societate*, din care, pînă în prezent, au fost publicate patru volume și la care au colaborat specialiști din întreaga țară. Realizări importante în acest domeniu au fost obținute, începînd din 1981, și în cadrul Laboratorului de demografie istorică creat pe lângă Facultatea de Istorie Filozofie din București sub conducerea prof. univ. Șt. Ștefănescu¹³. Însemnătatea domeniului pe planul istoriografic internațional s-a vădit și cu prilejul celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București din 1980, cînd, în afara activității lucrărilor comisiei internaționale mai înainte menționată, una dintre cele patru teme ale secției de Metodologie a fost consacrată temei *Demografie, epidemii, ecologie*, specialiștii români avînd de altfel o parte activă la respectiva dezbatere¹⁴.

Fiind un condominium al istoriei și demografiei, deci implicînd o cercetare interdisciplinară, demografia istorică constituită pe plan mondial în anii 1946—1953, prin străduințele reunite ale istoricului M. Reinhard, ale istoricilor economiști J. Meuvret și P. Goubert și ale demografului, statisticianului și matematicianului L. Henry, după școala franceză de demografie istorică constituindu-se apoi diferite școli naționale: canadiană, engleză, belgiană, italiană, germană și, cum s-a remarcat, „și nu în ultimul rînd, școala românească de demografie istorică”¹⁵.

Cercetările de demografie istorică românească au evidențiat valoarea factorului demografic și a politicii demografice pentru înțelegerea proceselor de dezvoltare a activităților umane de toate tipurile. Au fost urmărite

¹² *Ibidem*, p. 950; *Idem*, *Extrapolări și exagerări ale psihanalizei. Oedip, istoria și visele ...*, în „Contemporanul”, nr. 19 din 7 mai 1976.

¹³ Ștefan Ștefănescu, *Activitatea Laboratorului de demografie istorică în contextul istoriografiei românești actuale*, în „Revista de Istorie”, 37 (1984), nr. 5, p. 414—416.

¹⁴ XVe Congrès International des Sciences Historiques. *Rapports. I. Grands thèmes et Méthodologie*, Bucarest, 1980, p. 587—714; *Actes IV* (1), Bucarest, 1982, p. 491—516.

¹⁵ Vladimir Trebici, *Demografie și istorie: spre o nouă sinteză*, în „Revista de Istorie”, 37 (1984), nr. 5, p. 418—419.

corelația dintre populație și mediul înconjurător, influențele reciproce, precum și interferențele între ele, pe deoparte și societate, pe de alta. A fost analizat comparativ regimul demografic în diferite provincii și în evoluția sa istorică pe teritoriul țării noastre, stabilindu-se elementele de unitate și diferențiere, precum și condiționarea lor socio-culturală; important a fost și faptul că se caută a se încadra fenomenele demografice specifice țării noastre, neîndoielnic în evoluția lor istorică, într-un cadru mai larg, comparativ, european. S-au avut și se au în vedere și problemele demografiei contemporane, corelate neîndoielnic unui flux istoric și unui larg cadru comparativ. Studiarea răspîndirii populației, stabilirea corectă a numărului populației în diverse etape istorice, mortalitatea în diferite momente și influența epidemiilor asupra factorului demografic, evoluția demografică a centrelor urbane au fost și sînt tot atitea aspecte abordate cu eficiență și valoroase rezultate de specialiștii acestui domeniu de cercetare¹⁶. Demografia istorică contribuie neîndoielnic prin rezultatele ei la o comprehensiune mai aprofundată a fenomenelor istorice.

Corelată problematicii demografice este și cea a ecoistoriei — a istoriei mediului înconjurător și climatologiei istorice. Domenii de cercetare încă din antichitate — Hippocrat a încercat să stabilească raporturi precise între climă și tipurile de temperamente, de comportare socială —, puse în valoare mai ales în secolul al XIX-lea cînd geografia se constituie ca știință, ele au luat o evidentă dezvoltare în ultima perioadă. De altfel, încă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Montesquieu considera clima și solul ca principalii determinanți în evoluția instituțiilor politice și ale legislației, iar la mijlocul secolului următor H. T. Buckle în a sa *History of Civilization in England* încerca să explice temeuriile civilizațiilor prin elemente climatice (căldura și umiditatea). După poziții exagerate de felul celei a americanului Elsworth Huntington, care absolutiza forța oscilațiilor climatice, Lucien Febvre a demonstrat în 1922 în a sa *La Terre et l'évolution humaine* în locul unui *determinism* un *possibilism* geografic. Fernand Braudel și Le Roy Ladurie, ca și britanicul H.H. Lamb și germanul Hans von Rudloff au contribuit, în ultimele două decenii, prin lucrări fundamentale, la afirmarea climatologiei¹⁷.

Aceste domenii au atras în ultima vreme și atenția unor specialiști români, dintre ei demonstrînd nu numai un viu interes pentru această direcție de cercetare dar obținînd și rezultate dintre cele mai interesante Paul Cernovodeanu. Într-o monografie, care urmează să vadă lumina tiparului¹⁸, acest istoric, făcînd apel la variate surse de informație, a realizat o lucrare cu vădit caracter de interdisciplinaritate, care demon-

¹⁶ Vezi grupajul *Ecoistorie și demografie* în „Revista de Istorie”, 37 (1984), nr. 5, p. 414—469.

¹⁷ Lucian Boia, *Climatologia istorică*, în „Revista de Istorie”, 32 (1979), nr. 6, p. 1119—1130, mai vezi: Samuel Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj, XVI (1973), p. 431—444; Paul Cernovodeanu, *Importanța istoriei mediului înconjurător pentru demografia istorică*, în „Revista de Istorie”, 37 (1984), nr. 5, p. 422—429.

¹⁸ *Impactul factorilor ecologici asupra evoluției demografice a țărilor române în Evul Mediu (pînă la 1800)*.

strează importanța ce trebuie acordată mediului ambiant și climatologiei, evoluției climei pentru înțelegerea și chiar perceperea unor aspecte semnificative ale structurilor societății feudale românești. Lucrarea pledează pentru necesitatea înnoirii cercetărilor istorice privind evoluția societății feudale românești prin studierea unor fenomene, deseori ignorate sau considerate pe nedrept secundare, demersul ecologic avînd, de altfel, pe toate planurile, o pondere de necontestat în lumea contemporană.

În cercetările desfășurate pe plan mondial în domeniul genealogiei se remarcă în ultima perioadă noi tendințe, tinzîndu-se din ce în ce mai evident a se transforma genealogia dintr-o disciplină orientată aproape în exclusivitate spre o istorie a familiilor nobiliare într-o știință care urmărește istoria familiilor din toate clasele și categoriile sociale. Totodată, se depun străduințe pentru a se da demersului genealogic un sens mai larg, accentuîndu-se corelarea genealogiei cu istoria. Îndeoșbi în ultima perioadă, Confederația internațională de genealogie și heraldică din al cărui birou de conducere, în calitate de consilier regional pentru Europa de est și de sud-est face parte și istoricul român Dan Berindei — manifestă din ce în ce mai accentuat tendința de extindere a sferei studiilor genealogice, ca și cea tinzînd să coreleze dimensiunea genealogică istoriei socio-politice și celei culturale. Trebuie spus că în această privință unele lucrări de genealogie socială, realizate de specialiști români, în care au fost urmărite compoziția și evoluția unor clase, categorii sau grupuri sociale, de obicei și aplicîndu-se metodele matematice, reprezintă opere de pionerat pe plan mondial, care au influențat însăși activitatea organismului internațional mai înainte amintit¹⁹. De altfel, eforturile specialiștilor români în această direcție au fost valorificate în cadrul Congreselor internaționale de genealogie și heraldică de la München, Copenhaga și Madrid.

Neîndoielnic că noile direcții de cercetare deschid perspective unor realizări menite, pe deoparte, a duce la o studiere mai aprofundată, din noi unghiuri de vedere, a fenomenelor istorice românești, iar, pe de alta, a cuprinde mai accentuat istoriografia noastră în fluxul istoriografiei

¹⁹ Vezi Dan Berindei, *Genealogische Beziehungen der Anführer der walachischen Revolution von 1848 in der Walachei*, în *12. Internationales Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften*, Stuttgart, 1978; Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, în *Populație și societate*, Cluj-Napoca, 1977, vol. 2, p. 351—442; Dan Berindei, *Mutații în sinul păturilor conducătoare românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în lumina genealogiei*, în *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, Academia de Științe Sociale și Politice, 1981, p. 72—78; Dan Berindei și Irina Gavrilă, *Mutații în sinul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale*, în „Revista de Istorie”, 34 (1981), nr. 11, p. 2029—2046; Dan Berindei, *Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxième quart du XIXe siècle*, în *Genealogica et Heraldica. Copenhagen 1980*, Copenhaga, 1982, p. 359—363; Idem și Irina Gavrilă, *Aanaliza situației clasei dominante din Țara Românească înlemeiul catalografiei din 1829*, în „Revista de Istorie”, 36 (1983), nr. 4, p. 349—362; aceeași, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle*, în *XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealogica y Heraldica*, Madrid, 1983, tomul I, p. 239—253; Paul Cernovodeanu, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionnelle (1831—1858)*, loc. cit., p. 429—446.

mondiale. Prezența activă a specialiștilor români în cadrul diferitelor organisme internaționale reprezentînd noile direcții, ca și lucrările publicate de ei peste hotare merită a fi evidențiate. Secretarul general al Partidului a subliniat în repetate rînduri, în mod stăruitor, necesitatea receptivității față de *nou*, a neinchistării în tipare vechi, ca și necesitatea integrării în fluxul științific al lumii, or realizarea de cercetări în aceste noi direcții reprezintă pentru istoricii români prilejuri de a ieși dintr-un cadru rutinier, de a lărgi ancheta lor științifică, de a face apel la noi metode și a putea sluji astfel cauza progresului istoriografiei românești și afirmării ei pe planul istoriografiei mondiale.

PROPAGANDA INTERNĂ PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR ÎN PERIOADA ADUNĂRILOR AD-HOC

DE

DAN BERINDEI

Procesul de formare a statului național român a pus în mișcare toate clasele și păturile sociale din Moldova și Țara Românească¹. Încă din toamna anului 1854, Marx remarcase semnele unei stări prerevoluționare în Principatele Române. „Dacă aruncăm o privire asupra Europei — arătase el — vedem simptome de revoluție în Spania, Italia, Danemarca, în Principatele dunărene, Grecia și Turcia asiatică...”². Această situație își avea rădăcinile în revoluția din 1848 — a cărei brutală înăbușire nu putuse pune capăt luptei poporului român pentru eliberarea socială și națională — dar mai ales în necesitatea acută în care se găsea națiunea română de a-și constitui un stat unitar, modern și neatârnat. Spre sfârșitul anului 1855 și în prima jumătate a anului 1856 s-a asistat, în consecință, la desfășurarea unei largi mișcări unioniste de mase în Principatele Române. Comentînd starea de lucruri ce se remarca în cele două țări române, în legătură cu creșterea în intensitate a luptei pentru Unire, un corespondent al „Gazetei de Augsburg” scria în martie 1856 că „schimbarea rapidă care a avut loc în opinia publică din Principate de la începutul crizei orientale ar putea părea extraordinară dacă nu inexplicabilă unui străin”³.

Lupta pentru Unire a atras întreaga populație a celor două principate. Majoritatea claselor și păturilor sociale s-au situat pe pozițiile Unirii, doar o minoritate neînsemnată punîndu-se în slujba separatismului, pe o poziție profund antipatriotică. Dacă în problema unificării Moldovei și Țării Românești reprezentanții diferitelor clase și categorii sociale se găseau pe poziții comune, atunci cînd se trecea mai departe de problema strictă a unificării politico-administrative la reformele de care acest act trebuia să fie însoțit, pe care clasele și păturile sociale din acea vreme le preconizau a fi soluționate în mod deseori divergent, în funcție de propriile lor interese, deosebiri se vedeau. Este totuși evident că ideea-forță a Unirii a făcut să se estompeze, cel puțin o perioadă, punctele de vedere divergente amintite.

¹ Vezi detalii în Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979 și Ion Popescu-Puțuri și Nicolae Copoiu (coordonatori), *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor Române (1859)*, București, 1979.

² Karl Marx, *Zvonuri despre arestarea lui Mazzini. Imprumutul forșat din Austria. Spania. Situația din Valahia*, în Marx-Engels, *Opere*, București, 1961, vol. 10, p. 522.

³ N. Iorga, *Mărturii istorice privilegiate la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, București, 1905, p. 289.

Antrenarea într-un fel sau altul în lupta pentru Unire și a conservatorilor și moderaților, în general puțin interesați, potrivnici sau indiferenți față de revendicările sociale ale maselor, ca și faptul că simptomele revoluției generale — în care crezuseră în mod utopic democrații burghezi europeni dezavuați de Marx și Engels — descrescuseră în primii ani ai celui de-al șaselea deceniu al secolului al XIX-lea, au dus într-o măsură la atenuarea caracterului radical al luptei unioniste. În plus, în bună măsură, ca și în 1848, burghesia a căutat să iasă în întâmpinarea boierimii liberale și chiar în aceea a boierimii moderat-conservatoare renunțând la revendicările ei radicale, cele mai corespunzătoare însă năzuințelor poporului și s-a mulțumit în unele privințe cu un program de generalități oarecum asigurător pentru boierime, dar care nu era menit să satisfacă în prea mare măsură masele atit de setoase de temeinice înnoiri sociale.

Cu toate acestea, este sigur că la mijlocul anului 1856, în momentul cînd Tratatul de la Paris stabilise ca dorințele populațiilor celor două principate să fie consultate prin așa-numitele Divanuri sau Adunări ad-hoc⁴ și cînd domniile lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica se apropiau de termen, mișcarea unionistă dobîndise un larg caracter de masă, Unirea fiind principala problemă la ordinea zilei pentru locuitorii celor două țări. Dar, deși unionismul a avut de la început acest caracter de masă, greutățile puse în calea luptei pentru Unire în perioada Adunărilor ad-hoc, în parte de reacțiunea internă, în deosebi în Moldova, dar mai ales de marile puteri ostile realizării statului național românesc, au impus temeinica organizare a unui nucleu activ și militant al unioniștilor, care au acționat în cadrul largei formațiuni politice denumită *partidă națională*, grupare sudată în jurul ideii unioniste, dar în care obiectivele sociale ale luptei erau uneori divergente și deseori neclare. Totodată, cu aceeași acuitate, s-a impus susținerea luptei pentru Unire *printr-o largă acțiune propagandistică internă*, coroborată, desigur, cu acțiunea de propagandă externă. Este cert că succesul spectaculos al luptei pentru Unire, ca și înfrîngerea tuturor greutăților puse în calea mișcării unioniste în perioada Adunărilor ad-hoc s-au datorat în bună măsură acestei susținute și neîntrerupte acțiuni de propagandă, care a folosit forme variate și care a reprezentat prilejul manifestării unor puternice simțăminte patriotice.

Deși dorințele exprimate de Adunările ad-hoc urmau să fie supuse aprecierii și hotărîrii definitive ale unei conferințe a celor șapte puteri garante, care trebuia să utilizeze în acest scop și lucrările unei „comisii de informare” trimisă în Principate, comisie care urma să activeze în paralel cu Adunările ad-hoc, priveghind totodată activitatea acestora, era totuși neîndoielnic că posibilitatea ce se oferea poporului român pentru exprimarea publică și organizată a aspirațiilor sale reprezenta o premisă deosebit de favorabilă pentru reușita luptei unioniste. Acest lucru l-au înțeles limpede conducătorii mișcării pentru Unire. În aprilie 1856, V. Alexandrescu <Urechia> scria în acest sens lui G. Sion că „soarta Principatelor ... este acum și rezolvată în principiu; totul atîrnă pentru cea de pe urmă confirmare de *votul națiunii*”⁵. De altfel, un îndemn

⁴ D.A. Sturza și alții, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1889, vol. II, p. 1082 (se citează în continuare: *Acte și documente*).

⁵ Șt. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 284.

pentru o amplă mișcare pentru Unire venea în aceeași vreme și din partea conducătorilor puterilor favorabile Unirii; astfel, în luna mai 1856, Walewski, ministrul de externe al Franței, scria consulului Franței la București despre necesitatea ca Principatele să se declare „cu voce tare” („hautement”) pentru Unire, spre a determina o hotărâre finală a puterilor garante favorabilă aspirațiilor unioniste ale poporului român⁶.

Ca urmare a situației ce se crease la mijlocul anului 1856, mișcarea unionistă luând o largă amploare, s-a trecut — ceea ce era un element nou — la o mișcare în acest sens *în forme organizate*. Atît în Moldova, cît și în Țara Românească, au fost constituite organele de conducere, elaborîndu-se totodată programul mișcării, program care avea însă limitele amintite ceva mai înainte, și s-a căutat să se dea o formă organizată activității publicistice favorabile Unirii, atît în ceea ce privește presa, cît și broșurile și manifestele unioniste. Comentînd, peste cîțiva ani, activitatea unioniștilor moldoveni, din perioada Adunărilor ad-hoc, M. Kogălniceanu declara următoarele Adunării Moldovei: „Cine a fost în capul mișcării? a fost Comitetul Unirii din Iași compus din vreo 10 membri, din care am fost și eu unul. Țeara știe cît a lucrat acest comitet. Prin ținuturi se aflau asemenea cite un comitet special de fiecare oraș. Activitatea mișcării era dirijată de comitete...”⁷. Comitetele unioniste, cărora li s-au adăugat apoi și cluburile unioniste, au reprezentat organele de coordonare și de dirijare a amplei mișcări pentru Unire. Este de remarcant că între aceste organe a ființat o neîntreruptă legătură, activitatea comitetelor din Moldova fiind îndrumată de comitetul central al Unirii din Iași, iar cea a comitetelor din Țara Românească de comitetul central al Unirii din București. Totodată, între cele două comitete centrale existau legături pentru coordonarea activității mișcării, relații de asemenea natură ființînd, de asemenea, între conducerea mișcării unioniste interne și exilată revoluționari de la 1848, care activau intens pentru Unire în afara hotarelor, pînă în vara anului 1857, cînd ultimii și cei mai de seamă dintre ei au putut reintra în țară, trecînd atunci în mod direct la conducerea mișcării unioniste interne, în deosebi în Țara Românească.

Mișcarea unionistă a început prin a căpăta forme organizate în Moldova, unde atitudinea mai liberală și totodată favorabila Unirii pe care a adoptat-o Grigore Ghica în ultima parte a domniei sale a ușurat acest proces. Începutul activității organizate l-a reprezentat aici un banchet organizat în via lui Kogălniceanu de la Copou în cinstea maiorului Filipescu, eliberat de autoritățile țariste. Banchetul a prilejuit o puternică manifestație pentru Unire, ceea ce a reprezentat preludivul înființării la Iași, trei zile mai tîrziu — la 25 mai/6 iunie 1856 — a unei societăți sau a unui comitet al Unirii. Nou înființatul comitet s-a întrunit apoi într-o formă mai largă la 30 mai/11 iunie, cînd însă s-a făcut remarcată într-o măsură mai accentuată limitarea socială a programului său. Trebuie menționat că încă de la 25 mai/6 iunie comitetul sau Societatea Unirii hotărîse la punctul 2 al jurnalului încheiat cu acest prilej modalitățile

⁶ *Acte și documente*, vol. V, p. 927.

⁷ *Procesele verbale ale Adunării Elective din Moldavia. Sesiunea 1860-1861*, p. 302. Pentru procesul de organizare a mișcării unioniste, vezi: V. Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855-1857, în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1. Pentru comitet vezi *Acte și documente*, vol. III, p. 520, 521, 522.

de propagare a ideii unioniste și anume : prin presă, broșuri și „foi izolate”, prin „emisari” trimiși în ținuturi, prin adunări publice și prin petiții pe care urmau să se strângă semnături în favoarea Unirii⁸. Atît divergențele ivite în jurul programului social al mișcării, cît și faptul că Grigore Ghica a fost înlocuit în iulie 1856 prin separatistul caimacam reacționar Teodor Balș au dus la sistarea sau cel puțin la diminuarea activității comitetului central al Unirii din Iași timp de cîteva luni în așteptarea trecerii la campania pentru dobîndirea victoriei în alegerile pentru Adunarea ad-hoc.

În Țara Românească a fost organizat, tot în vara anului 1856, comitetul de diriguire a mișcării unioniste, ca și comitete unioniste în reședințele județelor. Activitatea organizată a mișcării unioniste a suferit însă stînjeniri și în această țară în cursul anului 1856, deși caimacamul Alexandru Ghica afișa o atitudine de nepărtinire, spre deosebire de Balș, propagator direct al separatismului. În amîndouă țările întîrzierea elaborării firmanului referitor la modalitățile de desfășurare a alegerilor și care urma mai ales să stabilească diferitele categorii de alegători, a determinat o diminuare a activității unioniste fățișe în ultimele luni ale anului 1856, ceea ce însă n-a împiedicat ca propaganda pentru Unire să continue, deși nu cu intensitatea pe care ea urma s-o capete în 1857.

La sfîrșitul anului 1856 și la începutul anului 1857, mai ales cînd susamintitul firman a fost emis⁹, activitatea unionistă s-a înviorat și lucrul acesta s-a reflectat pe plan organizatoric în amîndouă țările. În Moldova, consulul austriac semnala organizarea unor comitete unioniste locale, ca și activitatea comitetului central de la Iași¹⁰. Dar într-o fază cu totul nouă s-a trecut în primăvara anului 1857, cu cîteva luni înaintea alegerilor, cînd posibilitățile de acțiune erau cunoscute și cînd mișcarea pentru Unire a putut să fie mai temeinic organizată. Acum s-a ajuns în Țara Românească la unificarea mișcării în jurul unui program unic, sub conducerea unui singur comitet central, care a constrîns clubul condus de Gh. Costaforu și de C. Boisianu, oameni de încredere ai caimacamului Alexandru Ghica, să i se alătore prin fuzionare. Tot aici s-a definitivat programul mișcării, încă odată însă limitat pe plan social, printr-o declarație în care — pentru asigurarea boierimii — se declara „respect la dreptul proprietății de orice natură”¹¹. Declarația aceasta a determinat în scurtă vreme alăturarea la acțiunea comitetului central muntean și a unui grup de mari boieri unioniști care pînă atunci duseseră o acțiune separată. Totodată, comitetele unioniste s-au reorganizat în comitete electorale, activitatea lor orientîndu-se în deosebi spre cîștigarea alegerilor. În aceeași vreme, se reconstitua și mișcarea unionistă din Moldova pe temeiul unui program aproape similar celui de la București, cu care se stabiliseră legături nu numai oficioase ci și oficiale, în baza unei adrese trimisă de comitetul din Țara Românească celui din Moldova la 11/23 martie 1857¹². De acum înainte activitatea celor două comitete s-a des-

⁸ *Acte și documente*, vol. III, p. 521.

⁹ *Ibidem*, p. 1049—1052.

¹⁰ Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, București, 1959, p. 75 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II).

¹¹ *Acte și documente*, vol. IV, p. 50—52.

¹² *Ibidem*, vol. IV, p. 104—107.

fășurat neîntrerupt, ele izbutind să dea un caracter organizat întregii mișcării pentru Unire, să câștige bătălia electorală în alegerile pentru Adunările ad-hoc și să diriguiască activitatea unionistă a acestora.

Paralel cu activitatea comitetelor centrale ale Unirii s-a desfășurat în amândouă țările activitatea comitetelor și cluburilor locale, care organizau lupta unionistă în județele și ținuturile celor două principate. Potrivit unor amintiri din epocă, iată cum se desfășura activitatea unionistă într-un oraș de provincie — este vorba de Birlad — : „în casa noastră — scrie memorialistul — ... avea n o odaie despre soare-apune, a cărei fereastră dădea în grădina casei. La fereastră pe lângă puternice gratii de fier erau și două rînduri de obloane de lemn, precum și o perdea groasă de postav verde. În unul din pereții odăii era un dulap de zid, cu o ascunzătoare în care părintele meu ținea hîrtii. Mai tirziu mi-a spus el că acolo se păstrau proclamațiile și hîrțile secrete ale unioniștilor. La sosirea unor anumiți oaspeți din țară se închideau bine obloanele, se trăgea perdeaua de postav verde, așa că nu se mai putea zări nici o zare de lumină în odaie. După sobă puneau sfetnicele cu luminări, iar pe masă hîrtie de scris, cerneală și condeie, făcute din pene de gîscă. De multe ori am văzut adunîndu-se la noi pe Costache Negri, Manolache Costache, Alecu Cuza, Mihalache Kogălniceanu, Anastasie Panu, Mihai Jora, Rolla, Petrache Mavrogheni, mai tirziu pe unchiul meu Iorgu Radu și alții, la care se mai adăugau și o parte din acei ce alcătuiau comitetul unionist al județului Tutova și al orașului Birlad”. Pitorească este și amintirea personală a autorului, copil în acea vreme, asupra acestor întruniri. „După ce isprăveau de discutat cîteva puncte, chestiunile pentru care se adunaseră, treceau în odaia cea mare a casei; acolo Negri mă lua de păr și îmi făcea o moară, zisă de vînt, iar ceilalți musafiri adunați îmi dădeau cite o palmă... ca să țin minte, ziceau ei, de vremea cînd se adunau să se sfătuiască pentru unirea Moldovei cu Valahia”¹³. În a doua jumătate a anului 1856 și în cusul anului 1857, comitetele și cluburile unioniste locale au menținut vie agitația unionistă în cele două țări, înfruntînd greutățile pe care le-au întîmpinat în Țara Românească și teroarea întîmpinată în Moldova. Ele au fost principalele centre de mobilizare la lupta pentru Unire a locuitorilor din provincie și executînd îndrumările comitetelor centrale au asigurat pe plan local, în acea fază, succesul luptei pentru Unire.

Acțiunea de propagandă îndrumată de cele două comitete centrale din Iași și București a fost larg sprijinită de revoluționarii din 1848 exilați peste hotare, a căror experiență și indicații au fost deosebit de utile fruntașilor din țară. Încă în iunie 1856 C.A. Rosetti îndemna pe I.I. Filipescu proaspăt reîntors în țară din emigrație : „... ieșiți în grădinile publice și cereți iscălituri, lucrați pe uliță”¹⁴. Îndemnuri pentru desfășurarea propagandei susținute în favoarea Unirii primea și Kogălniceanu la începutul anului 1857 de la Dumitru Brătianu, care îi scria : „mai în seamă strigați-o mereu, à tout propos et sans propos. Impuiați urechile lumii. Spuneți

¹³ Dan Berindei, *Amintiri inedite din anii luptei pentru Unire (1857—1859)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), fasc. 1 2, p. 190—191.

¹⁴ C.D. Aricescu, *Correspondență secretă și acte inedite ale capilor revoluției române de la 1848*, București, 1874, partea I, www.dacoromanica.ro

românului că Unirea numai îl va scăpa ... spuneți că Unirea e *dreptate și frăție*"¹⁵. „... Agitați toate clasele societății, mai scria același, să faceți o protestatie strașnică și unanimă”¹⁶. De asemenea, în afara îndemnurilor, dar și a sfaturilor concrete de acțiune, ale exilaților revoluționari — la care se adăuga publicarea la Bruxelles de către Nicolae Ionescu, cu sprijinul acelorași exilați, a principalului organ purtător de cuvânt al mișcării unioniste „L'Étoile du Danube”, ca și susținerea acțiunii de propagandă internă printr-un important număr de publicații apărute prin grija acelorași exilați în afara hotarelor — un rol deosebit de important în sincronizarea acțiunii unioniste din cele două țări l-a avut strinsa conlucrare dintre fruntașii unioniști munteni și moldoveni.

Încă de la constituirea societății sau a comitetului Unirii din Iași, la sfârșitul primăverii anului 1856, se hotărîse trimiterea la București a lui Vasile Alecsandri¹⁷, iar în Țara Românească conducătorii luptei unioniste decisese să stabilească legăturile cu mișcarea din Iași chiar cu câteva săptămîni mai înainte¹⁸. În vara 1856, exilații sfătuiau pe unioniștii moldoveni să organizeze în înțelegere cu muntenii cîte o comisie moldoveană la București și una munteană la Iași care să asigure între cele două mișcări o „corespondență cotidiană”. În toamna aceluiași an, Iași au fost vizitați de munteanul I.I. Filipescu, care a stabilit planuri de acțiuni comune cu fruntașii unioniști moldoveni¹⁹. „S-a căzut de acord — scria consulul Place lui Walewski în legătură cu misiunea acestuia — asupra mijloacelor de întrebuițat pentru a împiedica, ca vreun abuz să se strecoare în alegerile pentru Divanuri ...”²⁰.

În primăvara anului 1857, sfidînd propaganda reacționară separatistă a oficialităților moldovene, mai mulți munteni au subscris pentru monumentul lui Ștefan cel Mare a cărui ridicare o inițiască caimacamul Balș cu intenția de a dezbină pe moldoveni de munteni²¹. În aceeași vreme, comitetul central al Unirii din București scria în mod public comitetului de la Iași, declarîndu-i că „ideea principală, ideea care predomină ... și care ne însuflețește pe toți, este aceea a Unirii ...”²². Peste o lună, în aprilie, se înregistrează prezența la București, unde veniseră să reclame abuzurile și samavolnicile autorităților din Moldova, a lui Mihail Kogălniceanu, a lui Vasile Alecsandri și a lui Dimitrie Ralet²³. O lună mai tîrziu, Ralet venea din nou la București și era urmat, nu după multă vreme și de Petruche Mavrogheni²⁴. La <14>/26 iunie Ralet publica chiar un articol în „Concordia” intitulat *Unirea dintre noi*²⁵. La București vor veni, de ase-

¹⁵ Al. Crețianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, București, 1934, vol. II p. 194/(se citează *Din arhiva ...*).

¹⁶ *Ibidem*, p. 191.

¹⁷ *Acte și documente*, vol. III, p. 522.

¹⁸ *Din arhiva ...*, vol. II, p. 84.

¹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 105.

²⁰ *Acte și documente*, vol. III, p. 977—978.

²¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 102—104.

²² *Ibidem*, p. 104—105.

²³ Cornelia Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, București, 1963, p. 230, 230
233 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III).

²⁴ *Ibidem*, p. 261, 261—262, 265, 275, 276; Dan Berindci, *Rapoartele consulatului Austriei ...*, p. 154.

²⁵ *Acte și documente*, vol. V, p. 77—79.

menea, arhimandritul Neofit Scriban, Grigore Virnav, Dimitrie Sturdza și alții²⁶. Semnificativă a fost și manifestația ce a avut loc, în prima jumătate a lunii iulie, într-o grădină bucureșteană la care au participat înfrunțiți fruntașii mișcării unioniste muntene, delegații unioniștilor moldoveni și exilații reîntorși de peste hotare.

Pentru a sublinia intensitatea legăturilor stabilite între Iași și București, îndeosebi în lunile iunie și iulie 1857, luni de criză pentru mișcarea unionistă moldoveană, când trebuiau depuse toate silințele pentru a înfringe uneltirile separatiste ajunse la apogeu, este destul a se aminti informația pe care o dă comisarul Franței Talleyrand lui Walewski la 10 iulie 1857 c.n. „... zilnic —relata el —sosesc noi delegați moldoveni aducători de proteste și de documente de natură diferită”²⁷. De altfel, pentru a se da mai multă amploare acțiunii de protest, atit în fața opiniei publice interne, și a se menține și pe această cale vie agitația în favoarea Unirii, cit și în fața reprezentanților puterilor din comisia de informare de la București, conducerea mișcării unioniste moldovene nu s-a mulțumit cu trimiterea propriilor ei delegați, ci acestora le-a adăugat delegați veniți din ținuturile Moldovei. Într-o scrisoare adresată comisarului otoman se preciza că petițiile de protest fuseseră aduse la București atit de Petrache Mavrogheni, membru al comitetului central al Unirii, cit și de delegații comitetelor ținutale: Lascăr Rosetti, Ioan Cantacuzino, Scarlat Mavrogheni, Alexandru Tereachiu, Nicolae PISOȘKI, C. Rosetti-Tețcanu și alții²⁸. Strinsa conlucrare dintre conducerile mișcării unioniste moldovene și muntene, mișcarea din Moldova beneficiind de întreg sprijinul agitatoric și publicistic al muntenilor, explică în largă măsură succesul acțiunii protestatare împotriva falsificării alegerilor din Moldova și determinarea puterilor de a casa aceste alegeri, deschizându-se prin aceasta calea succesului deplin pentru mișcarea unionistă din Principate în alegerile pentru Adunările ad-hoc.

Dar în ce mod activau pe tărîm propagandistic și agitatoric comitetele unioniste muntene și moldovene? Sfera de acțiune a propagandei unioniste era variată. Ea cuprindea activitatea publicistică concretizată în publicațiile periodice, în broșuri și manifeste, organizarea de întruniri și manifestații, ca și întocmirea de petiții și proteste colective; de asemenea a fost caracteristică pentru perioada Adunărilor ad-hoc activitatea propagandistică dusă în legătură directă cu lupta dată de unioniști pentru a cîștiga alegerile Adunărilor ad-hoc. Activitatea variată a comitetelor centrale și a comitetelor locale în domeniul propagandei, activitate susținută intens de un număr important de propagandiști mărunți, atit la orașe cit și la sate, a fost încununată de succesul deplin dovedit de rezultatul alegerilor pentru Adunările ad-hoc. În ansamblu, acțiunea de propagandă din acea perioadă a constituit una din cheile cîștigării de către poporul român a luptei pentru Unire.

²⁶ *Ibidem*, p. 122; Eder către Buol, raport din 29 iulie 1857 (Acad. R.S.R., Secția Mese, *Rapoarte consulare austriace*, Copii); V. Alecsandri, *Corespondență, 1834—1860*, ediție îngrijită de Marta Anineanu, vol. VIII din *Opere*, București, 1981, p. 286—288 (Scrisorile lui Alecsandri către Ioan Bălăceanu și I. I. Filipescu din iunie 1857).

²⁷ *Acte și documente*, vol. V, p. 91.

²⁸ *Ibidem*, p. 293—294.

Presă a reprezentat unul din principalele domenii de propagandă și agitație a mișcării unioniste din Principate. În Moldova, activitatea organelor periodice unioniste a fost însă limitată, întrucît caimacamul Balș a anulat, în septembrie 1856, legiuirea de presă a predecesorului său, stăvilind prin aceasta continuarea apariției celor două foi unioniste „Zimbrul” și „Steaua Dunării”²⁹. Aceste două perioade activaseră pe tărîmul propagandei unioniste, cel dintîi din ianuarie 1855, iar cel de-al doilea de la 13 octombrie 1855³⁰. „Unirea Principatelor este dorința vie și logică a mării majorități a românilor. Steaua Dunării este Jurnalul ei”³¹, își dezvăluise în primul număr orientarea unionistă, foaia icșană al cărei redactor a fost M. Kogălniceanu. „Zimbrul”, care a avut ca redactori în această perioadă pe T. Codrescu, pe D. Gusti și pe V. Alexandrescu-〈Urechia〉³², se găsisse pe o poziție unionistă ceva mai moderată, ceea ce nu-i împiedicase încetarea apariției. Scurtă vreme a apărut la Iași și foaia separatistă „Nepărtinitorul”, care a avut ca redactor pe C. Gane. Dar la anularea legiuirii presei și această foaie n-a mai apărut, deoarece nu mai avea pe cine combate!

Spre deosebire de situația din Moldova, presa unionistă din Țara Românească nu se putuse manifesta în 1855 și nici în cea mai mare parte a anului 1856, ea începîndu-și activitatea doar în ultima parte a anului 1856, prin reapariția „Timpului” redactat de Gr. Busuioceanu în decembrie 1856. La 6 18 februarie 1857, moderatului „Timpul” i s-a adăugat „Concordia”, periodic cu titlu semnificativ, atît pentru lupta unionistă, cît și pentru poziția împăciuitoare față de boierimea moderat conservatoare a redactorului ei, boierul liberal C.A. Crețulescu. Deși „împăciuitoare”, „Concordia” s-a situat totuși pe o poziție mai avansată decît „Timpul”; în august 1857, conducerea periodicalului a fost preluată de C. A. Rosetti, revenit din exil, care i-a dat noul titlu de „Românul” și totodată o orientare înaintată, liberal-radicală. Tot la București a mai apărut în această perioadă „România” al cărei redactor a fost C. Bosianu, un apropiat al caimacamului Ghica în primele luni ale anului 1857, ceea ce nu a împiedicat suprimarea pentru mai bine de o lună a foii sale în august 1857 și încetarea apariției ei la 25 octombrie 6 noiembrie³³. Este de menționat că și „Timpul” cu toată atitudinea sa moderată a fost suspendat la 18 30 martie și constrîns să repara sub noul titlu de „Secolul”³⁴. Caimacamul Alexandru Ghica, avînd și noi veleități de domnie, a îngăduit apariția presei unioniste, dar totodată a procedat la suprimări și mai ales a dispus cenzurarea conținutului foilor bucureștene din perioada Adu-nărilor ad-hoc.

Tot în domeniul presei a fost remarcabilă activitatea dusă în domeniul propagandistic de foaia „L'Etoile du Danube”, apărută la Bruxelles, începînd de la sfîrșitul anului 1856. În această foaie s-a dus — în afara acțiunii de propagandă pe plan extern — o amplă activitate agitatorică

²⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 834—835.

³⁰ Nerva Hodoș și Al. Sadi—Ionescu, *Publicatiunile periodice românești*, București, 1913. tom. I, p. 695 697, 807 808).

³¹ „Steaua Dunării”, nr. 1 din 1 octombrie 1855.

³² Nerva Hodoș și Al. Sadi—Ionescu, *op. cit.*, p. 807.

³³ *Ibidem*, p. 608.

³⁴ *Ibidem*, p. 725.

în favoarea Unirii, demascându-se, totodată, cu o deosebită vigoare, acțiunile samavolnice ale separatiștilor și sprijinindu-se activitatea conducerii mișcării unioniste interne din cele două țări. Materialele publicate de foaia din Bruxelles au fost utilizate de foile unioniste muntene și totodată, foaia însăși pătrunsă în Principate a mobilizat la lupta pentru Unire pătri largi ale populației.

Una dintre principalele metode de propagandă în favoarea Unirii l-a constituit și publicarea de broșuri și foi volante unioniste, ca și difuzarea în țară a unor publicații similare tipărite în afara hotarelor. În 1856, cele mai de seamă publicații de acest fel le-au reprezentat în Moldova scrierile prounioniste ale arhimandriților Melhisedec și Scriban; de altfel, după o informație a consulului Austriei din Iași, scrierea lui Melhisedec nu se datora acestuia ci lui Kogălniceanu³⁵. De asemenea, mai poate fi menționată foaia volantă anonimă *Unirea Principatelor și un domnitor latin*, ca și dialogul politic scris de Vasile Alecsandri *Păcală și Tîndală* în care era cuprinsă și cunoscuta și mobilizatoarea *Hora Unirii*. În lagărul separatist s-a evidențiat în schimb renegatul Nicolae Istrati, fost mai înainte în tabăra luptătorilor pentru progres și fost unionist, care în broșura sa despre *Cvestia zilei în Moldova* a luat atitudine împotriva Unirii. Broșura a fost, de altfel, combătută energic în „Steaua Dunării” de fruntașii unioniști Iancu Negură, Mihalache Cantacuzino-Pășcanu și Costache Hurmuzaki³⁶. Tot pentru anul 1856, an în care publicațiile unioniste interne se întâlneau totuși într-un număr mai restrâns, mai pot fi menționate câteva din cele mai de seamă broșuri și lucrări tipărite peste hotare, în primul rând lucrarea lui Vasile Boerescu *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 mars 1856* și în al doilea rând lucrarea lui Paul Bataillard *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Moldavie et de Valachie devant le Congrès*.

În 1857, an hotărîtor în lupta pentru Unire, scrierilor unioniste li s-au adăugat unele legate în mod direct de alegerile pentru Adunările ad-hoc; în orice caz, a fost vădită intensificarea ritmului publicațiilor de acest fel în ambele țări, ca și în afara hotarelor. Dintre broșurile cele mai însemnate merită să fie menționate următoarele: *O aruncatura de ochiu asupra Unirei Principatelor române de un român din București*, *Mémoires sur la classe des boyards en Moldo-Valachie et sur les Assemblées nationales ordinaires et extraordinaires*, *Trei români, sau prințul străin și prințul român*. Acestor publicații apărute la București li s-au adăugat o serie de altele tipărite peste hotare, în deosebi la Paris, dar dintre care unele este probabil să fi apărut în țară și ca ele să fi purtat locul de apariție Paris doar pentru a se evita rigorile cenzurii. Din această ultimă categorie de lucrări se pot aminti broșura *Ce se cuvine să cerem la Adunarea ad hoc*, versurile lui Dimitrie Ralet *România după Tractat*, lucrarea lui Emanoil Chinezu *Constituțiunea României reintegrată sau schiță pentru Constituțiunea în România*, ori broșura lui I. Gheorghiu, *Ceva despre Adunarea ad-hoc a Moldovei și despre queștiunea țaranilor*. Se mai adaugă anumite broșuri legate direct de campania electorală ca *Apel către domnii alegători din partea adunării de proprietari ce s-a constituit în București în ședința*

³⁵ Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei ...*, p. 19.

³⁶ „Steaua Dunării”, nr. 40 și 41 din 30 iunie și 3 iulie 1857.

de la 10 martie 1857, *Discours prononcés par le prince Bibesco à Craiova et à Bucarest, Deslusiri asupra articolelor coprinse în Înaltul Firman pentru întocmirea Divanurilor ad-hoc de comitetul central al Unirii din București* etc. Merită o subliniere specială publicarea de către unioniști, în mai multe ediții, atât în limba română, cât și în cea franceză, a corespondenței cai-macamului Vogoride, acțiune cu un deosebit răsunet propagandistic atât în interior, cât și în afara hotarelor. De asemenea, trebuie amintită publicarea protesturilor împotriva falsificării alegerilor din Moldova.

Activității publicistice legale i se alătură o activitate publicistică internă clandestină — în cadrul căreia au apărut de altfel și unele din publicațiile menționate mai sus — deosebit de intensă în special la București, unde o relevă un raport al lui Dimitrie Ghica, prefectul poliției. La 11 23 mai 1856, acesta raporta M. nisterului de Interne, în legătură cu difuzarea publicațiilor clandestine, că „silințele” sale nu puteau avea eficacitate „fiindcă mai mulți particulari posedază mașini de litografii sau tipografii portative” și deoarece în oraș se introduceau „o mulțime de broșuri și libeli”³⁷. Comitetele unioniste difuzau în rîndul maselor manifeste litografiate sau multiplicare prin copiere. La Birlad, comitetul local reușise să asigure copierea materialelor de acest fel de chiar funcționarii cîrmuirii, partizani în secret ai mișcării unioniste³⁸. Paralel cu activitatea presei unioniste, circularea publicațiilor și a manifestelor legate de luptă pentru Unire (și în deosebi a publicațiilor care susțineau fățiș și energic cauza Unirii) a sprijinit din plin activitatea mișcării unioniste contribuind la succesul acțiunilor ei.

Manifestațiile unioniste au reprezentat metoda propagandistică cea mai eficientă pentru antrenarea maselor în lupta pentru Unire. Conducerea mișcării unioniste a știut să folosească diferite prilejuri pentru a organiza manifestații la care masele au răspuns cu entuziasm. În cursul anului 1856, acțiunile de acest fel au fost inițiate în Moldova prin organizarea întrunirii din via lui Kogălniceanu de la Copou pentru sărbătorirea maiorului Filipescu. Sărbătorirea n-a fost decît un pretext pentru o manifestație unionistă de amploare. „Strigătul «Unirea Principatelor! Suveranitatea Statului român!» — se arăta într-o scrisoare trimisă participanților la întrunire din exilul său revoluționar de Dumitru Brătianu — să străbată munții, cîmpiile, văile și dealurile noastre, să umple aerul, să răsună pînă-n unghiurile pămîntului cele mai depărtate, ca lumea întreagă să se încredințeze că Unirea este suflarea poporului român, că ea este glasul României”³⁹. Curînd după întrunirea aceasta au avut loc cele două întruniri succesive consacrate înființării și organizării Societății sau Comitetului Unirii. Înlăturarea lui Grigore Ghica și înlocuirea sa prin caimacamul Balș a prilejuit, apoi, organizarea unei manifestații de stradă unioniste ca semn de protest împotriva încredințării puterii unui separatist⁴⁰. Dacă manifestații de amploare, de stradă, nu vor mai fi organizate în Moldova în următoarele luni, unioniștii nu vor renunța

³⁷ Dan Berindei, Eleonora Alecsiu și Apostol Stan, *Documente interne (1854—1857)*, București, 1961, p. 370 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I) (se citează *Documente interne (1854—1857)* ...).

³⁸ Dan Berindei, *Amintiri inedite din anii luptei pentru Unire ...*, p. 193.

³⁹ *Acte și documente*, vol. III, p. 516.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 673—674. Dan Berindei, *Bucureștile consulatului Austriei ...*, p. 31.

la acțiuni de exteriorizare a crezului lor, care au luat uneori chiar aspectul unor manifestații protestatate. Astfel, M. Kogălniceanu semnala lui C.A. Rosetti manifestația ce avusese loc la Teatru, unde, cu toată opunerea prefectului de poliție, publicul obținuse să se cînte *Hora Unirii*⁴¹. De asemenea, portul costumelor naționale în orașe a reprezentat în aceste luni una din metodele de exteriorizare a luptei pentru Unire⁴². Tot în 1856 și în Țara Românească au avut loc manifestații și întruniri. În vară, la Craiova aveau loc, de pildă, mitinguri „aproape în toate zilele”⁴³, iar trecerea prin București a comisarului Franței Talleyrand a prilejuit în iulie 1856 o puternică manifestație⁴⁴.

În 1857 în condițiile ascuțitei lupte electorale pentru alegerea deputaților în Adunările ad-hoc, acțiunile de masă ale unioniștilor s-au intensificat. Deși Costin Catargiu, ministrul de Interne al caimacamului Vogoride, declarase că va „sfărîma” și va „pulveriza” mișcarea unionistă⁴⁵, deși autoritățile primesc dispoziții de a nu îngădui „nici un fel de necuviință, manifestații, agitații sau înrăuriri în rezidență sau în cuprinsul ținutului”⁴⁶, unioniștii moldoveni au organizat o serie de manifestații publice, care au determinat mobilizarea la luptă a maselor largi din orașele și satele Moldovei. Puternice manifestații, la care au participat mii de oameni, au avut loc în deosebi cu prilejul venirii în Moldova a unora dintre comisarii puterilor garante. Numai la Bacău, de exemplu, comisarul Franței a fost primit de circa 3000 de oameni, care i-au „îmbulzit” trăsura, au deshămat caii, trăgînd apoi trăsura „cu ștreanguri tricolore naționale ale Unirii”⁴⁷. Semnificativă a fost și acțiunea de la Bîrlad, unde sfidînd autoritățile separatiste unioniștii au pus să se cînte *Hora Unirii* în grădina publică, fapt ce a fost întîmpinat de popor cu o nestăvilită bucurie și a prilejuit o puternică manifestație unionistă⁴⁸. Tot ca o manifestație de masă poate fi interpretată executarea consemnului de abținere de la vot a acelor unioniști, care fuseseră trecuți în listele electorale falsificate de autoritățile căimăcămești⁴⁹. Forța mișcării unioniste din Moldova și capacitatea ei de a organiza lupta poporului făcea ca doi consuli să-și exprime în vara anului 1857 îngrijorarea față de o eventuală izbucnire a unor puternice mișcări de stradă în semn de protest împotriva acțiunilor samavolnice ale autorităților⁵⁰. În sfîrșit, entuziastele manifestații provocate de succesul candidaților unioniști în alegerile din august-septem-

⁴¹ *Din arhiva ...*, vol. II, p. 125.

⁴² Veri cazul lui Iancu Holban care a intrat în Iași în vara 1856, călare, „îmbrăcat în straia de țară” (*Documente interne (1854-1857) ...*, p. 3-8).

⁴³ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, 1939, vol. IV, p. 171-172.

⁴⁴ *Acte și documente*, vol. III, p. 678-679, 682-684, 712-716.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 133.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 201-202.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 350-351, 359.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 360-372; Dan Berindei, *Amințiri inedite din anii luptei pentru Unire ...*, p. 192.

⁴⁹ „C'est une abstention universelle — scria consulul V. Place qui condamne un odieux système” (*Acte și documente*, vol. V, p. 247).

⁵⁰ Placc către Walewski, 18 iulie 1857 (*Acte și documente*, vol. V, p. 152-154); Gödel Lannoy către Buol, 8 august 1857 (Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei ...*, p. 182-183).

brie 1857⁵¹, ca și manifestația prilejuită de deschiderea Adunării ad-hoc sau de exprimarea de către aceasta a pozițiilor unioniste⁵², atestă atît forța de care dispunea mișcarea unionistă în Moldova, cît și utilizarea manifestațiilor ca un mijloc propagandistic prețios de către ea.

În Țara Românească, începînd îndeosebi din luna februarie 1857, au avut loc dese întruniri prilejuite de campania electorală care fusese deschisă. Spre neplăcerea consulului Austriei, la aceste întruniri, care se desfășurau de cele mai multe ori în cluburi, participau într-un număr mare și cei ce nu aveau drepturi electorale⁵³, ceea ce arată caracterul de masă al manifestațiilor. Prezența țărănilor⁵⁴, ca și faptul că adunările menționate ajunseseră să aibă loc foarte des în București și că totodată întruniri de acest fel se organizaseră în întreaga țară, au îngrijorat atît reacțiunea internă, cît și pe unii reprezentanți ai puterilor, determinînd pînă la urmă interzicerea „cluburilor”⁵⁵. Discuțiile „amicale”⁵⁶ au continuat însă nentrerupt, ele depășind prin componență cercul familiilor și chiar al prietenilor și contribuind la pregătirea opiniei publice pentru alegeri. În vara 1857, cu câteva săptămîni înaintea începerii alegerilor, au avut loc la București mai multe manifestații de o amploare deosebită. Două dintre ele au fost prilejuite de zilele de nume ale împăraților Napoleon III și Alexandru II, Franța și Rusia fiind puteri favorabile Unirii, sărbătoriri care au oferit de fapt ocazii pentru manifestații unioniste⁵⁷, iar cea de a treia a fost prilejuită de reîntoarcerea în patrie a celor mai de seamă revoluționari exilați⁵⁸. Ca și în Moldova, deschiderea Adunării ad-hoc și votarea de către aceasta a programei unioniste a constituit prilejul de noi manifestații⁵⁹. În ansamblu, întrunirile și manifestațiile de masă au reprezentat pentru mișcarea unionistă metoda cea mai activă pentru antrenarea maselor în lupta pentru Unire.

Un alt mijloc utilizat de unioniști în campania lor de propagandă, atît internă cît și externă, l-a constituit întocmirea unor petiții sau — cînd era cazul — unor proteste colective. În 1856 s-a urmărit stringerea în masă a semnăturilor pe petiții în favoarea Unirii. În Țara Românească campania s-a desfășurat aparent nestînjinit la orașe, în timp ce stringerea semnăturilor pentru Unire la sate s-a lovit de la început de opunerea autorităților, întrucît aci campania pentru Unire era împletită cu o propagandă ce se ducea în jurul soluționării chestiunii agrare în sensul dorit de țărănime. De aceea, acțiunea propagandiștilor din sate a fost apreciată de autoritățile reacționare încă din vara 1856 ca „o lucrare învederată

⁵¹ De exemplu, la Galați, unde au fost sărbătorii „cu muzică militară pe uliță” Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri (*Documente interne (1854—1857)* ... , p. 223).

⁵² Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei* ... , p. 234, 269.

⁵³ Eder către Buol, 19 martie 1857 (Bibl. Acad. R.S.R., Secția Msse, *Rapoarte consulare austriace*, Copii).

⁵⁴ Gr. Seruric către A. G. Golescu, 25 martie 1857 (Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 227).

⁵⁵ *Acte și documente*, vol. IV, p. 320—322.

⁵⁶ *Documente interne (1854—1857)* ... , p. 360.

⁵⁷ *Acte și documente*, vol. V, p. 467—469, 471—472, 487.

⁵⁸ Maria C. A. Rosetti a evocat deosebit de plastic reîntoarcerea exilaților (*Acte și documente*, vol. V, p. 386).

⁵⁹ „Românul”, nr. 16 din 1 13 octombrie 1857; *Documente interne (1854—1857)* ... , p. 590, 591.

necredincioasă”⁶⁰ și tot din această pricină, Tănase Constantin, viitorul deputat în Adunarea ad-hoc, a fost supus unei serii de arestări, fiind prins „cu niște hîrtii făcînd propagandă printre locuitori ca să le iscălească” și deoarece dădea „ocazie — susțineau autoritățile — de ... smintirea rînduieilor soțiale”⁶¹. De altfel, pînă la urmă, autoritățile, invocînd în mod fățarnic nepărtinirea, au confiscat petițiile unioniste și le-au distrus⁶². În Moldova strîngerea de semnături pe petiții unioniste a fost de la început combătută de autoritățile caimacamului Balș, inițiindu-se tot aci o campanie de către aceleași autorități, deși în mod camuflat, pentru strîngerea de iscălituri, smulse de cele mai multe ori cu forța, pe petiții separatiste⁶³.

Deschiderea campaniei electorale a prilejuit, în 1857, intensificarea acțiunilor unioniste de propagandă prin scris. În afara faptului că s-a continuat strîngerea de semnături pe petițiile în favoarea Unirii — de pildă numai la Craiova programul unionist era semnat în primăvara 1857 de mii de oameni⁶⁴ — s-a generalizat și metoda propagandei cu cartonașe în formatul unor cărți de vizită, purtînd inscripții unioniste, eficientă atît în interior cît și pe lîngă reprezentanții puterilor cărora ea se adresa. Semnificativă este informația dată de comisarul Franței asupra faptului că în preajma Bacăului 40 de astfel de „cărți de vizită” îi fuseseră înmîinate de către țărani⁶⁵, ceea ce indică răspîndirea masivă a metodei de către mișcarea unionistă în toate straturile populației.

Dacă în Țara Românească se mai poate semnala acțiunea colectivă întreprinsă în scris printr-o petiție în favoarea reîntoarcerii în țară a tuturor exilaților⁶⁶, în Moldova acțiunea de propagandă unionistă prin scris a fost centrată în mod dominant către lupta electorală, deosebit de ascuțită. Era vorba în primul rînd de petiții-protest, adresate în deosebi comisiei de informare a puterilor. La 2/14 iunie, de pildă, comitetul central al Unirii din Iași invita comitetele ținutale la „o protestatie generală în contra alegerilor”⁶⁷. Aceste petiții-protest, care soseau neconținut comisarilor puterilor, erau totodată adevărate chemări la luptă pentru poporul din cele două țări. „Listele acestea — se scria într-un protest de acest fel, din 8/20 iunie, referitor la listele electorale falsificate — sînt o insultă făcută majestății Tratatului de Paris, drepturilor poporului din Moldova, dreptății, umanității”⁶⁸. Campania petițiilor-protest colective a fost deosebit de vie în lunile iunie și iulie 1857, ea contribuind neîndoiește la casarea alegerilor falsificate. Este de remarcat faptul că la această campanie au participat și țăranii cu astfel de petiții-protest în favoarea Unirii și împotriva samavolniciei autorităților⁶⁹.

⁶⁰ *Documente interne (1854-1857)* ..., p. 290.

⁶¹ *Ibidem*, p. 290 și 299.

⁶² G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 177.

⁶³ Dan Berindei, *Rapoarte consulatului Austriei* ..., p. XLII-XLIII.

⁶⁴ *Acte și documente*, vol. IV, p. 519-520.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 407.

⁶⁶ G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 193. La 10 iunie (c.n.), Eder raporta lui Buol că Alexandru Ghica respinsese petiția colectivă în favoarea exilaților (Bibl. Acad. R.S.R., Secția Msse, Rapoarte Consulare Austriace, Copii).

⁶⁷ *Acte și documente*, vol. IV, p. 837.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 907.

⁶⁹ De exemplu, cei din Tecuci și cei din Tutova (*Ibidem*, vol. V, p. 260, 372-373)

O altă formă de manifestare prin scris a mișcării unioniste, care reprezenta, totodată, un bun mijloc de propagandă, l-au constituit și protestele individuale în legătură cu reinscrierea în listele electorale. Pentru a da un caracter unitar acestor proteste, comitetul central a Unirii din Iași alcătuiase un formular tip, respectat în general de cei ce protestau ⁷⁰, dar aceasta nu împiedica pe mulți să introducă nota lor personală în protestul adresat autorităților. De exemplu, într-un protest se vorbea despre „simțurile de patrie ce măcar în timpul de față tot românul trebuie a le pune mai presus de toate”, iar în altul un locuitor din Vaslui declara cu dârzenie: „protestez dar în contra netrecerii mele în listă ca ținutaș, protestez în contra alegerilor ce s-ar face pe baza listelor publicate, protestez în contra urmărilor ce ar proveni din asemeni alegeri și declar totodată că nu voi înceta a protesta” ⁷¹. Manifestările prin scris ale mișcării unioniste au ajutat la succesul ei coordonând acțiunile patrioților și dovedind puterilor în mod concret simțămintele favorabile Unirii ale poporului român.

Propaganda și agitația unionistă, manifestate pe diferite căi și coordonate de conducerea mișcării pentru Unire din Principate, au contribuit eficient la mobilizarea maselor și la transformarea voinței poporului într-o forță materială de nestăvilit, căreia nu i-au putut rezista nici reacțiunea internă și nici cea externă. Compromisul la care au ajuns marile puteri hotărînd anularea alegerilor falsificate din Moldova și succesul zdrobitor reputat de unioniști în alegerile pentru Adunările ad-hoc din august și septembrie 1857, au reprezentat, în această fază, concretizarea rezultatelor pozitive ale acțiunii de propagandă și de agitație unioniste, iar voturile pentru Unire ale celor două Adunări ad-hoc au încununat această acțiune, deschizînd perspective favorabile în noua etapă ce se deschidea mișcării unioniste în lupta pentru formarea statului național și care avea să ducă la soluția ingenioasă și inteligentă a dublei alegeri, la începutul anului 1859.

LA PROPAGANDE INTERNE POUR L'UNION DES PRINCIPAUTÉS PENDANT LA PÉRIODE DES ASSEMBLÉES AD-HOC

RÉSUMÉ

L'Union des Principautés Roumaines a été le résultat des efforts de toute une nation. Elle a été réalisée dans le cadre d'un processus complexe devant être combattues les menées de la minorité séparatiste de l'intérieur et à la fois démontré aux grandes puissances le désir quasiunanime des Roumains concernant la constitution de leur Etat national. La propagande a joué à ce propos un rôle important. Grâce à elle les masses populaires furent mobilisées et les actions en faveur de l'Union eurent un caractère national et généralisé. Les comités centraux unionistes,

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 107. La 6/18 iunie 1857, comitetul central electoral unionist a modificat formularul (*Ibidem*, p. 877).

⁷¹ *Documente interne (1854-1857)* ..., p. 63-64, 93-94.

les comités locaux, ainsi que les exilés révolutionnaires de 1848 (les derniers rentrés seulement en été 1857) organisèrent cette propagande qui d'un côté contribua à rassembler toutes les énergies de la nation et d'un autre dirigea les actions en faveur de l'Union suivant un programme. Un autre trait caractéristique des événements des Principautés Roumaines fut l'étroite collaboration établie en ce qui concerne la propagande entre les unionistes moldaves et valaques. La presse, les brochures politiques, les manifestes clandestins, les manifestations et les réunions à caractère politique, les pétitions et surtout les protestations contre les menées séparatistes du caïmacam Vogoridi en Moldavie, le rassemblement de milliers de signatures au bas des pétitions en faveur de l'Union, les protestations individuelles (rédigées selon un modèle) contre l'élimination arbitraire des listes électorales furent, entre autres, les moyens de cette active propagande des années 1856—1857 dont le résultat fut, en fin de compte, la double élection du prince Cuza en 1859.

PERSONALITATEA NAȚIUNII ROMÂNE ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ A LUI SIMION BĂRNUȚIU

VASILE CURTICĂPEANU

Simion Bărnuțiu este unul dintre cei mai proeminenți cărturari care au trăit și s-au impus în istoria și cultura românească, în epoca închegării și definirii națiunii române ca entitate social-politică cu trăsăturile ei distincte și cu personalitatea sa bine definită. Participând în chip nemijlocit la principalele momente ale frământărilor și luptelor ramurii intracarpatică a națiunii române pentru emanciparea sa, în deceniile premergătoare anului 1848, apoi în perioada atîrnării ei din epoca revoluției și a unirii din 1859, S. Bărnuțiu a intuit mai bine decît mulți dintre contemporanii săi, atît sururile și rolul pe care urma să-l joace națiunea ca fenomen obiectiv, cît și piedicile care se opuneau în calea dezvoltării ei.

Afirmarea sa ca luptător și teoretician al națiunii a coincis cu epoca de recrudescență a spiritului de independență națională a tuturor popoarelor din monarhia austriacă, din deceniile care au precedat și pregătit revoluția de la 1848. În regatul maghiar, purtătorul steagului eliberării de sub habsburgi era nobilimea liberală, care se situa pe pozițiile promovării ideilor burgheze de independență; dar, căile de eliberare pe care aceasta le preconiza rămîneau în continuare cele conservatoare, nedemocratice, căci ea voia să opună dominației habsburgilor o „națiune maghiară puternică”, pe care o vedea realizată, prin înglobarea și contopirea din punct de vedere lingvistic, cultural și național, a tuturor popoarelor nemaghiare din cuprinsul regatului. Prețul pe care-l oferea nobilimea maghiară românilor, slovacilor, sîrbo-croaților, germanilor, ucrainienilor, era acordarea de „drepturi cetățenești”, egale cu cele ale maghiarilor. Conservatorismul nobilimii maghiare era mai puternic decît ideile liberale de care aceasta era animată, căci, așa cum sublinia acad. Ștefan Pascu, cu ocazia aniversării centenarului lui Bărnuțiu din 1964, aceasta, „pentru a-și asigura dominația economică și politică, privilegiile feudale, lupta din răspuneri pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, pe care o discuta cu aprindere în dietele din 1835—1837, respingînd în același timp, orice cerere de emancipare economică și socială a țărănilor români”¹.

¹ Ștefan Pascu, *Viața și activitatea lui Simion Bărnuțiu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, S. Hist, 1964, p. 9.

Personalitatea lui S. Bărnăuțiu a constituit obiectul a numeroase lucrări și studii, care au pus în lumină, în decursul timpurilor diferite laturi ale operei sale². Cu toate acestea, gândirea istorică și juridică a cărturarului transilvănean, continuă să rămână încă, un nesecat tezaur de idei care se așteaptă reluat și, cercetat în continuare. În cele ce urmează, ne propunem să analizăm unul din aspectele operei bărnăuțiene asupra căruia s-a insistat mai puțin, acela privind personalitatea națiunii române, problemă care a stat în permanență, în preocupările marelui gânditor.

În vederea abordării acestei teme, o importanță aparte o prezintă problema surselor de inspirație și a filiației de idei care au stat la baza gândirii revoluționarului de la 1848. Formația intelectuală a lui S. Bărnăuțiu trebuie privită global, ca rod al instrucției sale complexe primită la școlile din Carei și Blaj, apoi la academia juridică din Sibiu, la Viena, la universitatea din Pavia unde și-a trecut doctoratul în 1854. În primii ani de școală, S. Bărnăuțiu și-a însușit sistematic opera clasicilor greci și latini, apoi prin intermediul studiului antropologiei, a făcut cunoștință cu gândirea lui Newton, Leibnitz, Kant, Montesquieu, apoi cu ideile enciclopedismului și ale revoluției franceze. Studiile juridice i-au dat posibilitatea să adincească cu deosebire filozofia raționalistă, în primul rând opera lui Imm. Kant și W.T. Krug, principalele izvoare care au constituit punctele sale de plecare și de sprijin în critica societății feudale și a abordării problemei naționale, pe baza dreptului natural³.

Experiența pe care a cîștigat-o ca profesor de filozofie la Blaj în anii 1834—1845 unde a predat „dreptul firii”, a introdus învățămîntul filozofic în limba română și a realizat primele traduceri din opera lui Krug, l-au impus pe Bărnăuțiu printre promotorii cei mai de seamă ai răspîndirii filozofiei raționalist-critice din țara noastră. Cercetări mai recente⁴ au demonstrat, pe baza analizei de texte, că principala sa sursă de inspirație era, în această perioadă, lucrarea lui W.T. Krug, *Handbuch der Philosophie und der Philosophischen Litteratur*, prin intermediul căreia, cunoștea pe Kant, Fichte, Hegel, Herbart. Din opera acestora a putut cunoaște fundamentele raționalist-idealiste ale filozofiei, unele probleme teoretice ca de exemplu ideea dreptului natural, a libertății și egalității social-naționale. Aplicînd aceste principii la realitățile din Transilvania, Bărnăuțiu a desprins o serie de concluzii practice pentru lupta națională a românilor. Una din principalele concluzii prezentă în textul cursului său aflat în manuscris, utilizat în prima sa perioadă ca profesor este că „poporul cel înjugat are drept totdeauna a-și dezbate starea de sine și slobozenia, care simte cum că are destule puteri spre aceasta”, sau că „niciodată nu se poate învoi întru aceea un popor ca să fie șerb altui popor”⁵.

² Amintim numai acele lucrări despre S. Bărnăuțiu, care au o atingere cu studiul nostru: G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnăuțiu*, București, 1924; P. Pandrea, *Filozofia politico-juridică a lui Simion Bărnăuțiu*, București, 1935; N. Bagdazar *Concepția social-politică a lui Simion Bărnăuțiu*, în „Studii și Cercetări Științifice”, Iași (1955); D. Ghișe și P. Teodor, *Contribuții la cunoașterea operei lui S. Bărnăuțiu*, în „Cercetări Filozofice” (1964), nr. 3; R. Pantazi, *Simion Bărnăuțiu. Opera și gândirea*, București, 1967.

³ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 29 30, 67 70, 144 154; P. Pandrea, *op. cit.*, p. 57 67.

⁴ D. Ghișe și P. Teodor, *op. cit.*, p. 357 369.

⁵ Cf. Manuscrisului cursului lui S. Bărnăuțiu, MSS nr. 40 aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Acad. R.S. România, apud D. Ghișe și P. Teodor, *op. cit.*, p. 367.

Trebuie subliniat că ideile dreptului natural, care au constituit principala osatură a gândirii lui Bărnăuțiu, pătrunseseră cu 4—5 decenii mai devreme în Transilvania, prin scrierile reprezentanților școlii ardelenne, cu deosebire prin „Supplex Libellus Valahorum”, pe care acesta le cunoștea în toată profunzimea. Dreptul natural era la modă și bine cunoscut în Transilvania și în primele decenii ale secolului XIX de către o serie de cărturari maghiari ca : Szilagyi J., Köleséry S., Hetenyi J. ș.a. Le cunoșteau bine și cărturarii români Gh. Barițiu, T. Cipariu, A. Tr. Laurian ș.a. Toți făceau filozofie după W.T. Krug, dar, o filozofie pasivă, care rămânea cantonată în spații teoretice, abstracte⁶.

S. Bărnăuțiu a reaprins însă făclia dreptului natural în chip creator, prin reluarea principiilor sale teoretice, transpunându-le pe plan social-politic la realitățile din Transilvania și construind un sistem propriu legat de teoria națiunii.

Prilejul s-a ivit așa cum am afirmat mai sus, într-un moment istoric de răscruce în istoria ramurii transilvănene a națiunii române, când dieta nobilimii maghiare de la Cluj, decreta în dezbaterele din 9 dec. 1841—31 ianuarie 1842, oficializarea limbii maghiare ca limbă de stat în Transilvania și prevedea, totodată, măsuri pentru maghiarizarea în ritm accelerat a locuitorilor ei. Manifestul lui S. Bărnăuțiu : „O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă”⁷ elaborat la 25/13 febr. 1842, este semnalul de alarmă în sprijinul apărării națiunii române, exprimat într-o concepție filozofico-juridică, la nivelul gândirii europene. Documentul pune în termeni științifici principiul național aplicat la realitățile concrete ale românilor din Transilvania, cărora, după cum afirma Bărnăuțiu, „o seamă de unguri din plasa cea nobile”, le ofereau „ușurare și drepturi cetățene”, cu condiția ca ei „să se ungurească” ... adică „să se lapede de limba românească pe încet și să primească pe cea ungurească, apoi cu vremea vor fi români cetățeni (-s.n.), fii ai patriei, ușurați cultivați, fericiți !”⁸ Bărnăuțiu intuiește exact sensurile legii din 1842, care urmărea să „*topească ... toate limbile (în înțeles de popoare—s.n.) a țării în căldarea cea politică a renașterii ungurești*” (s.n.)⁹.

După o perioadă de lincezeală care durase o jumătate de secol de la înăbușirea Supplex-ului în 1791, Bărnăuțiu repune într-un înțeles modern principiul naționalităților, la modă în apusul Europei, și care începea să se afirme tot mai mult în gândirea politică a generației de cărturari și patrioți din Transilvania. La baza manifestului lui Bărnăuțiu stau elementele esențiale ale filozofiei raționaliste din opera lui W. T. Krug, referitoare la conținutul și natura „dreptului primordial” (natal) și a „persoanei”¹⁰. Vorbind de „dreptul primordial”, W. T. Krug afirma că acesta e înțe-

⁶ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 145—146.

⁷ Manifestul a apărut postum semnat S.B. în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1853), nr. 38 și 39; a fost reprodus în mai multe publicații printre care: G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, anexă, p. 199—209; apoi, recent în *Anul 1848 la Români. O istorie în date și mărturii* de Cornelia Bodea, I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 184—194.

⁸ *Anul 1848 la Români*, p. 184.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Primul exeget al izvoarelor de inspirație a lui Bărnăuțiu din filozofia germană este G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 148—154 și *passim*; apoi P. Pandrea, *op. cit.*, p. 57—67. Amândoi consideră că sursa de bază care a constituit un model pentru S. Bărnăuțiu a fost lucrarea lui W.T. Krug, *System der praktischen Philosophie. Erster Theil. Rechtslehre*, Königsberg, 1817.

meiat nemijlocit pe natura material-rațională a omului, temeiul afirmării lui ca persoană în lumea fenomenelor după formula : *neminem laedere, honeste vivere, et suum cuique tribuere*. Acest drept e denumit de Krug, „dreptul personalității”, (*Recht der Personlichkeit*). El distinge, totodată, trei laturi ale dreptului personalității : „dreptul existenței personale” (*Recht der Personlichen Subsistenz*) ; „dreptul libertății personale” (*Recht der Personlichen Freiheit*) ; „dreptul egalității personale” (*Recht der Personlichen Gleichheit*)¹¹.

S. Bărnăuțiu preia și, utilizează ca model schema filozofului german și construiește a sa triadă : existență, libertate, egalitate, într-o abordare personală. Astfel, luind ca punct de plecare *legea dreptului*, el subliniază că „aceasta spune învederat cum că fiește care om sau popor, ca ființă cuvântătoare, are drept de a trăi în lumea asta și de a se ținea ca persoană (*jus subsistentiae personalis*) ; apoi, de a-și mișca puterile trupești, minile și picioarele ca să-și câștige ceva avere din afară, și puterile sufletești : înțelesul, cuvântul s.a. ca să-și câștige avere din lontru : cunoștințe de tot felul în științe, în arte, în limbi străine și a maică-sa (*jus libertatis personalis*) ; drepturile acestea — continuă el — nu se cad mai tare unuia ca altuia, unui popor ca altuia, ci toți oamenii și toate popoarele, în această privință, sint întocma ; și unul ca altul, căci din început toți sint asemenea și niciunul n-are privilegiul a ucide pe altul sau a-l împiedeca în slobodă lucrarea fericirii sale potrivită cu legea (*jus aequalitatis personalis*)¹².

Față de elementele structurale ale sistemului filozofico-juridic privind raportul dintre drept și persoană, pe care-l adoptă într-o formulare foarte apropiată de cea lui W. T. Krug, Bărnăuțiu aduce contribuții însemnate la dezvoltarea teoriei națiunii prin includerea în sfera ei a unor elemente noi. El acordă o importanță cu totul deosebită limbii naționale ; întâi pentru că limba era în pericol de a fi scoasă din școală prin legea din 1842 ; în al doilea rând pentru că o considera „o avere din lăuntru, strins legată cu *personalitatea* fieștecărui om și cu *naționalitatea* fieștecărui popor”. Referindu-se la puterea cuvântătoare a limbii, „el arată că prin aceasta se întrupează cuvântul omenesc și se arată în lume, ca să povățuiască pe oameni, către înalta lor chemare ; prin limbă se împărtășesc științele, înfloresc artele și se lățesc”. Bărnăuțiu pune un accent deosebit pe legătura dintre persoană și limba sa și subliniază că „*personalitatea*” e întemeiată pe cuvânt¹³. Făcînd legătura între limbă și cultură el pune în evidență faptul că, „limba e măsura și mijlocirea culturii ; în limbă e zugrăvită forma cugetării și a simțirii, dorințele și aplecările, afectele și patimile lui ; pe dînsa e întemeiat caracterul și *naționalitatea* (-s.n.)¹⁴.

Pornind de la aceste trăsături, Bărnăuțiu încearcă să definească conceptul de personalitate a națiunii române, care revine de mai multe ori în manifestul său. Vorbește despre „*icoana personalității*” românilor, fără de care, aceștia n-ar fi oameni. Își pune de la început întrebarea dacă

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Anul 1848 la Români*, p. 185—186.

¹³ *Ibide*, p. 186—187.

¹⁴ *Ibiden*, p. 186.

„există cineva în monarhie și în cealaltă lume care să fi auzit ceva despre români și să se îndoiască despre a lor *personalitate*” ? (-s.n.)¹⁵.

Două argumente invocă Bărnăuțiu în sprijinul ideii de personalitate a națiunii române în manifestul din 1842; primul se referă la *unitatea limbii române*, pe care o vorbesc „cești din ardeal, români și moldo-români atît deopotrivă, cît nici se poate zice că ar fi împărțită în dialecte, ci numai una și aceeași, care îi leagă pe toți aceștia cu o legătură dulce frățească și îi unește într-o familie, are totdeauna cu față nobilă s-au numit pe sine română”. De observat că în acest caz Bărnăuțiu se referă la întreaga națiune, nu numai la ramura transilvăneană. Cel de-al doilea are în vedere argumente de structură socială, în care Bărnăuțiu are o privire avansată asupra evoluției societății românești din Transilvania; „românii încă au o plasă (clasă — n.n.) popească și una nobilă care *înaintea legii sînt deopotrivă cu ungurii* din aceleași plase, însuși după legea țării”; își continuă ideea subliniind că nația română „nu stă numai din plasa nenobililor, ci popii, *nobilii și nenobilii români laolaltă fac poporul românesc*” (-s.n.). Aici ne apare raționamentul modern al juristului care pune în evidență valoarea de cetățean a românului, nobil ori nenobil, care se bucură sau ar trebui să se bucure de „drepturi cetățene, de protecția legilor statului în care trăiește și contribuie la buna lui dezvoltare, la fel ca cetățenii unguri. Mai mult, pune față în față drepturile naționale ale românilor și ungarilor, care, după el „precum cred ungurii că cinstea și naționalitatea lor e întemeiată pe limbă, așa cred și românii despre a lor, că și românii încă sînt popor sau nație”¹⁶.

Latura democratică a gândirii sale reiese din sublinierea „scopurilor celor mai de frunte a fiecărui popor ardelean”, care sînt după el „cultura și fericirea” și spre care „ungurii năzuiesc pe cale ungurească, sașii pe cale nemțească, românii pe cale românească, firește care pe a sa cale firească”. În felul acesta Bărnăuțiu se afirmă ca apărător al dezvoltării individualităților naționale, pe căile lor specifice. Pentru aceasta apelează la argumentul „spiritului veacului XIX, veacul cel luminat, cunoscător de drepturi și iubitor de umanitate; dar iată, afirmă el cu îngrijorare: „ungurii, poporul cel zdravăn și mărinimos, aceea o să ne facă bieților români (referindu-se la legea din 1842), ce nu ne-au făcut turcii înșii!. Adică a ne surpa naționalitatea, și încă cum? într-un chip prea înfricoșat; vor adică mai întii să ne ia limba, apoi naționalitatea e pierdută”¹⁷.

Dar greutatea argumentelor cu care Bărnăuțiu apără integritatea personalității națiunii române este, în primul rînd, de natură juridică; în acest sens el invocă înțelepciunea statului (*Staatsweisheit*) care, afirmă el, dacă e adevărată „nu va restrînge libertatea nimănui de cît între marginile dreptului”, și „nu o va lua nimănui fără voia-i, căci ea cinstește pe oameni și se știe folosi cu dojana istoriei care arată că toate relele au urmat din asuprirea oamenilor prin necăjirea conștiințelor și răpirea averilor”. Întrebîndu-se ce trebuie să primeze în privința drepturilor națiunilor, el pune în balanță „prudența statului” iar pe de altă parte „politica”, și răspunde că nu trebuie să se procedeze „per rationem status”, ci să se ia

¹⁵ *Ibidem*, p. 186—187.

¹⁶ *Ibidem*, p. 187.

¹⁷ *Ibidem*, p. 190.

în considerare cealaltă alternativă „per ratio juris”, deoarece „legea dreptului e mai înaltă ca cea politică” și politica e datoare a-și apleca genunchii înaintea dreptății; și — se întreabă el — oare ce interes practic patriotic ar fi atât de cumpănitoriu, încît să răstoarne cumpăna dreptății, partea cotropirii?”¹⁸. Aici, Bărnuțiu, se referă direct la „acea ucigătoare de naționalitate lege a cotropirii” din 1842, după cum se exprimă el în finalul manifestului său.

În decurs de numai șase ani de la lansarea manifestului pînă la declanșarea revoluției, ideile lui Bărnuțiu despre națiune au evoluat, s-au limpezit și au putut fi expuse într-un sistem încheșat, într-o doctrină înfățișată pe larg în cele 73 de articole ale istoricului său discurs rostit la adunarea de la Blaj din 2/14 mai 1848. Dacă în 1842 Bărnuțiu pune accentul pe importanța limbii naționale, în 1848 atenția sa era concentrată asupra libertății și suveranității naționale. „Libertatea cea adevărată a fiecărei națiuni nu poate fi decît națională; libertatea fără naționalitate nu se poate înțelege la nici un popor de pe pămînt” — este leit motivul pe care-și întemeiază întreaga argumentație discursul de la 2/14 mai; „fără naționalitate nu e libertate, nici lumină nicăieri, ci pretutindeni întuneric și amortire; ce este apa pentru pești, aerul pentru zburătoare și pentru toate viețuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creșterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceea e naționalitatea pentru popor”¹⁹.

Pornind de la ideea libertății individului considerată ca fiind „proprietatea lui cea mai personală”, Bărnuțiu trece la analiza persoanei națiunii, „care încă are *personalitate*” (s.n.), căci, continuă el „libertatea națională încă poartă tipul națiunii, cum poartă libertatea națională tipul persoanei omului; națiunii încă i-a dat natura forma precum persoanelor firești; cu persoana națiunii deodată se naște libertatea ei, ca și a persoanelor singuratice și cu persoana dimpreună se stinge; tot ce ajută și împiedică persoana, ajută și împiedică libertatea națiunii; tot ce lățește libertatea, aceea crește prețul și înalță demnitatea națiunii...”²⁰.

Fiind convins că națiunea română a ajuns la 1848, la conștiința libertății sale, Bărnuțiu afirmă că, de acum, ea „nu se mai poate purta ca servitoarea altor națiuni, ci va a se purta ca națiune liberă”. Din aceasta decurge, după el, obligațiunea ei de a se întări starea la care a ajuns, prin jurămint în fața lumii. Momentul suprem prin care națiunea română, adunată la Blaj din toate părțile, urma să-și afirme întreaga ei personalitate îl constituia proclamarea libertății și independenței sale și depunerea jurămintului prin care să facă cunoscut tuturor că „niciodată nu se lepăda de naționalitatea-i, ci o va păstra în etern cu puteri unite și contra tuturor dușmanilor și pericolelor, și cu puteri unite va lucra pentru viață, onoare, cultură și fericirea ei în toți timpii viitori”²¹. În virtutea aceluiași

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Simion Bărnuțiu, *Românii și unghurii. Discurs rostit în catedrăla Blajului 2 14 mai 1848*, O introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 39.

²⁰ *Ibidem*, p. 27.

²¹ *Ibidem*, p. 42.

principiu, discursul formula, în continuare următoarele cerințe : că națiunea română își scutură jugul constituției nobiliare, că de aici înainte nu va mai recunoaște decât legile promulgate de dieta țării în care va fi și ea reprezentată după proporție, și nu va asculta decât de dregătorii aleși din sânul ei, că nu are cuget dușman față de alte naționalități și nu voiește a domni peste alte națiuni, dar nici nu va suferi a fi supusă altora.

Unul din atributele esențiale ale suveranității naționale este considerat de Bărnăuțiu libertatea ei de a dispune singură în problema „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria pe care nobilimea maghiară o proclama cu insistență și o voia înfăptuită cu orice preț. Analizînd pe larg esența conținutului politic al „uniunii”, în timpul evenimentelor de la 1848, el a definit-o în termeni clari și viguroși : „uniunea Ardealului cu țara ungurească nu e nimic mai puțin decât *contopire*; prin uniune — continua el — nobilimea dorește să șteargă privilegiile Ardealului și împreună cu privilegiile să stingă pe toate popoarele neungurești ca să facă din toate numai o națiune, care să se numească *națiunea cea mare și tare ungurească*”²². S. Bărnăuțiu nu se opunea în nici un chip unei „fedațiuni cu ungerii pentru apărarea comună” împotriva imperiului habsburgic, dar o voia alcătuită între „o națiune liberă cu altă națiune liberă” (-s.n.)²³.

Înțelesul de personalitate a națiunii române capătă alte dimensiuni în gândirea lui S. Bărnăuțiu, după revoluția de la 1848 și, cu deosebire după unirea Principatelor Române. Însuși conceptul de națiune s-a modificat în gândirea profesorului de drept de la universitatea din Iași, în funcție de realitățile noii etape istorice. Într-un anumit sens, problema își găsește acum o tratare asemănătoare cu cea din prima perioadă a activității sale didactice, din anii 1834—1845, în cursurile pe care le ținea studenților săi de la Blaj. Și aici, ca și în teza sa de doctorat despre filozofia dreptului, tema de predilecție a fost, după cum remarcă Gh. Bogdan Duică, „drepturile personalității”²⁴. O tratare specială asupra problemei găsim în cursul : *Dreptul public al românilor* în care Bărnăuțiu consacră un capitol intitulat „Drepturile personale ale națiunii române” cu paragraful sugestiv formulat „*Personalitatea națiunii române*” În concepția sa „națiunea română e azi o persoană juridică” sau „universitate (comunitate -s.n.) politică, ori republică sau popor pentru că dînsa are teritoriul său, limba sa, religiunea sa și datinile sale, pe care le conservă, le cîntă și le apără cu neclintită credință de secole. Democratismul națiunii române e subliniat în continuare prin afirmația că ea „a respectat dreptul ginților cu sancțitate, ea n-a ieșit niciodată din marginile sale”²⁵.

Conceptul de personalitate a națiunii române e exprimat acum mai pregnant prin utilizarea noțiunii de „maiestate”, pe care Bărnăuțiu o înțelege ca o trăsătură esențială și specifică, dar și ca „un drept al ei, ce n are opo (nevoie -n.n.) de nici o demonstrație; în puterea acestui drept — continuă el — națiunea română a putut și poate pretinde de la alte națiuni, ca să o recunoască, și să o respecte ca pe o națiune liberă și independentă, ca pre doamna supremă și proprietară exclusivă a teritoriu-

²² *Ibidem*, p. 25.

²³ *Ibidem*.

²⁴ G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnăuțiu*, p. 133.

²⁵ S. Bărnăuțiu, *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, p. 195.

lui său, precum a și fost și e în adevăr ca atare”²⁶. Caracterul de permanență a existenței naționale și a „majestății naționale” și l-au apărat românii, observă Bărnuțiu, cu armele în mână; „istoria e plină de faptele lor eroice prin care a alungat pe străni din teritoriul lor: și acestea sînt mult mai bune arguminte pentru libertatea și independența fiecărei rațiuni decît recunoașterea principiilor și tratatele care astăzi se fac, mîine se desfac iar faptele eroice își conservă valoarea neconținut”²⁷.

Dar, S. Bărnuțiu a adus în ultima parte a activității sale contribuții importante și în domeniul cunoașterii teoriei generale a națiunii. În lucrarea sa *Dreptul natural public* a abordat într-o lumină modernă principiul naționalităților, care după el, a apărut atunci, „înd a început a se lupta puterea națională în contra regiunilor (a puterii regale n.n.), în urma revoluției franceze; acest principiu s-a proclamat — continuă el — cu atîta solemnitate în 1848 de toate gințile Europei; vele evoluția și viitorul acestui principiu după revoluția din 1848 „pentru că națiunile vor cunoaște acum, că toate statele naționale se pot reedifica numai pe libertate și naționalitate”²⁸.

Idealul spre care trebuie să tindă lumea modernă, după Bărnuțiu, e realizarea statelor naționale pe care le numește „organe ale umanității”, prin „identificarea marginilor politice cu (cele) ale naționalităților” (s.n.)²⁹. El consideră că la aceasta se va ajunge cînd națiunile vor atinge un anumit grad de cultură, atunci cînd nu vor dispune de soarta lor „capriciul unor particulari... al celor avuți, ci „va dispune viața națională ajunsă la conștiința drepturilor și a demnității sale așa cît, echilibrul cel adevărat organic nu e cu puțință altminterea fără numai pe aceste două fundamente, adică pe libertatea politică și pe naționalitate”³⁰, ceea ce în înțelegerea lui Bărnuțiu înseamnă națiunea ajunsă la apogeul dezvoltării și a personalității sale.

Contribuția lui Simion Bărnuțiu la definirea conceptului de personalitate a națiunii române, precum și la adîncirea și dezvoltarea teoriei națiunii în general, s-a reflectat în lucrările sale cu conținut istoric, filozofico-juridic și politic și în întreaga sa luptă națională dusă în epoca închegării și definirii națiunii române ca fenomen istoric obiectiv.

Pornind de la principiile generale ale dreptului natural, asimilate prin bogatele sale lecturi, cu deosebire prin intermediul direct al filozofiei raționalismului critic a lui Imm. Kant și W. T. Krug, Bărnuțiu a abordat într-o viziune nouă, burghezo-democratică, conceptul de națiune, aplicat la realitățile istorice specifice ale ramurii intra-carpătice a națiunii române, de la sfîrșitul sec. XVIII și sec. XIX.

El opunea teoriei nobiliare asupra națiunii, bazată pe ideea „dreptului istoric” de esență medievală, noua teorie de conținut modern, care avea ca punct de pornire libertățile cu care este înzestrat individul de la natură, în virtutea dreptului firii. Contribuția sa esențială constă în

²⁶ *Ibidem*, p. 196.

²⁷ *Ibidem*, p. 197.

²⁸ S. Bărnuțiu, *Dreptul natural public*, Iași, 1870. p. 380.

²⁹ *Ibidem*, p. 378.

³⁰ *Ibidem*, p. 379.

extinderea dreptului și libertăților individului ca unitate socială elementară la drepturile și libertățile colectivității, ale națiunii. În felul acesta raportarea individ-colectivitate, cetățean-națiune îl duce la stabilirea trăsăturilor esențiale ale personalității națiunii române care-și afirmă individualitatea prin limbă, prin conștiința valorii sale naționale și a suveranității. De asemenea, pornind de la principiul naționalității a cărei evoluție o surprinde de la revoluția franceză și vede perspectiva dezvoltării pe plan european, prin realizarea statelor naționale, Bărnățiu se afirmă ca un vizionar, care a intuit cu luciditate progresele națiunii române pînă la desăvîrșirea statului național din 1918, an în care, întreaga Europă și-a modificat structurile politico-statale tocmai în virtutea triumfului acestui principiu.

LA PERSONNALITÉ DE LA NATION ROUMAINE DANS LA PENSÉE HISTORIQUE DE SIMION BĂRNUȚIU

RÉSUMÉ

L'apport de Simion Bărnățiu à l'établissement du concept de personnalité de la nation roumaine ainsi qu'à l'approfondissement et au développement de la théorie concernant la nation, en général, s'est reflété dans des ouvrages à caractère historique, philosophique, juridique et politique ainsi que dans toute sa lutte nationale menée à l'époque de constitution et de définition de la nation roumaine en tant que phénomène historique objectif.

Partant des principes généraux du droit naturel, assimilés par ses amples lectures, notamment par l'intermédiaire direct de la philosophie du rationalisme critique de Kant et Krug, Bărnățiu a abordé dans une vision nouvelle, bourgeoise-démocratique, le concept de nation, appliqué aux réalités historiques spécifiques à la branche intracarpatique de la nation roumaine pendant la fin du XVIIIe siècle et le début du XIXe.

Il opposait à la théorie nobiliaire concernant la nation, fondée sur l'idée „du droit historique” d'essence médiévale, la nouvelle théorie de contenu moderne, qui avait pour point de départ les libertés dont est doté l'individu de par la nature. Sa contribution essentielle réside dans l'extension du droit et des libertés de l'individu en tant qu'unité sociale élémentaire aux droits et aux libertés de la collectivité, de la nation. Ainsi, le rapport individu-collectivité, citoyen-nation le conduit à établir des traits essentiels de la personnalité de la nation roumaine qui affirme son individualité par la langue, la conscience de sa valeur nationale et de sa souveraineté. De même, en partant du principe de la nationalité, dont il saisit l'évolution depuis la révolution française et voit la perspective du développement sur le plan européen, par la réalisation des Etats nationaux, Bărnățiu s'affirme comme un visionnaire qui a prévu avec lucidité les progrès de la nation roumaine jusqu'au parachèvement de l'Etat national de 1918, année où l'Europe tout entière a modifié ses structures politico-étatiques précisément en vertu du triomphe de ce principe.

CRAINICII ROMÂNI DIN TRANSILVANIA. RĂSPÎNDIREA TERITORIALĂ ȘI ATRIBUȚIILE LOR

DE

EMIL LAZEA

Crăinicia a constituit de-a lungul întregului ev mediu una dintre principalele instituții tradiționale și specifice ale românilor transilvăneni, ale cărei rosturi și evoluție istorică s-au aflat tot timpul într-o strinsă legătură cu celelalte structuri și instituții tradiționale românești, indeosebi cu cele ale voievodatului și cnezatului.

Cu toată importanța sa incontestabilă, instituția crăinicieii n-a beneficiat pînă acum în istoriografia noastră de o cercetare specială și aprofundată și, prin urmare, încă nu sînt pe deplin clarificate nici vechimea și răspîndirea teritorială a acestei instituții și de asemenea nici rolul și atribuțiile specifice ale crainicilor.

Primul dintre istoricii români care i-au consacrat acestei instituții străvechi cîteva pagini într-un scurt articol apărut cu peste șase decenii în urmă a fost reputatul profesor clujean Silviu Dragomir. Căutînd să explice originea și vechimea acestei instituții la românii din Transilvania și considerînd că termenul de *crainic* este de origine nord-slavă, deoarece nu se mai găsesc urme ale existenței acestei instituții — în afara Transilvaniei — decît în părțile Ruteniei, istoricul clujean a fost de părere că datorită „întinderii geografice” a crainicilor, „obîrșia lor trebuie căutată acolo unde prin atingere cu elementul malo-rus, a putut intra această instituție în organizația noastră veche”¹. În privința timpului cînd s-ar fi preluat termenul și instituția crăinicieii, istoricul citat ia în considerare faptul că existența acestei instituții în Transilvania este atestată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea la sud de Mureș (în zona Hațegului), precum și faptul că această instituție a rămas și mai tîrziu „limitată la un anumit teritoriu” și, pe această bază, Silviu Dragomir conchide că acest lucru „pare a vorbi pentru un împrumut mai vechi, într-o epocă în care părțile nordice ale Ardealului, cu Bihorul și cu regiunile muntoase pînă la Mureș, aparțineau unei formațiuni de stat slavo-române. De aici, instituția crainicilor s-a putut întinde ceva mai tîrziu și asupra Banatului, unde pînă în secolul al XV-lea știm că exista o organizație puternică a districtelor românești”².

¹ Silviu Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania”, anul I, (1920—1921), Cluj, 1921, p. 154.

² *Ibidem*, p. 155.

Ceva mai recent, în 1965, a apărut un articol mai amplu și mai bine documentat decât cel al lui Silviu Dragomir, la care ne-am referit mai sus, intitulat „Cu privire la istoria cuvîntului *crainic*, nume de funcție în epoca feudală”, datorat unui alt cercetător clujean, Szabó T. Attila. Autorul citat arată că prin termenul de *crainic* au fost denumite în decursul secolelor XIV—XIX, după condițiile de timp și de loc, funcții sau atribuții foarte diferite, în total, după evaluările sale, vreo 5 feluri de atribuții. Szabó T. Attila conchide că „în ultimă analiză, cuvîntul *crainic* este de origine slavă” și că „dacă în Maramureș, Sătmar și Sáros avem de-a face cu un împrumut din limba slavă” în limba maghiară, „în celelalte regiuni cuvîntul nu poate fi decât un împrumut din limba română”³. Din acest articol putem deduce o concluzie foarte importantă, anume că termenul de *crainic* nu este o creație maghiară și, prin urmare, nu este o creație maghiară nici instituția crăiniciei. Întrucît n-a dispus de întreaga documentație cunoscută pînă în prezent cu privire la crainici, nici Szabó T. Attila n-a reușit să clarifice pe deplin toate problemele referitoare la această instituție românească străveche.

Cu toate că nu și-a propus să facă o cercetare specială cu privire la crainicii din Transilvania, acad. D. Prodan a adus prețioase contribuții la cunoașterea situației acestora în secolul al XVI-lea, atît prin publicarea unor urbarii în care sînt menționați și crainicii, cît și în cadrul valoroasei sale monografii referitoare la *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*.

În cadrul restrîns al lucrării de față nu ne putem propune să ne oprim asupra problemei vechimii și a împrejurărilor istorice în care a apărut instituția crăiniciei în Transilvania, pentru că această problemă necesită o cercetare specială care depășește obiectivele acestei lucrări. Avînd însă în vedere faptul că pe teritoriul Transilvaniei izvoarele istorice ale vremii atestă existența crainicilor numai în mijlocul populației localnice românești, considerăm că instituția crăiniciei este o creație proprie și specific românească, al cărei destin și evoluție istorică s-a aflat tot timpul în strînsă legătură cu celelalte instituții tradiționale românești, a voievodatului și a cnezatului. Mai mult decât atîta, n-au fost puține cazurile în care crainicii au supliniți sau chiar au preluat ei înșiși rolul și atribuțiile pe care le deținuseră anterior unii voievozi sau cnezi, acolo unde împrejurările istorice, indiferent de ce natură vor fi fost ele, au dus la dispariția unora dintre aceștia din urmă.

Pentru a putea cunoaște cît mai bine nu numai aria de răspîndire a crainicilor în Transilvania, ci și rosturile și atribuțiile lor, este necesar să vedem, pe scurt, ce ne spun izvoarele istorice despre crainici, începînd de la primele lor atestări documentare cunoscute pînă în prezent. Cea mai veche mărturie păstrată și cunoscută pînă acum despre crainicii transilvăneni datează dintr-o perioadă destul de tîrzie și este cuprinsă într-un document din anul 1387, care se referă la faptul că juzii nobililor, jurații, oaspeții, cnezii, și *crainicul* din districtul Hașegului, de pe rîul Strei, din Hunedoara, din comitat (!) și din Dobra (*iudices, iurati et universi hospites, kenezys (!) necnon karaynuk de districtu Hachzak, de fluvio Strig, de Hunyad,*

³ Szabó T. Attila, *A feudalizmuskori karajnik krajnik tisztségnev szölvörténetéhez, in „Nyelv-és irodalomtudományi közlemények”, IX, 1965, nr. 1, p. 61—77.*

de varmegy et de Iwfw) adevărate încheierea unei înțelegeri cu privire la niște pământuri⁴. Documentul citat nu ne dezvăluie nici identitatea, nici atribuțiile aceluia crainic (*karaynuk*) și nici chiar locul său de reședință, dar din context putem observa că el se număra printre dregătorii și notabilitățile locale din Țara Hațegului care aveau competența de a întocmi un act cu valabilitate juridică pentru stăpânirea unor bunuri sau proprietăți. Observăm de asemenea că în enumerarea celor care au confirmat tranzacția respectivă crainicul este menționat pe ultimul loc printre dregătorii și notabilitățile locale. Nu știm dacă această enumerare va fi respectat cu rigurozitate, sau nu, o anumită ierarhizare socială sau funcțională a celor menționați în document. În caz afirmativ, se poate reține că crainicul este menționat după cnezii locali.

O nouă mențiune documentară referitoare la crainicii din Transilvania nu mai cunoaștem decât din anul 1434 și aceasta provine din aceeași zonă a Transilvaniei, ca și prima. La data respectivă, toți nobilii, cnezii și alți oameni din districtul Dobra (Hunedoara) s-au dus la voievodul Transilvaniei, Ladislau Csáki, cu rugămintea să le întărească privilegiul care le-a fost dat de părintele său, răposatul voievod Nicolae Csáki. Una din clauzele aceluia privilegiu prevedea că nici oamenii dregătorilor locali și nici crainicul să nu poată merge la casele celor înscrși în privilegiu pentru vreo amendă (*birsagium*), decât numai după ce se va fi cercetat pe cale legală cauza respectivă, și nici chiar după această încheiere legală a cauzei, oamenii oficialilor districtului să nu pornească asupra casei lor, și nici crainicul cu ei, ca să-i păgubească, ci dacă cei condamnați refuză să plătească amenda judiciară, atunci înșiși nobilii și cnezii din district să-l trimită pe crainic la casa celui condamnat, pentru a-i despăgubi pe oficialii din averea aceluia. O altă clauză a privilegiului prevedea că oficialii districtului vor primi anual, din fiecare cnezat, câte un car de fîn, pe care îl va recepționa un împuternicit al oficialilor și crainicul ales de district⁵. Din cele de mai sus vedem deci că crainicul de la Dobra era un dregător local, ales de district și subordonat oficialilor și cnezilor de acolo, în a cărui atribuție intrau execuția fiscală a unei sentințe judecătorești, pronunțată la scaunele de judecată din district, precum și unele sarcini administrative de recepționare a unor obligații, aici, în speță, recepționarea finului datorat de fiecare cnezat în parte.

De la 1481 mai avem încă o mențiune despre un crainic hunedorean, *Georgius Szabo kraynicus*, care, împreună cu obștea cnezilor (*universi kenezii*) și a locuitorilor din pertinențele cetății Deva, au depus mărturie în fața comiților și a juzilor nobililor din comitatul Hunedoara că Iancu de Hunedoara i-a dăruit nobili et famoso *Theodoro kenezio* moșia Bretelin (com. Vețel, j. Hunedoara) precum și o bucată de pământ numită „Kalmarfölde” din pertinențele cetății Deva, ca răsplată pentru că numitul cnez Teodor i-a împrumutat calul său lui Iancu de Hunedoara în timpul luptei de la Cimpia Mierlei (*in campo Rigomezeje*)⁶. În afara depunerii mărturiei

⁴ Actul original se află la Arhivele Statului de la Budapesta sub cota *Dl. 29.435*; i a fost publicat în colecția *Documenta Valachorum*, nr. 298, p. 326–327.

⁵ Csáki D., *Magyarorszag történelmi földrajza*, V, p. 62–63; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 151.

⁶ G. Fejér, *Codex diplomaticus ...*, X, p. 505–506; Ilurmuzaki, *Documenti ...*, II 2, nr. 240, p. 269–270.

alături de cnezi, mai este de observat doar faptul că aici crainicul este menționat înaintea cnezilor, ceea ce i-ar putea conferi o oarecare preeminență față de aceștia.

Relativ târziu sînt atestați documentar crainicii și în Banat. Cea mai veche mărturie cunoscută pînă acum cu privire la crainicii de aici, o găsim într-un document din anul 1484, în care se consemnează faptul că Lazarus și Dragul, vice-bani ai Caransebeșului și Andrei de Waralya, judele nobililor, au judecat un proces pentru un iobag între George Găman de Bizerea și văduva lui Ladislau de Lachug. La sfîrșitul documentului se notează că actul respectiv a fost întărit cu „pecețile vice-banilor și al lui Andrei Crainicul” de Waralya (*sigillis vice banorum et ipsius Andree Craynik*) ^{6 bis}. Acesta este singurul document cunoscut în care un crainic este și jude al nobililor.

Alte surse documentare despre crainicii din Transilvania, anterioare secolului al XVI-lea nu mai cunoaștem, cel puțin deocamdată, cu excepția unor mărturii indirecte, din domeniul *toponimiei*. Astfel, putem menționa că este atestată documentar existența unui sat numit „*Karaynokfalua*” în Maramureș, din anii 1389 ⁷ și 1391 ⁸, situat pe valea Săcilniței, între Hust și Visk. Un alt sat, numit *Karaynokfalwa* — *possessio Wolahalis* (azi Joseni, comuna Măgești, j. Bihor) este cunoscut de la 1406 ⁹, în estul Bihorului. Pentru a epuiza și mărturiile toponimice, vom mai menționa că la 1508 este atestat satul *Kraynikfalwa* ¹⁰ (azi Crincești, com. Dobrești) în zona Beiușului. Faptul că pînă în secolul al XVI-lea nu avem alte mărturii documentare care să ne vorbească în mod concret despre existența crainicilor nu poate fi înțeles și interpretat altfel decît ca o dovadă în plus că documentele noastre medievale care ni s-au păstrat nu pot să ne dezvăluie decît într-o măsură extrem de redusă realitățile istorice din Transilvania, și mai ales cele din prima jumătate a acestui mileniu. Mărturiile toponimice, oricît de puține la număr și de laconice sînt ele, vin să ne dovedească însă în mod incontestabil că instituția crainiciei a avut puternice rădăcini și în alte părți ale Transilvaniei, precum și o vechime care poate depăși cu mult sau chiar cu foarte mult timp datele primelor atestări documentare ale așezărilor al căror nume este legat de existența crainicilor în zonele respective. Ne întărește în mod categoric această convingere și faptul că izvoarele istorice din secolele al XVI-lea și al XVII-lea vin să ne dezvăluie existența unui impresionant număr de crainici care aveau sub ascultarea lor de la unul pînă la cîteva sate, iar în unele cazuri chiar pînă la cîteva zeci de așezări românești.

Cercetînd răspîndirea teritorială a crainicilor de la începutul secolului al XVI-lea înapoi, vom urmări existența lor, pe cît posibil, într-o anumită succesiune cronologică a atestărilor lor documentare, precum și pe zone istorico-geografice.

^{6 bis} Pesty Fr., *A szörényi bánság és Szörény várm. története*, III, p. 93—94.

⁷ I. Mihály, *Diplome maramureșene*, p. 89; *Documen'a Valachorum*, p. 313.

⁸ I. Mihály, *Diplome* . . . , p. 90; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, p. 76.

⁹ DI' 87.780: Mályusz E. *Zsigmondkori oklevéltár*, II 1, nr. 5057, p. 635—636.

¹⁰ Jakó Zs., *Bihar meqye a török pusztítás előtt*, p. 288.

Pornind această cercetare tot din zona Hațegului, aflăm din câteva documente datate din 1512 și din 1528 —1529 că pe domeniul cetății Hunedoara un număr neprecizat de crainici erau îndatorați să îndeplinească pentru cetatea Hunedoarei *serviciul de călăreți*, împreună cu cnezii din satele aparținând cetății „atunci când nevoia o cere”, desigur, înainte de toate pentru necesitățile de apărare (1512: *Item, tenentur servire ad castrum Hunyad cum equis kenezey et craynici, qui sunt numero I^c LXVII (= 167)*; I^c LXVII *kenezen und craynicken die müssen ir jegklicher mit einem ross dienen, wan man ir zum schloss notturflig ist*; 1528 —1529: *Sunt eciam ad castrum kniezy et krayniczy qui tenentur servire ad castrum quilibet cum uno equo: sunt in numero I^c LXXII (= 177)*¹¹. Observăm deci că, în funcție de loc și de împrejurări, crainicii mai puteau avea și rosturi și obligații militare, de apărare. Într-o însemnare din 1522 privind cheltuielile aceleiași cetăți se notează că 35 de cnezi, 6 străjeri și 4 crainici au primit anumite sume de bani încasați din „darea Sf. Martin” (*kenezey accipiunt persone XXXIIII, vigilatores persone VI, kraynychy persone IIII*)¹². Tot în scriptele privind domeniul cetății Hunedoara avem atestată de la 1512 și existența unui sat numit *Kraynycesth* (dispărut, pe lângă Firdea, j. Timiș), dependent de cetatea Margina, în care se aflau 25 de gospodării de iobagi¹³. Un crainic numit Matei (*Matheus Kra(y)nyk*) a asistat la sfârșitul anului 1510 — începutul anului 1511 la punerea lui Gheorghe de Brandenburg în stăpînirea cetății Soimuș (*Solymos*) de pe Mureș¹⁴.

Tot din această zonă de la sud de Mureș mai avem două informații documentare foarte interesante cu privire la existența unor „*crainici-primari*” și a unor „*vice-crainici*”. Astfel, la 8 iunie 1602, cu ocazia înnobilării lui Petru Dan din Lăpușnicul de Jos (com. Dobra, jud. Hunedoara) este menționat printre alții și Mihai Stanislau din Rădulești, crainicul-primar al districtului Dobra (*Michael Stanislaus de Radulesd crainicus primarius districtus Iofue*)¹⁵. Dintr-un alt document, de la 7 iunie 1602, aflăm că a fost înnobilat Nicolae Iuga din Făget (com. în j. Timiș), vice-crainic și slujitor al lui Nicolae Vayda din Caransebeș (*Nicolaus Iuga de Fachiat vice crainicus et familiaris Nicolai Vayda de Caransebes*)¹⁶. Cele două mărturii despre „*crainicii-primari*” și „*vice-crainici*” sînt, deocamdată, singulare printre izvoarele cunoscute cu privire la crainici, dar cu atît mai prețioase, pentru că ne demonstrează că a existat și o *ierarhizare internă* în cadrul instituției crăiniciei.

Trecînd la nord de Mureș, găsim consemnat într-un document din 1523 faptul că voievodul Ștefan Moga, din porunca palatinului Ștefan Báthory, l-a pus pe crainicul din voievodatul său să-i vestească pe toți cei ce ar fi doritori, că pot veni să se așeze pe pămînturile nelocuite din împrejurimile tîrgului Baia de Criș, aflat în cuprinsul aceluia voievodat¹⁷.

¹¹ I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, doc. nr. 34, p. 163: doc. nr. 72, p. 220.

¹² Ibidem, p. 50.

¹³ Ibidem, p. 159.

¹⁴ Ibidem, p. 146.

¹⁵ A. Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VII, nr. 39, p. 48.

¹⁶ Ibidem, nr. 38, p. 46—47.

¹⁷ Arh. St. Cluj-Napoca, fondul Toroczkaï, fasc. IX, nr. 4; Șt. Pascu, VI, Hanga, *Cres-tomație* . . . , II, p. 127.

Prin urmare, în atribuțiile și obligațiile crainicilor intra și îndatorirea de a transmite diferite anunțuri și porunci primite de la superiorii lor către oamenii aflați sub ascultarea lor, sau diferite alte mesaje de interes obștesc.

La 1525, pe domeniul cetății Șiria, sînt atestați 14 crainici, în următoarele sate :

1. În *Țebea de Jos* (Also Czebe — com. Baia de Criș, j. Hunedoara), crainicul Ioan (*Ianus crainich*). Întrucît Țebea ținea de Baia de Criș, este posibil ca acest crainic să fie identic cu cel menționat la 1523.
2. În *Tomești* (Tomesth — com. în j. Hunedoara), crainicul Ioan (*Iohannes crainicus*);
3. În *Crișan* (Vaka — com. Ribița, j. Hunedoara), crainicul Ioan (*Iwan crainik*);
4. În *Kaynelesth* (dispărut, în zona Brad), crainicii Mihai și Cristea (*Michael crainik, Criste krainik*);
5. În *Buceș* (Bwcezez — com. în j. Huned.), crainicul Iovăniș (*Iowanis crainik*);
6. În *Ribicioara* (Ribichyor — com. Ribița, j. Huned.), crainicul Ioan (*Iwan crainik*);
7. În *Grohot* (Grohoth — com. Buzleștii de Sus, j. Hunedoara), crainicii Ioan Strava (*Ianus Ztrawa krainik*), Iovăniș Strava (*Ztrawa Iowanis*), Petru Strava (*Petrus Ztrawa*). Crainicii din Tomești, Crișan, Kaynelesth, Buceș, Ribicioara și Grohot erau subordonați voievodului Ștefan Moga, întrucît satele respective făceau parte din voievodatul său.
8. În *Kapolna* (dispărut — între Bontești și Buceava — Șoimuș, j. Arad), crainicii: *Michael Zabo, Ianus Zabo, Kys Ioannes Zabo krainici*;
9. În *Lunca* (Lonka — com. Baia de Criș) crainicul Petru Chelie (*Petrus Kelye krainik*)¹⁸. Crainicii din Kapolna și din Lunca erau subordonați voievozilor celor două voievodate din ținutul Căpîlna (*Kapolna*).

În Banat, din secolul al XVI-lea nu dispunem decît de trei mărturii documentare referitoare la crainici, toate fără a specifica expresă a localităților lor de reședință. În 1531, Ioan Zápolya se adresează castelanilor, vicecastelanilor, crainicilor (*Kraynicis*), juzilor și juraților orașenilor din Caransebeș, cu privire la pădurile „Bothlygethe” și „Zaldobos”, cerîndu-le să asigure orașenilor din Caransebeș accesul la folosirea acelor păduri, așa cum le-au fost acordate de Iancu de Hunedoara drepturile de folosință¹⁹. În 1544, Petru Petrovith, comite de Timiș, se adresează castelanului din Ciala (*Chalya* — disp. lângă Arad), lui Grigore diacul din Zalankemen, precum și *circumspectis kenesys, kraynicis ac eorum vice gerentibus*, arătîndu-le că i s-a plîns Francisc Fodor din Welkowch (disp. pe lângă Nevrincea, j. Timiș) că a fost bătut un morar al său și le cere să nu-l mai tulbure nimeni pe reclamant, iar dacă are cineva vreo plîngere

¹⁸ D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în „Anuarul Inst. de istorie din Cluj”, III 1960, p. 59, 62, 67, 73, 75, 77, 78, 90, 91.

¹⁹ Pesty Fr., *A szörényi bánság . . .*, III, p. 186; Hurmuzaki, *Documente . . .*, II/4, nr. 212, p. 362.

contră lui să se adreseze juzilor din Lugoj (*iudicis Lugosiensis*)²⁰. Din documentele mai sus citate putem deduce că crainicii menționați făceau parte dintre principalii dregători locali, în a căror competență intra, printre altele, asigurarea respectării legalității și a ordinii publice. În sfârșit, de la 1597 avem atestată existența lui *Syfko Ztoychy krainik* din Zăbalt, care asistă la introducerea lui Ștefan Iosika în stăpînirea unor moșii din părțile locului^{20 bis}.

Epuizînd toate datele de care dispunem cu privire la crainicii din părțile de sud-vest ale Transilvaniei, vom trece acum pe valea Someșului și vom poposi mai întîi pe domeniul cetății Chioarului, unde, la 1566 găsim atestați 17 crainici în următoarele 17 sate :

1. În *Mireșu Mare* (Nyeres — com. în j. Maramureș), crainicul Costea, sărac (*Kosta krainic, pauper*). Tot aici mai este menționată și văduva crainicului Ștefan (*relictă Stephani krainick*).
2. În *Rușor* (Dragomir falw — com. Copalnic Mănăștur, j. Maramureș). Aici este înscris crainicul Simion (*Simon krainicus*), cu o „casă pustie”.
3. În *Boiu Mare* (Nagy Bwn — com. în j. Maramureș), crainicul Ioan (*Ioannes kara(i)nic*).
4. În *Șasa* (Sassa — com. Ileanda, j. Sălaj), „crainicul care este jude” (*Krainicus qui iudex est*). Numele său e omis.
5. În *Lucăcești* (Lukachsfalw — com. Mireșu Mare), crainicul Gheorghe Șișma (*Gyurko Susma Crainicus*).
6. În *Mogoșești* (Magasfalwa — com. Satulung., j. Maram.) crainicul Simion Polgar, libertin (*Simon Polgar krainicus, libertus*).
7. În *Fersig* (Feierzeg — com. Satulung), crainicul Grigore Tomba (*Gregorius Tomba krainicus*).
8. În *Lemniu* (Lemen — com. Letca, jud. Sălaj), crainicul Ignat, „în locul judeului” (*Ignath krainicus loco iudicis*).
9. În *Cuciulat* (Kwcholatt — com. Letca, j. Sălaj), crainicul Crăciun Crișan „în locul judeului” (*Kristan Crachion krainik loco iudicis*).
10. În *Băbeni* (Aranmezeo — com. în j. Sălaj), crainicul Ioan Crișan (*Chrysan Ianus kraynik*).
11. În *Ciocmani* (Chyokman — com. Băbeni, j. Sălaj), crainicul Dan (*Dan krainicus*).
12. În *Toplița* (Toplichia — com. Letca, j. Sălaj), crainicul Ștefan Cortiș (*Stephanus Kortis krainicus*).
13. În *Colțirea* (Kolczier — com. Ardușat, j. Sălaj), crainicul Ioan Grumaz (*Ioannes Grumad krainicus*).
14. În *Mesteacăn* (Kÿznÿres — com. Valea Chioarului, j. Sălaj), crainicul Grigore Roșu (*Gregorius Rotth krainicus*).
15. În *Curtuiușu Mare* (Kyrtoeroe — com. Valea Chioarului, j. Sălaj), crainicul Ioan Zelenk (*Ioannes Zelenk krainicus*).
16. În *Răstoci* (Raztochfalw — com. Ileanda, j. Sălaj), crainicul Simion Lazăr (*Lazarus Simon crainicus*).

²⁰ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, IV, p. 33—34; Hurmuzaki, *Docum.*, II 4, nr. 212, p. 362.

^{20 bis} Pesty Fr., *Krassó vármegye ...*, II/2, p.197, 287.

17. În *Cernești* (Chiarna Kapolnok—com. în j. Maramureș), crainicul Petru Toma (*Petrus Thomas crainicus*)²¹.

Ca și în alte părți ale Transilvaniei, crainicii de pe domeniul cetății Chioarului erau subordonați voievozilor din părțile locului. În ceea ce privește repartizarea numerică a crainicilor pe cele 12 voievodate de pe domeniul cetății Chioarului avem următoarea situație :

— în voievodatul lui Dan Butean, care cuprindea 14 sate, avem înscris numai 1 crainic, în Mireșu Mare ;

— în voievodatul lui Gheorghe de Copalnic, cu 10 sate, este înscris tot numai 1 crainic, în Rușor ;

— în voievodatul lui Marian, cu 7 sate, erau 2 crainici, în Boiu Mare și în Șasa, ultimul figurînd ca jude sătesc (*kraïnicus qui iudex est*) ;

— în voievodatul lui Toma de Lucăcești, cu 6 sate, erau 3 crainici, în Lucăcești, Mogoșești și Fersig ;

— în voievodatul lui Luca de Remetea, cu 6 sate, nu e înscris *nici un crainic* ;

— tot astfel și în voievodatul lui Trifu, cu 5 sate, *nici un crainic* ;

— în voievodatul lui Simion, cu 3 sate, erau 2 crainici, în Lemniu și în Cuciulat, ambii crainici de aici ținînd loc de juzi sătești (*loco iudicis*) ;

— în voievodatul lui Lazăr, cu 3 sate, erau 3 crainici, în Băbeni, Ciocmani și în Toplița ;

— în voievodatul lui Ion Benea, cu 3 sate, era 1 crainic, în satul Colțirea ;

— în voievodatul lui Damian Hossu, cu 2 sate, erau 2 crainici, în Mesteacă și Curtuiușu Mare ;

— în voievodatul lui Toma Hossu, cu 2 sate, era 1 singur crainic, în Răstoci ;

— în voievodatul lui Teodor Bota, cu 2 sate, era tot numai 1 singur crainic, în Cernești. Observăm deci că repartizarea numerică a crainicilor pe cele 12 voievodate era foarte diferită : în cel mai mare voievodat, al lui Dan Butean, cu 14 sate era numai 1 singur crainic, la fel ca și în voievodatele cele mai mici, ale lui Toma Hossu și al lui Teodor Bota, cu câte 2 sate. Probabil însă că atribuțiile vor fi fost mai mari în partea crainicilor din voievodatele cele mai întinse, crainicii din voievodatele mai mici îndeplinind și funcția de *juzi sătești* (sau poate numai o astfel de funcție). Acesta este, cel puțin, cazul crainicilor din satele Șasa, Lemniu și Cuciulat, ceea ce denotă că instituția crainiciei se află în această zonă în proces de decădere și de dispariție treptată. Confirmă acest lucru și faptul că unii dintre crainicii de aici sînt înscrși în categoria oamenilor *săraci* (cazul crainicului Costea din Mireșu Mare) sau au *casele pustii* (în cazul crainicului Simion din Rușor). În sfîrșit, este de reținut că în nici unul din cele 66 sate dependente de cetatea Chioarului nu este menționat nici un cnez, locul lor fiind luat acum de juzii sătești, adică de oameni cu mai puține atribuții și drepturi decît cnezii.

Pe domeniul cameral de la Baia Mare, învecinat cu Chioarul, care cuprindea 14 sate, găsim atestați documentar în 1566 și în 1578 un număr de 4 crainici, anume : La 1566, în satul Groși (Tökes — comună suburbană a orașului Baia Mare) sînt înscrși 2 crainici : *Ioannes Crainic* și *Theodorus*

²¹ Arh. St. Budapesta, fond Urbaria et Conscriptioes, fasc. 101, nr. 45 : D. Prodan, *Iobăgia*, II, p. 177.

crainik. La 1578, în satul Șișești (Laczfalwa — comună în jud. Maramureș) este înscris crainicul Ioan Bayk (*Ioannes Bayk krainik*) și în satul Rus (Orosfalwa — com. Dumbrăvița, j. Maramureș) crainicul Ladislau (*Ladislau kraynyk*)²².

Cu privire la crainicii de pe domeniul Ardud avem informații documentare din anii 1566, 1569, 1578 și din 1588.

La 1566, situația acestora era următoarea :

1. În *Hurezul Mare* (Nanthew — com. Supur, j. Satu Mare) găsim înscrise 2 crainici : *Matheus kraynik* și *Demetrius kraynik*.
2. În *Solduba* (Zoldobagy — com. Homoroade, j. Satu Mare) este înscris crainicul Luca (*Luca Kraynik*) cu o *casă pustie*.
3. În *Fărcașa* (Farkasazzo — com. în j. Maramureș) sînt înscrise 3 crainici : *Lukas Krainik* (despre care se precizează că era „jeler” !), *Gregorius Kraynik* și *Luca krainik*, ambii cu *case pustii* ;
4. În *Ghiungi* (Geongy — com. Acîș, j. Satu Mare) este înscris *Matheus Kalatho Crainick*, la care se menționează că se bucură de aceeași libertate ca ceilalți crainici (*fruitur libertate ut caeteri Crainicky*)²³.

Apartenența unui crainic în categoria jelerilor, precum și casele pustii a 3 crainici ne demonstrează că și aici instituția crăiniciei era în vizibil declin.

La 1569, pe același domeniu al Ardudului sînt înscrise următorii crainici :

1. În *Borlești* (Borlafalwa — com. Pomi, j. Satu Mare), crainicul Matei (*Matheus kraynich*) ;
2. În *Fărcașa* (menționată și la 1566) erau acum 2 crainici : *Lucas kraynich* și *Marcus kraynich*, ambii cu „*sesii pustii*” ;
3. În *Hurezul Mare* (menționat și la 1566) erau aceiași crainici ca și în 1566 : *Matheus krainik* și *Demetrius kraynik*. Ultimul avea o „*sesie pustie*”.
4. În *Istrău* (Eztro — com. Moftin, j. Satu Mare), crainicul Teodor (*Tiuador kraynok*)²⁴.

În 1578, tot acolo, sînt înscrise :

1. În *Hurezul Mare* (menționat și în 1566 și în 1569) sînt înscrise 2 crainici : *Matheus kraynik* (același ca și la 1566 și 1569) și *Elyas krainik*, ambii avînd numai cîte o „*jumătate de sesie*”.
2. În *Istrău* (menționat și la 1569) este înscris *Andreas kraynik*, cu o „*sesie întreagă*”.
3. În *Ghiungi* (menționat și la 1566) este înscrisă acum numai văduva lui *Demetrius krainik*, (cel de la 1566)²⁵.

În sfîrșit, la 1588, pe domeniul Ardudului sînt înscrise în 3 sate următorii crainici :

1. În *Istrău* (menționat și la 1569 și la 1578) sînt înscrise 2 crainici : *Theodorus karaynek* (existent și la 1569) și *Andreas karaynek* (același ca și la 1578) ;
2. În *Ghiungi* (menționat și în 1566 și în 1578) este înscris crainicul Toma (*Thomas karaynik*) ;

²³ Maksai Ferenc, *Urbáriumok XVI—XVII. század, p. 623* : D. Prodan, *Iobăgia*, II, p. 240.

²³ Arh. St. Budapesta, fond Urbaria et Conscriptioes, fasc. 101, nr. 46 : D. Prodan, *Iobăgia*, II, p. 262—263.

²⁴ D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 263.

²⁵ *Ibidem*, p. 263.

3. În *Hurezul Mare* (menționat și în 1566, 1569 și 1578) sînt înscrisi acum 3 crainici : *Nicolaus karaynik*, *Theodorus karaynik* și *Margareta kraynik* ²⁶. Și pe acest domeniu crainicii sînt subordonați voievozilor locali, dar instituția crăiniciei este și aici în declin. Cnezii nu mai sînt înscrisi acum nici pe domeniul Ardud, locul lor luîndu-l juzii sătești.

Cu privire la crainicii de pe domeniul Cehu Silvaniei avem mărturii documentare din anul 1566. În total, avem menționați aici 5 crainici, în următoarele sate :

1. În *Bîrsăul de Sus* (False Beregzo — comună în jud. Maramureș). Aici e înscris crainicul Dumitru Voștină (*Demetrius Wosstyna kraynik*) ;
2. În *Gîrdani* (Gardanfalwa — com. Sălsig), crainicul Simion Tohatty (*Simon Tohatty kraynik*) ;
3. În *Băița* (Mosso Banya — com. Băița de Codru, j. Maramureș), crainicul Ioan Măguran (*Ioannes Maguran kraynik*). În privința sa se face precizarea că „este scutit la fel ca și ceilalți crainici” (*a contributionibus libertatem habet sicut ceteri crainici*).
4. În *Bicaz* (Bykacha — com. în jud. Maramureș), crainicul Blasiu Santho. (*Blasius Santho kraynik*) ;
5. În *Ciuta* (Kys Nyeres — com. Bicaz, j. Maramureș), crainicul Gri-gore (*Gregorius kraynik*) ²⁷. Și pe acest domeniu crainicii sînt subordonați voievozilor. Repartizarea numerică a crainicilor pe cele 8 voievodate existente pe domeniul Cehu Silvaniei este următoarea :

— în voievodatul lui Simion Gore, cu 7 sate, avem 2 crainici, în

Bîrsăul de Sus și în Gîrdani ;

— în voievodatul lui Damian Pop, cu 4 sate, era 1 crainic în Băița ;

— în voievodatul lui Petru Pop, cu 4 sate, era 1 crainic, în satul Bicaz ;

— în voievodatul lui Petru Rosas, cu 2 sate, tot 1 crainic, în satul Ciuta. În celelalte 4 voievodate (a lui Ioan Șandor, Ioan Bolea, Ioan Nagya și Toma Trifu) nu este înscris nici un crainic, locul acestora suplinindu-l voievozii respectivi.

În conscripția din anul 1569, deci numai peste 3 ani, pe domeniul Cehu Silvaniei nu mai este însă înscris nici un crainic. Nu găsim menționați nici cnezii pe acest domeniu.

Crainicii erau prezenți într-un număr apreciabil pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea și pe domeniul cetății Șimleului. O conscripție din anul 1594 ne face cunoscută nu numai existența, ci și starea materială (averea mișcătoare) a 14 crainici, înscrisi în următoarele sate :

1. În *Valcău Românesc* (Olah Valko — com. Valcău de Jos, jud. Sălaj) crainicul Andrei Simion (*krainik Simon Andras*), înscris cu 2 boi. El avea în subordinea sa și satele : Lazuri și Fizeș ;
2. *Giumelcișu de Jos* (Also gywmeolchenes — acum Plopiș, în j. Sălaj), crainicul Teodor Cioară (*krainik Varju Thiwadar*) înscris cu 4 boi și 16 capre. În subordinea sa se aflau și satele : Giumelcișu de Sus (Plopiș), Iazul de Sus și Iazul de Jos ;

²⁶ *Ibidem*, p. 263.

²⁷ Arh. St. Budapesta, fond Urbaria et Conscriptioes, fasc. 101, nr. 47 ; D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 197.

3. În *Aleuş* (Eleöss — com. Halmăşd, j. Sălaj), crainicul Luca Maier (*krainik Maior Lukach*), înscris cu 2 boi. El avea sub ascultarea sa și satele : Drighiu, Halmăşd, Buciumi, Cosniciul de Sus și Cosniciul de Jos ;
4. În *Cizer* (Chizer — com. în j. Sălaj), crainicul Petru Ciapsa (*crainik Czapsa Pether*), înscris cu 2 boi ;
5. În *Boian* (Boyan — com. Cizer), crainicul Ștefan Meheș, (*krainik Mehess Istwan*), înscris cu 2 boi ;
6. În *Stîrciu* (Bogdanhaza — com. Horoatu Crasnei, j. Sălaj), crainicul Ioan Hossu (*crainik Hozzu Ianos*), înscris cu 4 boi și 10 oi ;
7. În *Peceiu* (Pechiel — com. Bănișor, j. Sălaj), crainicul Ștefan (*Istwan krainik*), înscris cu 2 boi ;
8. În *Bănișor* (Also Ban — comună în j. Sălaj), crainicul Teodor Curta (*krainik Kwrtha Thiudar*), „nu are vite de jug” ;
9. În *Mal* (Barlahaza — com. Sîg., j. Sălaj), crainicul Luca Ignat (*crainik Ignatth Lukach*) „nu are vite de jug” ;
10. În *Criștelec* (Kerestelek — com. Măierîște, j. Sălaj), crainicul Luca Cherges (*Cherges Lukach krainik*), are 2 boi ;
11. În *Cehei* (Chehy — înglobat la Șimleu Silvaniei), crainicul Gal Balogh (*crainik Balogh Gaal*), are 2 boi ; avea, probabil, sub ascultarea sa și satele Endred și Gyulakuta, ambele dispărute, pe lângă Uileacu Șimleului ;
12. În *Giurtelecul Șimleului* (Geörtelek — com. Măierîște, j. Sălaj), crainicul Ștefan Zenas (*crainik Zenas Istwan*), înscris cu 1 singur bou.
13. În *Boianu Mare* (Bayon — comună în j. Bihor), crainicul Igna Vanciul (*crainik Vanchul Ighnatth*), înscris cu 2 cai.
14. În *Bocșa* (Boxa — comună în j. Sălaj), crainicul Luca Suciul (*crainik Zeochi Lukach*), înscris cu 10 oi ²⁸.

Și pe acest domeniu, crainicii se aflau sub ascultarea voievozilor de aici. Pe voievodate, crainicii sînt repartizați astfel : în voievodatul lui Luca Bica, cu 14 sate, erau 3 crainici ; în voievodatul lui Grigore Baboș cu 7 sate, erau tot 3 crainici ; în voievodatul lui Luca P. . . , cu 6 sate, de asemenea 3 crainici ; în voievodatul lui Teodor Cîndea, cu 4 sate, erau 2 crainici ; în voievodatul lui Ioan Hossu, cu 2 sate, era 1 crainic ; în voievodatul lui Ion Vaida, cu 2 sate, era tot 1 crainic ; în voievodatul lui Teodor Șandor, cu 1 sat, era 1 crainic. În alte două voievodate mici, al lui Luca Roman și al lui Pavel, fiecare numai cu cîte un singur sat, n-a fost înscris nici un crainic, voievozii respectivi luînd asupra lor, probabil, și atribuțiile de crainici.

Dacă s-a înregistrat corect în conscripția din 1594 numărul de animale din gospodăriile crainicilor, fără evaziuni, atunci se poate deduce că situația lor materială era foarte modestă, apropiată de cea a oamenilor de rînd. Oricum, și acesta este un indiciu că instituția crainiciei a intrat și aici în declin. Dovadă că în conscripțiile ulterioare ale domeniului cetății Șimleului, din anii 1658 și 1703, nu se mai consemnează existența crainicilor, ci numai a voievozilor.

²⁸ Arh. St. Budapesta. fond Urbaria et Conscriptioes, fasc. 113, nr. 5 ; Petri Mór. *Szilágy várm.*, II, p. 196—203 ; D. Prodan. *Lehényk*. . . II, p. 508—509.

Una dintre vetrele istorice în care instituția crainiciei a avut cele mai puternice rădăcini a fost Bihorul. Poziția importantă pe care o aveau crainicii alături de voievozii și cnezii din zona Beiușului ne este relevată și confirmată de un document încă de prin 1442, în care, după ce se precizează alegerea a 12 cnezi-jurați, care împreună cu voievodul sau vicevoievodul să judece și să încheie cauzele tuturor impricinațiilor, se mai prevăd, printre altele, atît modalitatea, cit și termenul de percepere a gloabelor (*birsagiorum*) pe care vor fi obligați să le plătească toți cei condamnați fie la scaunul de judecată al voievodului și al cnezilor-jurați, de la Beiuș, fie la scaunul de judecată al episcopului de la Oradea (sub a cărui stăpînire feudală se afla zona Beiușului). Amenzile sau gloabele impuse urmau să fie strinse în termen de 15 zile (*infra quindecim aierum elapsus*) numai de către voievodul local și „dregătorul acelei provincii, numit altfel *crainic*” (*voida et officialis provinciae illae qui aliter krainik appellatur*) și tot ei urmau să le dea castelanilor (de la Beiuș) partea ce li se cuvenea din acele gloabe, adică două treimi. Castelanilor și vice-castelanilor li se interzice să treacă ei, cu de la sine putere (*propriis manibus potestate et auctoritate*) la stringerea gloabelor, care nu puteau fi strinse decît de către voievod și crainic (*nisi per medium dictorum voidae et krainik*). Numai după trecerea celor două săptămîni, dacă voievodul și crainicul nu le vor da castelanilor partea ce li se cuvîne din gloabe, atunci castelanii să aibă puterea să-și ia partea lor, dar nu de la cei condamnați, ci de la voievod și de la crainic (*non illorum qui convicti fuerint, sed eorundam voidae et krainik*) de la care castelanii puteau lua și zălogă pină la achitarea părților din gloabele datorate castelanilor²⁹. Aici avem mai detaliat și mai explicit formulate atribuțiile și obligațiile crainicului de la Beiuș, decît, de exemplu, cele ale crainicului din districtul Dobra din 1434, în privința *execuției fiscale* a celor condamnați la scaunul de judecată voievodalo-cnezial sau, la cel episcopal să plătească anumite gloabe judecătorești. Tot odată este de reținut și prevederea *răspunderii fiscale* a voievodului și a crainicului pentru stringerea în termen de două săptămîni a gloabelor judiciare și pentru achitarea celor două treimi din acele gloabe castelanilor de la Beiuș. Deși în documentul mai sus citat nu se precizează în mod expres acest lucru, știm totuși din practica judiciară din alte părți ale Transilvaniei că, după achitarea celor două treimi din gloabele judecătorești stăpînului feudal, cealaltă treime rănasă din aceleași gloabe le revenea voievozilor sau cnezilor la al căror scaun de judecată s-a dezbătut pricina celor condamnați să plătească amenzile sau gloabele respective.

Izvoarele istorice, mai ales cele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ne oferă numeroase și importante detalii cu privire la răspîndirea teritorială a crainicilor din Bihor și îndeosebi cu privire la rolul sporit al acestora pe tărîmul conducerii obștilor satelor românești, pe măsură ce instituția voievodatului intra aici, treptat, în declin, mai ales ca urmare a înnobîlării multor voievozi români din părțile locului.

În registrele de dijme ale domeniului cetății din Oradea din anii 1581—1582, în fruntea pertinentelor sau ținuturilor românești de la Suplac,

²⁹ Bunyitay V., *A váradai niszrűltés története*, II, p. 299—304.

Cărăuđeni, Cărăsău și Rogoz (*pertinentiae Valachales Zeplak, Karand, Karazo et Rogoz*) sînt înregistrați 4 crainici ³⁰.

În același timp, pe domeniul Beiușului, în registrul de dijme din anul 1582 se consemnează existența a 3 întinse crăinicii și anume :

1. „Cercul crainicului Petru Banda” (*Processus Petri Banda crainici*) care locuia în satul Broaște și care avea în subordinea sa următoarele 37 de sate : Săliște de Beiuș, Saca, Mochiola (disp.), Talpe, Mizieșul de Jos, Mizieșul de Sus, Teleac, Budureasa, Burda, Szentfalva (disp.), Creșuia, Citbofalva (disp.), Kiskövesd (disp.), Beiușele, Nagy Kosar (disp.), Pietroasa, Cociuba Mică, Gurani, Brădet, Valea de Jos, Dumbrăvani, Hollopatak (disp.), Csomafalva (disp.), Vașcău de Jos, Vașcău de Sus, Buntești, Lelești, Poienii de Jos, Ferice, Poienii de Sus, Țigănești de Beiuș, Pocola, Broaște, Gemfalva (disp.) Săud, Reztoka (disp.) și Giulești.

2. „Cercul crainicului Matei Frisse” (*Processus Mathiae Frisse crainici*), care locuia în satul Craiva și avea sub ascultarea sa următoarele 11 sate : Călugări, Sohodol, Cărpinet, Leheceni, Hotărel, Șuștiu de Jos, Șuștiu de Sus, Lunca, Burdești, Criștior, Săliște de Vașcău.

3. „Cercul crainicului Nicolae Groza” (*Processus Nicolai Grosza crainici*), care locuia în satul Ștei și avea în subordinea sa următoarele 17 sate : Rieni, Pântăsești, Petrileni, Zavoyen (disp.), Ghighișeni, Voyen (disp.), Szatfalva (disp.), Lazuri, Băleni, Totoreni, Hirsești, Ștei (P. Groza), Seghiște, Hinchiriș, Cusuiuș, Valea de Sus și Mierag ³¹.

Tot prin 1582, în fruntea ținutului sau cercului Beliu (*pertinentiae Belj*) care cuprindea 11 sate, se afla crainicul Ștefan Cornea (*Stephanus Corna crainicus pertinentiae eiusdem <Belj>*), despre care se precizează că era și „dijmuitor” (*connumerator*) ³². Deci, la multitudinea atribuțiilor și obligațiilor crainicilor se mai putea adăuga, de la caz la caz, și răspunderea de a „număra” produsele agricole și animalele existente în gospodăriile iobăgești pentru stabilirea cuantumului dijmelor datorate de iobagi stăpînitorilor lor de pămînt.

Urbariul din anul 1589 al domeniului Beiușului (sumar și incomplet) înregistrează trei crainici (*tres Craynykos*) pentru satele românești (*pertinentiae Valachales*) din acea zonă. Ei se numesc : *Iacobus Simon, Ignatius Vngur* și *Michael Itras* ³³. Textul urbariului nu precizează ce sate au, fiecare din ei în parte, sub ascultarea lor, dar din registrul de dijme din 1582, știm deja că acestea erau, în total, în număr de 65.

Date deosebit de importante despre crainicii bihoreni găsim într-un registru din anul 1595, în care se consemnează numărul iobagilor din diferite sate. Astfel, într-una din rubricile intitulată „Sub crăinicia lui Toma Iacob” (*Tamas Jakob krajniksaga alatt valok*) erau înscrise următoarele 43 de sate : Pietroasa (Petroz) cu 34 de iobagi (*eiusdem iobagy nr. 34*); Gurani (Gura rew), cu 30 de iobagi; Poienii de Sus (Felseopoen) cu 48 de iobagi; Dumbrăvani (Ligetfw), cu 38 de iobagi; Buntești (Bontafalva), cu 46 de

³⁰ D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 783, 810.

³¹ Arh. St. Oradea, fond Episcopia catolică, dosar 2617, p. 180—202 : L. Borcea, *Obstea satească din Bihor, voievozii și cnezii ei în sec. XIII—XVII*, în „Crisia”, XII, 1982, p. 128 ; D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 828.

³² Arh. St. Oradea, f. Ep. cat. dosar 2617, p. 202 : D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 828.

³³ D. Prodan, *Iobăgia* . . . , II, p. 828.

iobagi ; *Poienii de Jos* (Alsopoen) cu 42 de iobagi ; *Lelești* (Lelest) cu 17 iobagi ; *Săud* (Szeod) cu 33 de iobagi ; *Săliștea de Beiuș* (Szelesteie) cu 29 de iobagi ; *Gemfalua* (dispărut) cu 13 iobagi ; *Cărbunari* (Karbunari) cu 22 de iobagi ; *Mizieșul de Sus* (Felseo mezes) cu 25 de iobagi ; *Mizieșul de Jos* (Also mezes) cu 35 de iobagi ; *Burda* (Burda) cu 26 de iobagi ; *Budureasa* (Budoriaza) cu 45 de iobagi ; *Saca* (Szaka) cu 38 de iobagi ; *Pocioveliște* (Pochaveliestie) cu 46 de iobagi ; *Beiușele* (Kiss Belenies) cu 40 de iobagi ; *Teleac* (Telek) cu 22 de iobagi ; *Creșuia* (Krezulia) cu 24 de iobagi ; *Broaște* (Bekafalua) cu 25 de iobagi ; *Țigăneștii de Beiuș* (Uziganfalua) cu 12 iobagi ; *Kis Kosar* (disp.), cu 19 iobagi ; *Talpe* (Thalp) cu 23 de iobagi ; *Brădet* (Bradetty) cu 40 de iobagi ; *Colești* (?) (Keolech ?) cu 21 de iobagi ; *Briheni* (Brien) cu 18 iobagi ; *Ursești* (Warszesth) cu 21 iobagi ; *Lunca* (Lonkafalua) cu 40 de iobagi ; *Burdești* (disp.), cu 25 de iobagi ; *Cărpinet* (Karpenett) cu 28 de iobagi ; *Cîmp* (Kempuboy) cu 26 de iobagi ; *Săliște de Vașcău* (Szeleste) cu 26 de iobagi ; *Hotărel* (Hatarfalua) cu 23 de iobagi ; *Leheceni* (Lehechen) cu 25 de iobagi ; *Criștioru de Jos* (Krizchor) cu 20 de iobagi ; *Ferice* (Ferche) cu 20 de iobagi ; *Cociuba* (Kochoba) cu 20 de iobagi ; *Vașcău de Sus* (Felseo Koh), cu 14 iobagi ; *Măgura* (Magura) cu 16 iobagi ; *Chomafalua* (disp.), cu 10 iobagi ; *Raczulien* (disp.), cu 6 iobagi ³⁴. Numărul gospodăriilor iobăgești prezintă interes și pentru demografia istorică. Este surprinzător însă faptul că în acest registru din 1595 se consemnează numai o crâinicie pe domeniul Beiușului, aceea a lui Iacob Toma, cu toate că atît la 1589, cît și la 1600 aici sînt atestate 3 crâinicii. Dintre satele menționate la 1595 ca făcînd parte din crâinicia lui Iacob Toma, la 1600 vom găsi 27 dintre aceste sate făcînd parte din crâinicia lui Petru Burdan din Burda (anume : Pietroasa, Gurani, Poienii de Sus, Dumbrăvani, Buntești, Poienii de Jos, Lelești, Săliștea de Beiuș, Gemfalua, Cărbunari, Mizieșul de Sus, Mizieșul de Jos, Burda, Budureasa, Saca, Pocioveliște, Beiușele, Teleac, Creșuia, Broaște, Talpe, Brădet, Ferice, Cociuba (Mare și Mică), Chișcău, Măgura și Raczulien). Alte 6 sate, înscrise la 1595 în crâinicia lui Iacob Toma, le vom găsi la 1600 făcînd parte din crâinicia lui Mihail Hitraș din Burdești, (anume : Colești, Lunca, Burdești, Cărpinet, Săliște de Vașcău și Hotărel). De aici deducem că este posibil ca, pentru un anumit timp, două sau mai multe crâinicii (de pe același domeniu feudal) să se contopească într-una singură, pentru ca ulterior să se separe din nou.

Același registru din 1595, menționat mai sus, mai consemnează existența și a altor crâinicii din Bihor, cu specificarea satelor aparținătoare și a numărului gospodăriilor iobăgești. Este vorba despre următoarele crâinicii :

1. *Crâinicia lui Ioan Safar, din cercul Cărândeni (Pertinentia kara(n)d. Safar Janos Krayniksaga alat valo faluk)* cu următoarele 8 sate : *Cărândeni* (Nagi Karand) cu 15 iobagi (*eiusdem iobagij nr. 15*) ; *Cărânzal* (Kis Karand) cu 9 iobagi ; *Hodiș* (Puszta hodos), cu 9 iobagi ; *Iharpataka* (disp. pe lingă Sititelec) cu 12 iobagi ; *Tatamerfalua* (disp., la vest de Cărânzal), cu 11 iobagi ; *Gepiș* (Olahgyepes) cu 17 iobagi ; *Nyres* (disp. pe lingă Gepiș) cu 10 iobagi ; *Sorbanfalua* (disp. pe lingă Sititelec) cu 22 de iobagi.

³⁴ Arh. St. Budapesta, fond Neo Registrata Acta (N.R.A.), fasc. 1033, nr. 21, microfilm rola nr. 6114. (Formulara : *eiusdem iobagij nr.* se referă la fiecare sat).

2. *Crăinicia lui Ioan Toma din pertinențele (sau cercul) Suplac. (Tamas Janos krajniksaga alat valo faluknak nevek. Pertinentia Szeplak)* cu 8 sate : *Forău* (Forrofalua) cu 24 iobagi (*eiusdem iobbagj nr. 24*) ; *Săliște de Pomezău* (Felseoszelesttye) cu 16 iobagi ; *Szeokefalua* (dispărut sau neidentificat) cu 30 de iobagi ; *Prisaca* (Giapiupatak) cu 21 de iobagi ; *Keozepsewrusuor* (? neidentificat) cu 23 iobagi ; *Borz* (Borzlik) cu 13 iobagi ; *Șoimi* (Soliomd) cu 25 de iobagi ; *Lakattia* (disp., pe linga Petid) cu 13 iobagi.

3. *Crăinicia lui Toma Barbura din cercul Cărăsău (Barbura Tamas krajniksaga alat valo faluk. Pertinentia Karazzo)*, cu următoarele 7 sate : *Cărăsău de Jos* (Also Kărăzzo) cu 23 de iobagi (*eiusdem iobbagj nr. 23*) ; *Cărăsău de Sus* (Felseo Karazzo), cu 11 iobagi ; *Poclusa de Beiuș* (Poklossa) cu 4 iobagi ; *Ursad* (Vorszad) cu 21 de iobagi ; *Topa* (Topafalua) „pustie” (*pusztá*) ; *Hodișel* (Kishodos) „pustiu” (*nihil*), *Chomahaza* (neidentificat).

4. *Crăinicia lui Marcu Banis din cercul Rogoz. (Pertinentia Rogoz. Banis Markuly krajniksaga)*, cu următoarele 6 sate : *Sipoth* (disp. între Rogoz și Beliu) cu 7 iobagi (*eiusdem iobbagj nr. 7*) ; *Șiad* (Siatth) cu 12 iobagi ; *Ucuriș* (Olaheokreos) cu 22 iobagi ; *Olcea* (Olcha) cu 18 iobagi ; *Călacea* (Kalacha) cu 14 iobagi³⁵. Tot în acest registru din 1595 avem înseris și ținutul Beliului (*Beli videke*), unde la 1582 fusese menționat crainicul Ștefan Cornea, dar acum este scris numai „Cercul lui Mihai Cristea” (*Krezte Mihaly Jarasa*) fără specificarea expresă că acesta ar fi fost crainic. Probabil e numai o scăpare a scribului. În „cercul lui Mihai Cristea” erau 10 sate (Tăgădău, Agrișu Mic, Groșeni, Birzești, Nermiș, Cărând, Hășmaș, Vaydafalua (disp.), Cărându Mic și Beliu (la toate cu specificarea numărului iobagilor).

La 1600, pe domeniul Beiușului sînt înseriși din nou trei crainici, anume :

1. *Crainicul Petru Burdan (Petrus Brudan Krainik)* din satul Burda, care avea sub ascultarea sa următoarele sate (*habet sub se pagos subsequentes*) : *Burda* (aici e înseris crainicul Petru Burdan cu 2 boi, 2 vaci, 2 cai, 150 de oi ; este s'utit și de „darea porții” (de 1 florin) „*pro suo officio*”) ; *Creșuia*, *Cărbunari*, *Budureasa*, *Gurani*, *Pietroasa*, *Zeoldeo*, *Beiușele*, *Pocioveliște*, *Zloueczti* (disp.), *Buntești*, *Poienii de Jos*, *Brădet*, *Poienii de Sus*, *Gem falua* (disp.), *Cociuba*, *Raeztoka* (disp.), *Dumbrăvani*, *Valea (neagră) de Jos*, *Rechealeny*, *Saca*, *Talpe*, *Maczola* (disp.), *Mizieșul de Jos*, *Mizieșul de Sus*, *Ferice*, *Broaște*, *Lelești*, *Teleac*, *Măyura*, *Chișcău* și *Săliștea de Beiuș*.

2. *Crainicul Ioan Uscai (Ioannes Vzkat alter krainik)* care avea sub ascultarea sa următoarele șate (*habet sub se sequentes pagos*), în număr de 7 : *Hîrșești* (aici este înseris *Vzkat Ianos Krainik* cu 4 boi, 1 cal, 1 vacă, 15 porci, 15 oi) ; *Seghiște*, *Șteiu* (azi P. Groza), *Petrileni*, *Rieni*, *Pântășești* și *Hinchiriș*.

3. *Crainicul Mihai Hitraș (Michael Hitras Krainik)* care avea sub ascultarea sa 6 sate (*habet sub se pagos sex*), anume : *Burdest* (disp., pe lingă Hotărel) ; aici este înseris crainicul Mihai Hitraș, care era, în același

³⁵ Arh. St. Budapesta, fond N.R.A., fasc. 1033, nr. 21, microfilm, rola nr. 6114.

tiimp, și cnez (*Krainik et Kenez, habet molam*); în afară de moară, el mai avea 4 boi, 2 vaci, 2 cai, 10 porci și 25 de oi) împreună cu satele *Hotârel, Colești, Cărpinet* și *Săliștea de Vașcău* ³⁶. Este interesant de remarcat faptul ne mai întâlnit în cazul altor crainici, că Mihai Hitraș deținea în același timp atât funcția de *crainic*, cât și pe cea de *cnez*.

Cu privire la atribuțiile generale ale celor trei crainici de pe domeniul Beiușului, acad. D. Prodan este de părere că ei „fac serviciul pe care îl fac pe alte domenii voievozii” ³⁷. Această suplinire sau preluare a unor sarcini și atribuții ale voievozilor devenise posibilă și necesară ca urmare a dispariției treptate a voievozilor din părțile locului, îndeosebi datorită înobilării lor.

În urbariul din 1600 mai găsim consemnată și o obligație specială a crainicilor, anume de a stringe de la fiecare poartă iobăgească cite 12 dinari (*de qualibet porta ... denarios duodecim*) pentru cumpărarea de grinzi necesare reparării cetății de la Oradea (*quas pecunias krainikones exigere solent et rationem dare*) ³⁸.

Este de reținut de asemenea și faptul că în crâinicia lui Petru Burdan erau înscrși la 1600 16 cnezi în 12 sate, în crâinicia lui Ioan Uscat erau 8 cnezi în 7 sate și în crâinicia lui Mihai Hitraș, care mai era și el însuși cnez, mai erau înscrși încă 5 cnezi în 5 sate. Evident, aici cnezii erau acum subordonați crainicilor.

Cu privire la starea materială a celor trei crainici de pe domeniul Beiușului de la 1600 se poate observa că ea este substanțial mai bună decît a masei oamenilor de rînd, dar nu excepțională.

Tot de la 1600 mai avem atestat încă un crainic, numit Ștefan (*Stephanus krainik*) și în satul Cărănzal (Kiskarand — com. Lăzăreni, jud. Bihor) ³⁹.

Mărturii despre existența crainicilor găsim și în nord-estul județului Bihor, unde, la 1569, în satul Cheț (Kecz, înglobat la or. Marghita) îi găsim menționați pe *Stephanus Krainak, Elias Krainak, Ioannes Krainak* și *Andreas Krainak* ⁴⁰. Chiar dacă ei nu vor fi deținut funcția de crainici la data respectivă și chiar dacă termenul de „crainic” nu va mai fi fost acum decît un simplu nume, el este, totuși, de pus în mod indiscutabil în legătură cu prezența, mai mult sau mai puțin îndepărtată în timp, a crâiniciei și în părțile locului.

Instituția crâiniciei își mai continua existența în Bihor și pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Ne dovedește acest lucru faptul că în anul 1641 principele Gh. Rákóczi se adresează *vayvodis, kenezis, krainikiis, iudicibus et aliis tam secularis, quam ecclesiastici status Valachis*, în legătură cu numirea unui episcop al românilor din Bihor ⁴¹.

³⁶ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, V, 1962, p. 63—90. Actul original se află la Arhivele Statului, Budapesta, fondul Urbaria et Conscriptiões, fasc. 17, nr. 6.

³⁷ D. Prodan, *Iobăgia* ..., II, p. 829; idem, *Domeniul Beiușului*, p. 36.

³⁸ Idem, *Domeniul Beiușului*, p. 68.

³⁹ Arh. St. Budapesta, fond Urbaria et Conscriptiões, fasc. 36, nr. 34; D. Prodan, *Iobăgia* ..., II, p. 783.

⁴⁰ Arh. St. Budapesta, fond Urbaria et Conscriptiões, fasc. 113, nr. 21; D. Prodan, *Iobăgia* ..., II, p. 223.

⁴¹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 213.

Mărturiile istorice sigure despre prezența crainicilor avem și din satele românești din părțile răsăritene ale Transilvaniei, spre izvoarele Mureșului. Astfel, într-un document din anul 1590 îi găsim menționați pe crainicul Blasiu (*Blasius krajnjik*) din satul Chiheru de Sus (Felseo Keoher — com. Chiheru de Jos, jud. Mureș) și pe crainicul Marcu (*Markus krajnjik*) din satul Habic (Hedbwk — com. Petelea, j. Mureș), care au asistat ca martori în punerea lui Volfgang Kovachyoczy în stăpînirea unor moșii învecinate cu satele lor⁴². De la 1652 avem o prețioasă mărturie documentară referitoare la crainicul Luca Corman, care era „*crainic peste 12 sate*” dependente de cetatea Gurghiului (*Korman Lukacz 12 falu krainikia*) și locuia în satul Sinmihaiu de Pădure, unde îl găsim înscris cu 3 fii, 13 cai, 6 boi, 2 juninci, 6 vaci, 10 oi, 14 porci și 9 stupi⁴³. Urbariul din 1652 nu precizează numele celor 12 sate peste care era crainic Luca Corman, dar oricum, acestea nu puteau fi decît unele din satele românești dependente de cetatea Gurghiului, cum sînt Adrian, Cașva, Chiheru de Sus și de Jos, Comfori, Habic, Hodac, Orșova etc., în care se mai găsește de altfel atestați crainici, în alți ani. La 1665, tot în satul Sinmihaiu de Pădure este menționat crainicul Lazăr Corman (*Korman Lazar Kraynik*), probabil rudă apropiată a celui pomenit la 1652, înscris cu 10 cai, 8 boi, 2 juninci, 4 vaci, 30 de oi și 1 stup⁴⁴. Tot la 1665 găsim menționat în hotarul satului Comori (*Kencses* — com. Gurghiu, j. Mureș) toponimicul „*Zapolda Kraynikul*”⁴⁵. Din anul 1682 avem atestată existența crainicului Chirilă (*Kirila Krajnik*) în satul Cașva (*Kasva* — com. Gurghiu)⁴⁶. La aceeași dată și în același izvor mai este pomenit și crainicul Ștefan (*Stephanus Krajnik*), dar nu se indică expres unde locuia⁴⁷. Un crainic numit de asemenea Ștefan (*Krajnik Istvan*) probabil identic cu cel de la 1682, este menționat la 1688 printre „donatarii” din satul Adrian⁴⁸. Timp de mai mulți ani consecutiv, anume în 1688, 1694 și 1697, în satul Orșova (*Orsova* com. Gurghiu, j. Mureș) este menționat crainicul Petru „Judele” (*Biro Peter Krajnik*). La 1688 îl găsim pe crainicul Petru înscris cu 5 fii (Kracons, Szimion, Gligor, Vaszile și Tivadar), precum și cu 8 cai, 4 boi, 4 juninci, 3 vaci, 19 oi, 8 porci și 5 stupi⁴⁹. De reținut că în același izvor mai găsim menționat în hotarul satului Orșova toponimicul „*La Facze czel Krajnekul*”. În anul 1694, același crainic Petru e înscris în satul Orșova tot cu 5 fii (dar în locul lui Vasile, mort, e menționat acum fiul cel mai mic, Lupul) și cu 5 cai, 6 boi, 3 vaci, 2 juninci, 46 oi și 3 porci⁵⁰. În sfrșit, la 1697, crainicul Petru e înscris în Orșova cu aceiași fii, precum și cu 10 cai, 10 boi, 4 vaci, 6 junici, 70 de oi, 20 de porci și cu 3 stupi⁵¹. Pentru a încheia prezentarea crainicilor din această parte răsăriteană a Transilvaniei, vom mai nota că în anul 1706 în satul Comori este înscris crainicul Lupul Cota (*Kota*

⁴² *Székelv oklevéltár*, IV, nr. 732, p. 115.

⁴³ Arh. St. Budapesta, Arhiva Conventului din Cluj-Mănăștur, fond Urbaria F., 336

378.

⁴⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Socoltei princiare, nr. 642.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Arh. St. Budapesta, Arhiva familiei Teleki din Tîrgu Mureș, nr. 4.440.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Arh. St. Budapesta, Arhiva fiscală a Transilvaniei, IV, lit. L, fasc. 296.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Arh. St. Cluj-Napoca, Arhiva Josika fidecomisională, fasc. 13, nr. 2.

⁵¹ Arh. St. Cluj-Napoca, Arhiva familiei Korda, II, fasc. 56, nr. 1.

Lupuly Kraynyk) cu 2 fii (Makave(i) și Todor), precum și cu 2 cai, 3 boi, 2 vaci, 2 juninci, 2 oi, 6 porci și 3 stupi ⁵².

Din mărturiile izvoarelor mai sus citate mai putem desprinde de asemenea și unele informații și detalii deosebit de interesante cu privire la existența *scaunului de judecată al crainicilor* și la atribuțiile lor judiciare. Astfel, în cuprinsul urbariului din 1688 al domeniului cetății Gurghiului, într-una din rubricile rezervate satului Comori, sub titlul „Judecăți” (*Torvenkezések*) găsim precizarea că procesele încep la scaunul de judecată al judelei sătesc, iar cine nu este mulțumit cu judecata de acolo se duce la scaunul de judecată al crainicului, și de acolo, la scaunul de judecată al judelei curiei domeniiale. (*A biro szekin kezdik pereket, ott nem tetzven az krajnik szekire viszik, onnan penig viszik udvarbiro uram szekire*) ⁵³. De aici rezultă deci clar că scaunul de judecată al crainicului era *intermediar* între scaunul de judecată al judelei sătesc și cel al judelei curiei domeniiale. Aproape în aceiași termeni este formulată, tot atunci, această prevedere și în cazul satului Hodac, anume, că „procesele încep mai întâi la scaunul sătesc, de acolo se duc înaintea crainicului. Ne fiind mulțumiți nici acolo, se face apel la scaunul judelei curții” (*Causajokat inchoaltlyak elsöben falujok szekin, onan krajnik eleiben viszik. Ott nem tetzven, udvarb(iro) szekire per forman appellationis*) ⁵⁴. Aceeași regulă este din nou consemnată la satul Comori și în urbariul din anul 1694 ⁵⁵.

O precizare foarte importantă cu privire la veniturile crainicilor din gloabele judecătorești o găsim înscrisă în urbariul din 1652, în spațiul rezervat satului Chiheru de Sus, sub rubrica „gloabe” (*mulcta*), unde se consemnează că „dacă sint arătate ceva vinătăi, crainicul să ia (de la cei vinovați) cite 40 de dinari, din care două părți (2/3) revin judelei curții, iar a treia parte (1/3) este a crainicului. Dacă se arată singe, gloaba este de 80 de dinari, din care două părți revin judelei curții, iar a treia parte este a crainicului” (*Valamenyi kéket mutatnak, 40—40 penzt veszen az krajnik rajtok; annak két része az udvarbiroé, harmad része az krajniké. Vért ha mutatnak den. 80 az büntetése, annak 2 része az udvarbiroé, harmad része az krajniké*) ⁵⁶.

În afara atribuțiilor judecătorești — pe care nu le-am mai găsit în acest mod consemnate la crainicii din alte părți ale Transilvaniei — crainicii din părțile Gurghiului vor mai fi avut, desigur, și alte atribuții, de ordin administrativ, fiscal etc. dar acestea n-au mai fost menționate în mod expres în izvoarele la care ne-am referit mai sus.

Existența crainicilor este de asemenea atestată și în părțile de nord-est ale Transilvaniei, în 1650 la Telciu, în 1698 la Birgău, și în 1723 în Valea Rodnei ⁵⁷.

Cele mai tîrzii mărturii cunoscute despre supraviețuirea instituției crainiciei pînă pe la începutul secolului al XIX-lea le avem din părțile

⁵² Arh. St. Cluj-Napoca, Arhiva familiei Bornemisza, G., fasc. I, nr. 73.

⁵³ Arh. St. Budapesta, Arhiva fiscală a Transilvaniei, IV, lit. L., fasc. 296.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, Arh. Josika fidecomis., fasc. 13, nr. 2.

⁵⁶ Arh. Statului, Budapesta, Arh. Conv. Cluj-M., fond Urbaria F., 336—378.

⁵⁷ N. Iorga, *Documente românești din arhivă. Bistrița*, I, p. 95, II, p. 92, 99, 108.

Hunedoarei (Lăpugiu, Dobra etc.), ultima datînd din anul 1827, referitoare la crainicul din satul Roșcani⁵⁸.

Faptul că instituția crăiniciei a dăinuit timp de multe veacuri la rînd ne demonstrează că ea a avut puternice rădăcini în mediul românesc din Transilvania. Confirmă de asemenea acest lucru atît largă sa răspîndire teritorială, cît și rosturile pe care documentele vremii lasă să se întrevadă că le-au avut crainicii. Împreună ca celelalte instituții tradiționale românești, crăinicia constituie o dovadă grăitoare cu privire la capacitatea românilor transilvăneni de a-și crea și păstra de-a lungul veacurilor propriile lor instituții și structuri social-politice, care le-au asigurat chiar și sub îndelungata stăpînire străină păstrarea modului propriu de viață și o conducere proprie la nivelul comunităților sătești și teritoriale din care erau constituite diferitele voievodate, cnezate și crăinicii.

LES „CRAÏNICI” ROUMAINS DE TRANSYLVANIE. DIFFUSION TERRITORIALE ET ATTRIBUTIONS

RÉSUMÉ

La „crăinicia” a constitué l’une des institutions traditionnelles et spécifiques des Roumains de Transylvanie, son rôle et son évolution historique ayant été étroitement liés aux autres institutions traditionnelles roumaines — celles du voievodat et du „knézat”.

Les sources historiques ne nous permettent pas d’établir avec précision l’ancienneté de l’institution de la „crăinicia”, mais elles révèlent, en échange, que celle-ci a existé uniquement parmi la population autochtone roumaine de Transylvanie, sur une vaste aire géographique, notamment depuis les contrées du Hațeg et du Banat jusqu’à celles de Maramureș et du Bihor jusqu’à l’est de Transylvanie. Pour ce qui est de la durée dans le temps, l’existence des „crăinici” est attestée par les documents entre les XIVe et le début du XIXe siècles.

En ce qui concerne leur rôle et leurs activités spécifiques, les „crăinici” ont été subordonnées, en général, aux voievodes et aux knèzes roumains qu’ils secondaient dans l’accomplissement des affaires courantes sur les plans administratif, fiscal juridique etc. Là où les circonstances historiques locales ont conduit à la disparition progressive de certains voievodes ou knèzes, les „crăinici” ont suppléé ou ont assumé, dans certains cas, les attributions de ceux-là.

⁵⁸ Szabó T. Attila, *op. cit.*, p. 71-72.

TENDINȚE ÎN STRUCTURA ECONOMIILOR NAȚIONALE ALE SUD-ESTULUI EUROPEAN ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE (I)

DE

VICTOR AXENCIUC

Studiul își concentrează atenția asupra câtorva dintre procesele și tendințele principale, comune tuturor sau majorității țărilor sud-estului european; se au în vedere tendințele de progres economico-social, fără a insista în mod deosebit asupra tendințelor negative. Prin sud-estul continentului se înțelege zona formată din 6 țări: Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, România, Turcia.

Comunitatea popoarelor balcanice își are temeiul în îndelungate legături în lupta pentru eliberarea națională și socială, pentru progres. „La marea școală a istoriei, popoarele sud-est europene au învățat că progresul și propășirea fiecăruia în parte sint condiționate de cunoașterea, prețuirea și respectul reciproc, de dezvoltarea largă a colaborării între ele”¹. În spiritul acestor învățăminte istorice, invocate de președintele României, este abordată tema de față.

PRINCIPALELE CARACTERISTICI ALE STRUCTURILOR ECONOMICO-SOCIALE

Amintim trăsăturile și elementele lor comune, generale care le determinau profilul și poziția în anii postbelici în economia europeană; 1. structuri economice preponderent agrare în care agricultura, cu excepția Greciei (65%), ocupa 81—82% din populația activă și furniza între 54 și 67% din venitul național, ramură cu înzestrare tehnică în general rudimentară, manuală, cu randamente de producție sub media europeană la ha. și cu un preț de cost relativ ridicat. Agricultura era dominată aici de gospodăria țărănească, fărâmițată și inaptă de acumulare și autoînzestrare cu mijloace moderne de producție; întinse vestigii, în proporții diferite, de economie naturală, patriarhală, de raporturi precapitaliste, neștiință de carte, împregnau viața satelor și frînau inițiativele spre progres; suprapopulația

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10. Edit. politică, București, 1974, p. 685.

agrară latentă, proletarizarea și îndatorarea unei mari părți a țărănimii completate cu unul din cele mai scăzute nivele de trai din Europa erau fenomene sociale caracteristice mediului rural al acestor țări.

2. O pondere redusă, între limitele medii 10-20%, în venitul național — aparținea industriei sub toate formele: mică, meșteșugărească, minieră și prelucrătoare mecanizată. Ca regulă, masa de meșteșugari, meseriași era mai mare ca numărul muncitorilor în industria mecanizată. Meșteșugurile urbane și rurale bazate pe prelucrare manuală acopereau între 7-15% din nevoile pieței interne și pînă la dublu a celei rurale.

3. Serviciile se situau la dimensiuni restrînse; în mediul rural încă nu se separaseră pronunțat de producția materială; comerțul, schimbul, creditul ca instituții moderne la orașe coexistau cu forme mărunte, speculative în țirguri și sate. Componentele de bază ale infrastructurii — căi de transport, comunicații moderne, magazii și silozuri, edificii etc., fie că nu erau încă terminate (Grecia, România, Iugoslavia, Bulgaria), fie că erau abia începute (Turcia, Albania). În unele din aceste țări, problemele dezvoltării industriei², a punerii în valoare a resurselor lor naturale și umane existente depindeau de construirea și modernizarea unor ramuri ale infrastructurii. Era sarcina prioritară sau concomitentă cu aceea a producției moderne de bunuri materiale.

4. Munca socială avea o slabă eficiență iar venitul național pe locuitor le situa, cu 50—70 dolari, la periferia Europei. Reproducția socială consuma cea mai mare parte din venitul național sub formă de fond de consum individual; acumularea din industrie avea ca una din surse principale importul de capital occidental. Aceste țări în ajunul primului război mondial erau cele mai îndatorate pe locuitor din Europa³. În perioada post-belică situația nu s-a modificat sensibil⁴. Capitalul constant, în alte părți cu rol considerabil în extinderea pieței interne a capitalismului, a avut aici rezultate minore; aceste țări importau aproape în întregime mașinile și în parte instrumentele necesare; aveau o redusă capacitate de producție proprie. Pe de altă parte, mica producție proliferată în toate sectoarele, în condițiile acestor țări și perioade, era incapabilă de dinamizare a producției și circulației. Capitalul ca factor revoluționar al economiei marfare în aceste zone, se dovedise superficial; el nu pătrunsesse și nu transformase substanța economiei agrare — proprietatea și munca ci doar îi subminase temeliile exploatînd-o primitiv prin comerț, camătă, credit. În schimb, raporturile capitaliste înaintaseră mai ușor în celelalte sectoare — industrie, comerț, credit, infrastructură — de unde exercitau cu forță sporită dominația asupra economiei. Atît din punct de vedere al forțelor de producție, cît și al raporturilor sociale zona sud-estului se găsea într-un specific proces de tranziție, de la producția manuală manufacturieră, predominantă în economiile naționale la sfîrșitul secolului XIX, la cea mecanizată, susținut impulsionată la începutul noului secol, de la mica producție naturală și de mărfuri în forme precapitaliste,

² S. Damianov, *Sur le développement industriel du Sud-Est européen à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1979.

³ Plasamentul marilor exportatori de capital revincau în 1910-1912, pe locuitor astfel: Europa occidentală cu 49 mărci, Rusia 92 mărci, Austro-Ungaria 206 mărci, iar țările balcanice cu 283 mărci. Calculat pe baza datelor din V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, p. 367.

⁴ „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XIX, nr. 2-3, 1980, p. 221-222.

la producția mare mecanizată capitalistă. Producția socială însă, în general, suferea presiunile și neajunsurile, conflictele nu atît ale dezvoltării formelor capitaliste, cît mai mult ale nedezvoltării lor, ale rezistenței și frinelor vechilor forme economice.

5. Structura social-economică evidențiază în fiecare țară în parte predominarea micii unități de producție — gospodăria țărănească agricolă, extinsă larg după reformele agrare din anii '20⁵, ateliere meșteșugărești, ale micii industrii, comerțul și serviciile de asemenea la scară redusă. Acest tip de unitate economică producea majoritatea produsului social, utiliza majoritatea forței de muncă și determina consecințe multiple în planul eficienței, costului producției, și mărimii consumului. Marea întreprindere capitalistă din sectoarele : industrial, bancar, comercial, transport etc., și mai ales întreprinderea mare capitalistă agricolă constituiau în general un sector relativ restrîns. Ele se impuneau însă ca valoare tehnică, ca eficiență economică și exercitau o influență dominantă prin pîrghiile economice, prețuri, capital, piață, practic, asupra întregului organism al economiilor naționale. Raporturile capitaliste, deși în unele ramuri și unele țări erau secundare orientau sau dominau evoluția lor economico-socială.

6. La rîndul său, piața internă reflecta mixtura și insuficiențele structurii economice : capacitate redusă și unilaterală de achiziție a populației pentru bunuri de consum, cerere limitată pentru mijloace de producție. Orice producție națională prelucrătoare se izbea de limitele de fier ale pieței interne înguste care pe deasupra era asaltată și partajată în proporție de 1/2 — 2/3, de fabricate industriale importate. Ca efect de sinteză al tuturor factorilor, piața internă era circumscrisă static din lipsa sau insuficiența ramurilor producătoare de mijloace de producție prelucrate⁶. De aici stringența și urgența industrializării acestor țări.

7. Dificultăți mari, insurmontabile aproape, izvorau și din situația lor economică internațională ; începuturile dezvoltării lor moderne se plasează în epoca expansionistă a capitalului monopolist, financiar, caracterizat prin cerințe mari de profit ; țările dezvoltate monopoliste constituiau sursa importantă a progresului lor tehnic și tehnologic — mașini, instalații, căi ferate și mijloace de comunicație etc., cît și, inițial, de cadre de specialiști și de organizare a întreprinderilor, mijloace financiare, pentru care țările sud-estului, ca orice alte țări slab dezvoltate, plăteau o compensație mare în profituri, dobînz⁷, aceasta era atît de ridicată că aproape anula avantajele dobîndite de economiile naționale prin importurile de capital străin. Pe deasupra, nu se pot ignora consecințele de durată pe care le crea diviziunea bilaterală a muncii, între cele două grupe de

⁵ Costin Murgescu et Damian Hurzcanu, *Les réformes agraires en Europe après la première guerre mondiale*, în „Comité international des sciences historiques”, XVe Congrès international des sciences historiques”, Bucarest, 10—17 août 1980, p. 686 și următoarele.

⁶ Efectele expansioniste ale capitalului constant căruia V.I. Lenin i-a acordat o deosebită importanță în lărgirea pieței interne și realizarea reproducției lărgite confirmate istoricește de practica industrializării, au jucat aici, din cauza condițiilor lor specifice de dezvoltare un rol redus ; mai mult, efectul stimulator al capitalului constant s-a transmis țărilor furnizoare de mașini și utilaje, deci piețelor țărilor industriale dezvoltate.

⁷ A se vedea pe larg în Panagottis B. Dertilis, *Le problème de la dette publique des états balkaniques*, Athènes, 1936.

țări, care le racorda pe cele slabe ca anexe agrare și piețe de desfacere ale țărilor industrializate. Raporturile economice externe de acest tip au creat pentru țările sud-estului un canal larg de scurgere a unei părți din venitul lor național într-un sens unic, către economiile dezvoltate industrial-financiar și cu consecințe nefavorabile cunoscute.

8. O caracteristică, mai puțin luată în calcul de literatura economică, era nivelul scăzut de modernizare a vieții economico-sociale și culturale; predominarea tradițiilor în pregătire profesională și în consum, în folosirea timpului liber și în structura cheltuielilor, analfabetism avansat, instituții și legislație, uneori depășită, nestimulatoare etc., toate cu interacțiune reciprocă limitau interesul către cererea de produse industrializate moderne, limitau inițiativele și frînau acțiunile de schimbări în domeniul producției. Este adevărat că se menținea totodată — la un nivel de trai scăzut — și pre-ul forței de muncă oferită spre vânzare, la limită redusă, fapt avantajos pentru capital.

9. La judecarea caracteristicilor dezvoltării economice a acestor țări se poate lua în studiu și politica economică a guvernelor naționale, promovată pentru susținerea și încurajarea sectoarelor moderne de infrastructură, de industrie, bancare etc. În general, însă, această politică, care avea ca motiv, pentru unele state, demarajul economic și progresul factorilor productivi, a fost promovată cu forțe relativ slabe. Statele naționale, angajate în stimularea modernizării, vor acționa mult mai precis și sigur în perioada interbelică.

O trăsătură comună pentru întreg sud-estul european este marcată de antrenarea lor, într-un fel sau altul, în războaiele mici și în războiul mondial 1914—1918. Suferind distrugerea în mare parte a forțelor economice moderne, construite și acumulate în deceniile precedente, capacitatea productivă a acestor țări s-a diminuat considerabil, sporind în același timp datoria externă. Refacerea de durată 1918—1924—1926 a fost costisitoare. Dar războiul și consecințele lui s-au repercutat tot atât de grav, prin dezorganizarea financiară, monetară a economiilor naționale; a fost măturată moneda solidă de aur și argint, prețurile stabile și relativ avantajoase ale produselor agroalimentare, excedentele bugetare ale statelor naționale, și mai ales, un anumit curs de stabilitate economică din perioada trecută. La această moștenire antebelică, în deceniile trei și patru, nici conjunctura economică și nici mecanismele economiei mondiale nu favorizează sud-estul european; după refacerea economică și reșezarea economiilor naționale ale țărilor care au dobândit sau întregit construcția națională a urmat o fază de dezvoltare marcantă economică; aceasta este curmată de criza economică mondială din 1929—1933, de criza agrară cu consecințe grave pentru țările sud-estului european: reducerea activității economice, a veniturii naționale, creșterea datoriei externe, și a greutăților de restituire, disparitatea fără precedent între prețurile industriale și agricole, dintre prețurile produselor importate și cele exportate în detrimentul ultimelor și altele. Sub intervenția nemijlocită a măsurilor economice, financiare, comerciale ale statelor, dificultățile interne și externe, sînt ameliorate, economiile naționale iau un curs de redresare și creștere pînă prin 1938—1939, cînd ele realizează cel mai înalt nivel al producției de pace din anii interbelici.

Țările sud-estului european dispuneau în proporții diferite de un important patrimoniu de resurse naturale : ale solului — întinse suprafețe arabile, păduri, pășuni, suprafețe piscicole — și ale subsolului — combustibili (cărbuni, petrol, gaze naturale), minereuri feroase și neferoase etc. Multe din aceste resurse depășeau nivelul consumului intern sau capacităților de prelucrare industrială fiind exportate sau semiprelucrate. Aceste țări realizau un spor demografic superior restului Europei și dispuneau de o masă considerabilă în creștere de forță de muncă, dar al cărui fond de muncă era folosit în medie între 45—65 % anual. În-unind, se poate afirma chiar și la prima vedere, că structurile economice moștenite, poziția în economia europeană, precum și dezvoltarea economică interbelică proprie a țărilor sud-estului au constituit platforma de plecare a proceselor economico-sociale care au marcat tendințele în evoluția structurilor economice naționale în deceniile trei și patru.

PROCESE ȘI TENDINȚE DE MODIFICARE A STRUCTURILOR ECONOMICE

Dintre numeroase tendințe — pozitive și negative — în evoluția structurală a economiilor naționale — vom insista asupra celor pozitive și comune tuturor sau majorității țărilor luate în studiu. Desigur, o cercetare detaliată ar pune în evidență tendințe sau modificări structurale particulare, proprii, de însemnătate deosebită, uneori determinantă, pentru una sau alta dintre țări ; nu ne ocupăm însă de acest tip de procese pentru că nu intră în cadrul temei propuse. Grosu modo, studiul se cantonează la : *procesul de industrializare, unele tendințe în specializarea agriculturii și modernizarea infrastructurii*. Consecința generală a fost modificarea mai slabă sau mai însemnată a structurilor economiilor naționale. Înainte de a intra în expunerea temei este necesar să avertizăm cititorul că argumentele statistice, datele, cifrele de care ne vom servi, au caracter relativ și valori variabile, în funcție de criteriile adoptate în fiecare țară sau pentru fiecare sursă de înregistrare ; deci, valoarea comparațiilor este cu atât mai relativă. Întrucît, însă, comensurarea proceselor economice și a rezultatelor acestora se face nu în scopul stabilirii exacte a dimensiunii unui fenomen economic, ci al desprinderii tendințelor comune, considerăm că datele folosite își realizează funcția lor statistică.

I. Literatura economică interbelică, dar mai ales postbelică, națională și internațională, a abordat sub aspecte și de pe poziții diferite fenomenul de industrializare a sud-estului european. El a fost caracterizat, de asemenea, în mod diferit, nu numai în fiecare țară, dar, uneori, chiar în aceeași țară, în diferite perioade și de către diferiți autori. Este greu deci să se formuleze o apreciere unică ; ceea ce poate fi mai corespunzător este constatarea că : a) a avut loc, în general, un proces de industrializare în această zonă ; b) că acesta s-a deosebit ca intensitate, anvergură și stadiu în fiecare țară în parte, unele cunoscînd începuturile mai evidente ale introducerii producției mecanizate, în ramurile industriei ușoare intrate în stadiul de prelucrare în unele ramuri ale industriei grele ; c) în majoritatea țărilor procesul dezvoltării industriale a urmat cursul industriei ușoare către industria grea ; d) la baza proliferării industriei moderne, au stat concepte, politici economice și acțiuni, măsuri practice

în care rolul determinant, stimulator și protector l-a avut statul; el a devenit în majoritatea țărilor sud-estului european, mandatarul realizării concepțiilor industrializării în forme și direcții specifice fiecărei țări; intervenția statului în scopurile menționate se intensifică în anii crizei și atinge apogeul în preajma războiului al doilea mondial.

O contribuție substanțială în orientarea către dezvoltarea industriei autohtone au avut-o evenimentele economice și politica statelor industriale; criza economică din 1929—1933 și criza agrară produc adinci bulversări în economia mondială, accentuează fără precedent, foarfeca prețurilor produselor industriale și agricole; de aici o situație catastrofală pentru țările sud-estului furnizoare de produse agroalimentare și importatoare de mărfuri industriale: capacitatea de cumpărare a produselor lor redusă la jumătate, balanță de plăți deficitară, datoria externă sporită.

Pentru majoritatea lor, singura soluție de salvare era restrângerea importului de fabricate și forțarea exportului de materii de bază. Era, totodată, și o reacție a țărilor sud-estice la ofensiva mărfurilor țărilor industriale asupra pieței, și finanțelor primelor; bineînțeles aceasta în contextul întreg de situații particulare ale fiecărei țări.

Măsuri mai drastice de susținere a industriei naționale se iau în Turcia prin adaptarea noii legi de încurajare, prin tarifele protecționiste din 1933 și prin măsurile planului cincinal de industrializare, al cărui obiectiv îndrăzneț, dar posibil, era „asigurarea autosatisfacerii în special în produse industriale și miniere”⁸. În planul cincinal următor erau prevăzute noi uzine și subramuri sub finanțare și protecție de stat, cu concursul capitalului particular⁹. Politica industrializării țării¹⁰ este definită la Congresul Economic de la Izmir, în 1923, care preconiza „de a depăși stadiul de simplă manufactură și mică producție și a trece rapid la stadiul marii producții mecanizate și de mare întreprindere industrială”¹¹. Concomitent, s-a urmat o politică de autohtonizare a capitalului. După revoluție, Turcia abolește toate concesiunile străine, le răscumpără și anulează capitulațiile, elimină pozițiile capitalurilor străine din datoria publică, industrie, bănci, comerț, căi ferate etc.¹². Politica de naționalizare a capitalurilor străine, de limitare a penetrației lor a dus la creșterea independenței economice. Astfel, Turcia se pare a fi țara cu politica cea mai radicală în industrializare și sprijinire a capitalului autohton, a industriei de către stat între toate țările sud-estului european.

În Grecia, unde ideea industrializării era mult discutată¹³, măsurile statale nu sînt atît de spectaculoase, dar rezultatele lor, după cum vom vedea, pot fi calificate ca importante¹⁴.

⁸ Chambers's Encyclopaedia, London, vol. 14, p. 13.

⁹ Etal économique des pays balkaniques, Beograd, 1938.

¹⁰ Osman Okyar, Industrialisation en Turquie, în „Economies et Sociétés” tom VII, nr. 5—6, 1973, p. 1078.

¹¹ Otto Ronart, Industrialisation de la Turquie, în „Revue économique internationale” nr. 3, 1938, p. 523.

¹² Nicolae Mănescu, Turcia de astăzi, București, 1939, p. 150.

¹³ X. Zolatos, La Grèce en voie d'industrialisation, Athènes, 1926.

¹⁴ George Contsoumaris, The morphology of Greek Industry, Athens, p. 20 și următoarele.

În *Bulgaria*, industria mecanizată și-a aflat protecția și încurajarea într-o serie de legi cu continuitate încă dinaintea primului război mondial¹⁵, mai cuprinzătoare fiind cea din 1936.

România a promovat încurajarea și protecția industriei mecanizate în cadrul concepției „prin noi înșine” prin legislația specială de la sfârșitul secolului trecut — 1886 și 1887 — cu perfecționări și avantaje sporite până în 1936¹⁶; decretul lege din 1936 pune bazele creării exprese a unor moderne subramuri care lipseau¹⁷: industria optică, de cabluri de oțel, anvelope de cauciuc, tuburi de oțel pentru foraj etc., orientând industrializarea către industria grea de prelucrare. Ca efect au sporit capitalurile industriale ale societății anonime, de la 26,1 miliarde lei în 1925, la 87,8 miliarde lei în 1938¹⁸.

Industria iugoslavă a fost mai puțin încorsetată și orientată nemijlocit de un cadru legislativ sever de încurajare; în schimb, atragerea investițiilor străine în minerit, industria ușoară, deosebit de rentabile, au substituit în parte stimulii statali pentru propulsarea industrializării¹⁹.

La fel ca și în *Albania*, unde intervenția statului a fost redusă accentul căzînd pe interesul capitalului străin în plasamente industriale.

În ansamblu, se impune sublinierea rolului major al intervenției statului în orientarea, sprijinirea și finanțarea unor ramuri industriale printr-un sistem larg de instrumente căutate și aplicate ad-hoc. Credem că intervenția statului în economia țărilor slab dezvoltate ale sud-estului european, în scopul industrializării, preconizată de List și justificată teoretic de Mihail Manoilescu²⁰ a fost mult mai puternică decît în statele industrializate ale lumii pînă la aplicarea doctrinei lui J.M. Keynes în deceniul al IV-lea.

În ce s-au materializat rezultatele politicii industrializării țărilor din această zonă a continentului european? În primul rînd, în creșterea susținută a investițiilor industriale care se impun între cele mai dinamice, în aproape toate cele șase țări, dintre sectoarele economiilor naționale, că e vorba de industria mare mecanizată, fie că privesc chiar încă și industria semimecanizată. Dovada procesului relevat o face sporirea numărului de întreprinderi, a capitalului plasat (în monedă națională, dar care nu poate fi comparat ușor). Credem că un indicator este importul de fier și oțel, cît și cel de mașini și utilaje.

¹⁵ C. Băăcescu, *Încurajarea industriei naționale în Bulgaria*, în „Anale-Economice și Statistice”, nr. 4 6, 1938, p. 155.

¹⁶ Nicolae Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 111 112.

¹⁷ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 241.

¹⁸ Roman Moldovan, *Studii de istorie economică*, București, Edit. Academiei R.S.R. 1983, p. 42.

¹⁹ Akos Ronay, *Les relations économiques entre la Yougoslavie et les états danubiens*, Paris, 1938. După autor, Iugoslavia este și rămîne o țară eminentă agrară. Singura schimbare datorită dezvoltării industriei naționale... va consta într-o reducere a importurilor de produse semifabricate (p. 74). Ținînd cont de acest fapt, politica economică a Iugoslaviei, conchidea autorul, prezintă două tendințe: 1. să provoace un export cît mai mare, cel mai bun plasament al produselor sale în exterior, și 2. să obțină cea mai mare valoare posibilă pentru aceste produse (p. 140).

²⁰ Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, 1929.

După lucrarea South-Eastern Europe, am centralizat datele, asupra celor 6 țări, suficient de grăitoare în privința creșterii ponderii aprovizionării cu fier și oțel prelucrat și mașini în totalul importului²¹.

	Fier și oțel prelucrat		Mașini și instrumente	
	1929	1938	1929	1938
— Albania	7,5*	6,5*		
— Bulgaria	15,4	23,2	14,3	22,8
— Grecia	6,9	10,8	4,3	6,5
— România	15,7	21,9	13,5	18,8
— Turcia	13,6**	19,0***	7,9**	15,4***

* Se includ și mașini și instrumente.

** 1930

***1937.

Dacă 1929 poate fi considerat anul cu activitatea cea mai mare din deceniul trei, în 1938 ponderea importurilor acestor două categorii de mărfuri are semnificația sporirii investițiilor, desigur, nu numai industriale, dar în primul rind pentru construcții industriale. Procesul este atestat și de calculele lui Ingvar Svennilson²².

Dezvoltarea unor anumite ramuri, în această zonă, deși cu interese și accente diferite în fiecare țară, poate întruni acordul cercetătorilor; industria minieră și extractivă; toate țările dispuneau de rezerve variate, însă diferite ca mărime, de substanțe minerale și minereuri. Exploatarea acestora s-a intensificat în majoritatea cazurilor în perioada interbelică. Producția de combustibil a sporit în toate țările, predominând însă lignitul²³. Petrolul se extrăgea în Albania, România și Turcia²⁴.

²¹ *South-Eastern Europe, a Political and Economic Survey*, London, 1939, p. 126, 140, 152, 157, 168, 178.

²² Ingvar Svennilson furnizează date cu privire la consumul de oțel. Este o indicație importantă asupra investițiilor productive, dar nu numai în industrie.

	Consumul aparent de oțel în mii tone		
	1913	1928*	1938*
— România	290	477	569
— Iugoslavia	80	375	380
— Bulgaria	20	99	176
— Grecia	20	183	195

* Ingvar Svennilson, *Growth and Stagnation in the European Economy*, Geneva, 1954, p. 277. Corectat cu datele comerțului indirect.

²³ În 1938 Albania exploata circa 4000 t. Între 1923-1938 Bulgaria își sporește producția de la 1 mil. t. la 2 mil.t., Iugoslavia de la 4 mil.t. la 5,3 mil. t., iar Grecia obține în 1938 cca 130 mii t. ^{a)} Între 1911-1938 producția de cărbune superior, uilă, a Turciei crește de la 900 mii t. la 2800 mii t. ^{b)} Singură România menține extracția de lignit în limite restrinse: 1923 : 2,3 mil. t., 1928 : 3,2 mil. t., 1938 : 2,3 mil. t. ^{c)} datorită substituirii cărbunilor, în mare parte, cu petrol mult mai ieftin.

a) *Annuaire Statistique de la Société des Nations*, 1939, Genève, 1940.

b) *Chambers's Encyclopaedia*, op. cit., vol. 14, p. 32.

c) *Anuarul statistic al României*, 1939-1940, p. 457.

²⁴ Între 1924 și 1936 producția de petrol a României sporește de la 1,8 mil.t. la 8,7 mil.t. ^{a)} Era a doua țară în Europa după U.R.S.S., și a șasea producătoare în lume. Albania începe extracția petrolului, a bitumului, ajungând în 1939 la peste 127 mii t. destinate exportu-

Rezervele și producția minereurilor feroase și neferoase erau de mare varietate, dar exploatare în cantități variabile și moderate în toate țările sud-estului european. Cifrele producției de minereuri sînt exprimate în cantități de metal pur. Turcia se impune ca unul din marii producători de crom din lume, cu o creștere a extracției între 1924—1938 de la 3,3 mii tone la 218 mii tone²⁵. La fel, Iugoslavia își sporește spectaculos extracția de cupru : de la 4 mii în 1923 la 40 mii tone în 1938, iar cea de zinc, de la 0,5 tone în 1929, la 40 mii tone în 1938 cu destinație la export. Grecia se relevă prin creșterea producției de pirită, în același interval, de la 52 mii t. la 244 mii tone, iar Turcia de la 62 mii la 776 mii tone²⁶. Producția de bauxită înregistrează o creștere de la 6,3 mii tone în 1929 la 122,3 mii tone în 1937. Țările sud-estului european devin cunoscute prin exploatarea metalelor nobile. Creșterea producției de aur între 1923—1937 este evaluată de la 1342 kg, la 5465 kg²⁷ în România, fiind al treilea producător european ; Iugoslavia mărește producția de la 216 kg la 2400 kg²⁸. La producția de argint, în aceeași perioadă Grecia trece de la 5,7 tone la 10,4 tone anual, România de la 4 tone la 22 tone ; Iugoslavia de la 0,8 tone la 79 tone. Turcia de la 3,1 tone în 1921 la 10,9 tone în 1938²⁹.

Alte produse feroase și neferoase făceau obiectul exploatării mai ales pentru necesitățile propriului consum și uneori, pentru export.

Am insistat asupra industriei extractive, în expresia citorva produse principale pentru a evidenția importanța crescută a acestei ramuri fie ca bază pentru unele materii prime și combustibili ai economiei naționale, fie ca sursă de aprovizionare a unor țări industriale. Industria minieră, prin dezvoltarea sa a antrenat investiții noi, un consum sporit de energie, de forță de muncă, solicitarea mijloacelor moderne de transport etc., lărgind cîmpul activității industriale.

Sporirea energiei electrice, s-a impus, de asemenea, cu o creștere mai mare decît media ritmului industriei³⁰.

lui^{b)}, iar Turcia obținea în 1938 peste 165 mii t. ^{c)} Resurse de petrol existau și în Grecia și Bulgaria, fără a fi însă exploatare la scară industrială. Între hidrocarburi se exploatau și gazele naturale, România sporindu-și producția între 1924-1936 de la 370 mil. m³ la 2130 mil. m³ ^{d)}

a) *Anuarul statistic al României, op. cit., p. 456 ;*

b) R-Shapati, *Les aspects de l'économie albanaise*, Saint-Etienne, 1945, p. 98, 107 ;

c) Orhan Karaköse, *op. cit., p. 77.*

d) *Anuarul statistic al României, idem, p. 456.*

²⁵ Orhan Karaköse, *Les forces productives de la Turquie nouvelle*, Toulouse, 1941, p. 90.

²⁶ *Annuaire Statistiques*, vol. 58, 1951, Paris, 1952, p. 475.

²⁷ *Anuarul statistic al României, op. cit., p. 458.*

²⁸ *Annuaire Statistique*, vol. 58, *op. cit., p. 469.*

²⁹ *Ibidem*, p. 471.

³⁰ Producția de energie electrică exprimată în mil. kwh.

	1924	1929 ^{a)}	1939 ^{b)}
— Bulgaria	21	—	266
— Grecia	80	102	310
— România	150	—	1212
— Turcia ^{c)}	90*	152**	353
— Iugoslavia	—	460	1100

^{a)} *Annuaire Statistique de la Société des Nations*, 1939 ;

^{b)} *Statistical Yearbook*, 1949/50, United Nations, p. 283 ;

^{c)} Orhan Karaköse, *op. cit., p. 46.*

* 1920

** 1933

Într-un deceniu și jumătate, în medie, producția de energie electrică a sporit între 4 și 10 ori. Semnificația este mai mult decât economică, este manifestarea unei deschideri spre modernizare tehnică în industrie și de amenajare a urbanizării.

În concluzie, putem sintetiza dezvoltarea surselor de energie în tabelul următor :

	Cărbuni (hulă și lignit) ³¹ în mil.t.		Petroi, în mii t.	
	1923	1939	1923	1938
— Albania	—	4	—	125
— Bulgaria	1064	2134	—	—
— Grecia	100	150	—	—
— România	2521	2465	1512	6594 ³²
— Turcia	697	2696	—	165
— Iugoslavia	4101	6068	—	—
	8383	13717	1512	6894

Împreună, cărbunile și petrolul celor 6 țări, reprezentau în 1923 cea 10 mil.t. iar în 1939 peste 20 mil.t. Consumul intern a sporit, în majoritatea țărilor, mai repede ca exportul. În unele țări, producția este absorbită în proporție tot mai mare de consumul industrial intern (Turcia, Iugoslavia, România), iar altele, consumă integral cărbunile (Bulgaria, Albania, Grecia). În consecință, baza energetică proprie a sud-estului european s-a lărgit considerabil constituind una din premi-ele importante interne ale demarajului celorlalte ramuri industriale, a transporturilor etc.

Modificări evidente înregistrează și structura *industrii prelucrătoare*, cu diferențe specifice pentru fiecare țară, rămânând încă pentru majoritatea lor de natură cantitativă.

În toate cazurile, industrializarea a demarat cu ramurile industriei ușoare și alimentare; deceniile 3 și 4 nu au modificat direcția; din contra, au accentuat-o sau au desăvârșit-o paralel cu apariția mai evidentă a unor industrii grele prelucrătoare. Am putea accepta, la acest nivel al dezvoltării industriei, dacă se ia ansamblul structurii economiilor naționale, că sud-estul european, cu unele excepții, era pe cale să depășească etapa condițiilor prealabile ale demarajului formulată de W.W. Rostow și trecea la etapa a treia a creșterii economice, aceea a demarajului propriu-zis ³³. Nu trebuie însă pierdut din vedere că demarajul însuși necesită o perioadă de câteva decenii de dezvoltare susținută pentru a se ajunge la industria-

³¹ *Annuaire statistique*, vol. 58, op. cit., p. 444.

³² Structura surselor de energie consumată în România, în 1938: cărbune 10,8%, petrol 58,3%, gaze 16,5%, lemn 14,3%, energie hidrolică 0,1%. După calculele din lucrarea lui Emilian Dobresco, *La structure de l'économie Roumaine*, Bucarest, 1968, p. 66.

³³ W.W. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*, Paris, 1963, p. 20.

lizarea țării. Pentru Anglia acesta s-a situat la sfârșitul secolului XVIII, pentru Franța și S.U.A., în anii 1830—1860, iar pentru Germania în al treilea sfert al secolului al XIX-lea. Din cauze economice internaționale și interne în sud-estul continentului nostru „faza demarajului” n-a putut fi continuată în perioada interbelică cu forța și intensitatea lui din țările Occidentale. Pe fondul procesului de industrializare primară — a ramurilor extractive și ușoare prelucrătoare—diferențele de creștere, de ritm și dimensiune, erau mari între cele șase țări; unele, ca Turcia, în parte Albania au inaugurat epoca fondării mării industrii mecanizate; Bulgaria, Grecia, România, Iugoslavia au continuat sporirea patrimoniului lor industrial, destul de fragil, moștenit ³⁴ din anii antebelice, accentuând acum pe diversificarea și completarea ramurilor, trecerea la unele subramuri sau ramuri ale industriei grele prelucrătoare.

Între momentele semnificative ale dezvoltării industriei sud-estului se remarcă: în Albania, primele întreprinderi mecanizate: mori cu abur, fabrici de ulei de măsline, fabrici de prelucrarea tutunului, de bere și alcool, de săpun, de mobile, o fabrică de ciment, uzine electrice ³⁵; deși puține la număr, ele aveau importanța începutului care era departe de a produce modificări structurale ³⁶.

În Bulgaria, industria mare prelucrătoare crește între 1921—1939 de câteva ori ³⁷, exprimându-se în următorii indicatori: numărul întreprinderilor încurajate de stat evoluează de la 323 la 2164, forța motrice de la 57 mii c.p. la 247 mii c.p. Chiar dacă avem în vedere refacerea postbelică, capacitățile de producție înregistrează o creștere mare. Structura industriei prelucrătoare, însă, nu se modifică calitativ; în producția globală, în 1939 ramura alimentară deținea 51,2%, textilă și confecții — 19,8%, lemnului 10,3% ³⁸, înscriind prioritate deplină ramurilor ușoare. După destinație, bunurile de consum aveau o pondere de 77,4%, iar mijloacele de producție 22,6% ³⁹.

Industria Greciei, ocupă o creștere mai mare și o diversificare mai largă decât în celelalte cazuri. Pentru perioada 1922—1936 se aprecia ⁴⁰ un ritm anual de creștere evoluând între 4—15%. Chiar dacă luăm în considerare inflația, valoarea producției industriale marchează sporuri

³⁴ *État économique . . . , op. cit.*, datele statistice pe țări.

³⁵ R. Shapatti, *op. cit.*, p. 92—95.

³⁶ Hecuran Maria, *Expunere în „Acts du premier Congrès internationale des études balkaniques et sud-est européennes”*, vol. V, Sofia, 1970, p. 659.

³⁷ L.B. Berov, *The Economic Development of Bulgaria between the Two World Wars (1918—1944)*, în „Center for Soviet and East European Studies”, St. Antony's College Oxford, *Papers in East European Economics*, nr. 10, June 1972. După calculele autorului „rata anuală de creștere a producției industriale a Bulgariei în perioada interbelică a fost de 6,3%, mai mare decât a României (4,5%), Germaniei (4%), Ungariei (3%) Poloniei (2,4), Italiei (2%), Angliei (1,9%), Franței (1%), însă mai mică decât a Japoniei (8,4%), Greciei (7,3%), Finlandei (6,9%) etc. *op. cit.*, p. 8.

³⁸ *Le développement social et économique de la Bulgarie, 1944—1964*, Sofia, 1964, p. 66. K. Lazarov, *Iconomicesco razvitie na narodna Republica Bălgarii*, Sofia, 1961, p. 34.

³⁹ *Idem*, p. 52. Jak Natan, *Istoria ekonomiceskovo razvitia Bălgarii*, Moscova, 1961, p. 443.

⁴⁰ *Etat économique des pays balkaniques, op. cit.*, Grèce, George Coutsommaris, *op. cit.*, p. 20, apreciază creșterea producției industriale pe locuitor, între 1923—1939, la o rată anuală de 5,5%.

substanțiale: de la 1077 mil. drahme în 1921, la 7158 mil. drahme⁴¹, în 1929 și 13.777 mil. drahme în 1937⁴². Ca rezultat, se produce și o restructurare a ramurilor industriei prelucrătoare, mai ales după avântul deceniului IV. De remarcat că între 1931—1937, două ramuri concurează pentru primul loc, industria textilă și chimică.

Industria textilă își mărește de câteva ori capacitatea de producție, după înzestrare și calitate, echivalând cu industriile moderne occidentale. Între 1931—1937 valoarea producției sale trece de la 1643 mil. drahme la 3967 mil. drahme⁴³, ajungând să acopere aproape integral consumul intern și fapt important, bazându-se pe materia primă — bumbacul obținut în țară, a cărui producție sporește de la 10 mii t. în 1931 la 57 mii. t. în 1937. La rîndul său, producția industriei chimice, în același interval înregistrează o creștere de la 679 mil. drahme la 2832 mil. drahme⁴⁴. Ponderea acestor două ramuri în valoarea producției globale a Greciei ajunge în 1936: textilă la 32%, chimică 18%, urmate de alimentară cu 16%, tăbăcărie 9%, materiale de construcții 4,3%, lemnului 4%, mecanică, metalurgică 4%, hîrtiei 3,3%, electrică 7,1%, etc⁴⁵. În ajunul războiului al doilea mondial industria elenă se impunea prin trei ramuri: textilă, chimică și mecano-metalurgică⁴⁶. Tutunul și bumbacul, produse ale agriculturii alimentau o dezvoltare economică importantă pentru piața internă și export⁴⁷.

În directă legătură cu economia producției se situează transporturile, Grecia, avînd una din marile flote maritime comerciale din lume.

În România, după perioada refacerii și sudării economiei naționale unitare, producția industrială globală între 1924—1938 ajunge la 219% cu un ritm mediu de 5,4%⁴⁸. Statistica industrială pune în evidență o creștere ușoară a întreprinderilor mari de la 2610 în 1919 la 3767 în 1938, dar un spor însemnat de forță motrică, de la 300 mii c.p. la 747 mii c.p. și de personal de la 157 mii la 289 mii⁴⁹. Prioritatea creșterii la extracție și prelucrare, cantitativ, o avea industria petrolieră. Între ramurile cu mobilitate mai mare se înscriu textilă, metalurgică, chimică etc. După valoarea producției, structura industriei prelucrătoare înregistrează între 1922—1938 următoarele deplasări: 1. crește ponderea a patru ramuri metalurgică, materiale de construcții, chimică și electrotehnică de la 21% la 31%; 2. se reduce greutatea specifică a trei ramuri alimen-

⁴¹ *Annuaire Statistique de la Grèce*, 1930, p. 178.

⁴² *Monthly Bulletin of the Bank of Greece*, April 1938, p. 22. Aceasta a fost și rezultatul expansiunii numărului întreprinderilor industriei prelucrătoare și meșteșugărești în 1920: 33.811 unități; în 1930: 65.711 unități; în 1939: 75.987 unități. Vezi în: George Coutsoumaris, *op. cit.*, p. 367.

⁴³ *South-Eastern Europe*, *op. cit.*, p. 159.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Etat économique . . .*, *op. cit.*, Grèce, p. 52.

⁴⁶ *Chambers's Encyclopaedia*, London, vol. 6, p. 527.

⁴⁷ *Les Balkans*, vol. XI, 1939, p. 103.

⁴⁸ Victor Axenciuc, *La place occupée par la Roumanie dans la division mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, tom. V, nr. 4, 1966, p. 682.

⁴⁹ *Anuarul statistic al României*, *op. cit.*, p. 478.

tară, pielăriei, lemnului, de la 48,5% la 32,6%⁵⁰. Principala ramură de industrie ușoară textilă — manifestă o creștere substanțială, ca de altfel, în aproape toate țările sud-estului continentului — de la 13,2% la 21,3% în valoarea producției globale. Era expresia necesității reducerii importului a cărei pondere în aceste țări în ajunul războiului prim mondial oscila între 54 și 33%.

De remarcat că, în industria României se apropie proporția între producția bunurilor de consum și a mijloacelor de producție, în 1938 raportul între ele fiind 54,5% și 45,5%⁵¹.

Industria Turciei cunoaște în baza programului de industrializare⁵² și a celor două planuri cincinale, un proces de creație, de mari întreprinderi în noi ramuri și subramuri sub directa finanțare și coordonare a instituțiilor de stat. Printr-o însemnată protecție și încurajare a întreprinderilor particulare și prin masive investiții de stat s-a declanșat o construcție industrială semnificativă: s-a prevăzut crearea a 21 mari fabrici și uzine în industria textilă, hîrtiei și celulozei, chimică, alimentară (zahăr și bere) sticlăriei, porțelanului, cimentului, precum și în extracția cărbunelui și minereului⁵³. La o parte din aceste ramuri se sconta acoperirea majorității consumului intern — fire și țesături, ciment, sticlă, hîrtie, sulf, zahăr, mătase artificială etc. Construirea combinatului siderurgic de la Karalük urmărea asigurarea consumului intern de fier și oțel⁵⁴. Producția celor 21 întreprinderi de stat se aprecia să ajungă la 152 mii t. Întreprinderile private care s-au fondat în această perioadă erau cu precădere mici și mijlocii și în care domina capitalul autohton. Creșterea activității industriale se reflectă în numărul întreprinderilor mecanizate, care sporește de la 342 în 1927⁵⁵ la 1397 în 1933 pentru a se stabiliza la

⁵⁰ Calculat după *Anuarul Statistic al României, op. cit.*, p. 480—492.
Dinamica structurii ramurilor se poate urmări aici:

	Ponderea în valoarea producției globale		
	1919	1929	1938
Alimentară	38,3	27,1	22,6
Lemnului	16,7	9,4	5,2
Pielăriei	8,1	4,6	4,8
Textilă	8,7	15,0	21,3
Metalurgică și electrotehnică	11,6	15,0	16,4
Rafinare petrol	6,5	13,8	11,8
Chimică	4,1	6,8	9,6
Mat. de construcții	3,0	4,0	3,8
Hîrtie și arte graf.	2,8	4,4	4,8

⁵¹ Costin Murgescu, *Romanian Socialist Economy*, Bucharest, 1974, p. 11.

⁵² Osman Okyar observă că dezvoltarea pînă în 1929 a pus pe prim plan o orientare strategică acordînd cca 40% din investiții căilor ferate, necesare intereselor de apărare, cele economice rămîind în plan secundar, *op. cit.*, p. 1083.

⁵³ Otto Ronart, *op. cit.*, p. 520—522.

⁵⁴ *Etat Economique . . . , op. cit.*, Turquie.

⁵⁵ Malcolm D. Rivkin, *Area Development for National Growth. The Turkish Precedent*, New York, 1965, p. 65.

1144 în 1939 cu o producție globală în valoare de 340,7 mil. ₧ tq.⁵⁶. Edificatoare se dovedește producția unor bunuri ale industriei noi mecanizate :

	Fire de bumbac lână ⁵⁷		Sticlărie ⁵⁸	Hirtie ⁵⁸	Ciment ⁵⁹	Zahăr ⁵⁹
1933	9100 t	2600 t *	89 t	0 t	57000 t	5184 t**
1939	22800 t	6500 t	397 t	703 t	284000 t	93000 t

Creșterile cantitative sînt semnificative unor eforturi susținute de industrializare. Cu titlu de comparație, menționăm că valoarea producției industriei mecanizate crește de la 32 mil. ₧ tq în 1927 la 265 mil. ₧ tq în 1938⁶⁰, desigur, pe fondul unei largi producții meșteșugărești și mici, ca în toate țările sud-estului european. Mărimea acestui sector de mică producție industrială ne este relevată de recensămîntul industrial din 1927 : peste 65000 unități și o producție de 432,7 mil. lire. Nu avem motiv să credem că pînă la 1938 nu s-au amplificat și aceste cifre, dar în orice caz mult mai lent decît industria mecanizată. O analiză detaliată a industrializării în Turcia ar trebui să se oprească și asupra etapelor procesului⁶¹.

În Iugoslavia ramurile industriei ușoare, deși întîmpină greutăți, ca de altfel întreaga industrie de prelucrare din cauza concurenței externe, prin tariful vamal protector din 1924 se stimulează extinderea lor. Industria Iugoslaviei a suferit perioade mai lungi de slăbire a creșterii (1924—1929, 1930—1934) decît alte țări europene⁶². Dezvoltarea mai vie, cu creșteri însemnate de investiții și producție, se înregistrează la începutul intervalului, 1919—1923, și la sfîrșitul lui 1936—1939.

Ramurile mai dezvoltate sînt, alimentară, textilă, metalurgică, a lemnului, continuată cu prelucrarea lui chimică și fizică — distilarea lemnului și producția celulozei.

⁵⁶ N. Rozaliev, *Osobenosti razvitiia kapitalisma v Turcii*, Moskva, 1962, p. 110.

⁵⁷ *Statistical Yearbook*, op. cit., p. 209, 250.

⁵⁸ Orhan Karaköse, op. cit., p. 188.

⁵⁹ *Statistical Yearbook*, op. cit., p. 209—250.

⁶⁰ „Les Balkans”, vol. XI, 1939, trimestrul IV, p. 420. Osman Akyar, op. cit., subliniază că între 1933—1940 media anuală a investițiilor a fost de 132 mil. lire. În total s-au investit 1056 mil. lire din care 528,7 mil. lire de către stat. Ca urmare, dacă în 1929 se investea în economie 5% din venitul național, în 1933—1940 s-a ajuns la 8% p. 1081—1088. În același sens : V. Elden, *Industrialisation en Turquie*, în „Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul”, vol. VIII, nr. 1—4.

⁶¹ *La Turquie en voie d'industrialisation*, op. cit., p. 10 evidențiază două faze distincte de politică și acțiune industrială : 1. faza procesului liberal al industriei între 1923—1933 și 2. faza intervenției statului după 1933 cînd infăptuirile sînt substanțiale.

⁶² Nicola Vučo, *Yugoslavia, Economic Development 1919—1941*, în *Center* . . . Nr. 31 may 1973. Autorul arată că industria Iugoslaviei a trecut prin cinci cicluri scurte de mișcare : 1. perioada postbelică de boom economic între 1919 și 1923 ; 2. perioada declinului ratei de dezvoltare 1924—1929 ; 3. stagnarea și declinul din timpul crizei economice 1930—1934 ; 4. înviorarea din 1935—1937 ; 5. relansarea din 1938—1941. *Statistical Yearbook*, op. cit., p. 22.

Procesul de fondare a întreprinderilor industriale a fost mai puternic la începutul perioadei ⁶³.

1914	1923	Industrie	Uzine electrice	Total
Nr. întreprinderi		598	84	682
Forță motrice, c.p. 1924 — 1928		42289	73055	115344
Nr. întreprinderi		474	106	580
Forță motrice, c.p. 1929 — 1933		27575	16866	44441
Nr. întreprinderi		439	81	520
Forță motrice, c.p. 1934 — 1938		23747	37725	81472
Nr. întreprinderi		367	44	411
Forță motrice, c.p.		19155	9479	28634

Rezultatele creșterii diferitelor ramuri se ilustrează în structura obținută în 1938, după ponderea valorii globale a producției industriale ⁶⁴.

Alimentară	24,3	Lemnului	5,1
Textilă	18,3	Hirtie și grafică	3,0
Industria electrică	15,2	Ceramică și sticlă	1,7
Metalurgie	13,7	Extractivă	1,9
Chimică	7,0	Altele	6,0

Ramurile industriei ușoare, inclusiv alimentară, au pondere dominantă în structura producției industriale deși nu se poate ignora importanța pe care au dobândit-o ramurile metalurgică, chimică, electrică, însumând 35,7% din totalul producției.

Să încercăm la sfârșitul acestei părți formularea unor concluzii asupra procesului de industrializare a țărilor sud-est europene. De notat însă, că acesta a fost promovat în moduri diferite în fiecare țară și perioadă cu mijloace diferite și s-au obținut rezultate diferite.

1. În primul rînd se poate constata că în majoritatea țărilor s-a produs, în continuarea epocii precedente, dezvoltarea și diversificarea industriei ușoare și alimentare bazată pe materii prime prioritar autohtone; ponderea acestor ramuri, fie a crescut, fie s-a menținut la nivel precumpănitor în producția generală a industriei;

2. S-a lărgit extracția și prelucrarea primară a minereurilor și a combustibililor lichizi; s-a dublat producția de surse energetice; produsele de extracție au situat unele țări pe locuri principale între producătorii mondiali; la crom, cupru, bauxită, argint, aur, petrol, etc. sud-estul european apărînd ca furnizor remarcant al țărilor industriale. Din nefericire, capacitatea de prelucrare a acestor materii prime în industriile naționale a rămas mult în urma dimensiunilor producției și exportului. Aceasta le-a adîncit caracterul de sursă internațională de materii prime cu implicații deosebite asupra schimburilor lor economice externe, prețurilor de import, export, balanțelor de plăți și independenței economice;

⁶³ *Statistika industrije*, Kr. Jugoslavije, Beograd, 1938, p. 66.

⁶⁴ Calculat după *Statistika industrije*, Kr. Jugoslavije, Beograd, 1941, p. 26—30.

3. Industrializarea a provocat o extindere însemnată a investițiilor, a industriei materialelor de construcție și a construcțiilor industriale; s-a lărgit producția de ciment, cărămidă, sticlă etc., ajungându-se la acoperirea aproape integrală a cererii interne. Nivelul consumului de oțel și ciment — ca unul din indicatorii de bază a investițiilor — stabilit de I. Svernilson — confirmă ritmul acestui proces.

Consumul de oțel și ciment în mii t.⁶⁵

Țara	Oțel				Ciment			
	1913	1928	1938	1938/ 1913	1913	1928	1938	1938/ 1913
Bulgaria	20	50	90	450 %	15	108	194	1293 %
Grecia	20	120	160	800 %	20	145	308	1540 %
România	290	360	490 ⁶⁶	169 %	135	332	532	394 %
Iugoslavia	80	300	320	400 %	735*	800	712	-3 %

La ciment s-a luat producția care, în marea ei majoritate, în aceste țări era destinată consumului intern. Creșterea absolută la consumul de oțel se situează între 1,7 și 8 ori, iar la ciment cu excepția Iugoslaviei, între 4 și 13 ori. Interpretarea corelației datelor de mai sus prilejuiește judecăți importante privitoare la nivelul punctului de plecare și de încheiere a perioadei, ritmul creșterii consumului, respectiv a investițiilor etc.

4. Înzestrarea economiei cu mașini, instalații, utilaje și-a avut, ca și în perioada precedentă, sursa principală de aprovizionare în țările industrializate, statele sud-estului european simțind mai greu — prin prețuri, modalități de plată etc. — dependența de centrele furnizoare.

5. În toate economiile naționale, industria mecanizată a avut o rată de creștere mai mare ca celelalte ramuri ale producției — uneori cu excepția serviciilor — Datele de mai jos pun în evidență ritmul susținut al industriei.

Creșterea producției industriale prelucrătoare⁶⁷

	Albania	Bulgaria	Grecia	România	Turcia	Iugoslavia
1913	?	110,0*	100,0	100,0	?	—
1923	?	—	275,0	73,2	?	100
1928	?	300,7**	362,2	131,8	?	136,1
1938	?	407,7***	537,1	177,9	?	168,1

Producția industrială, mare și mică, a acestor țări și-a sporit ponderea în mod absolut și relativ, în produsul social, evidențiind tendința clară, deși încă slabă, de modificare a structurii producției materiale spre activități neagricole, respectiv industriale.

⁶⁵ Ingvar Svernilson, *op. cit.*, p. 277, 283.

⁶⁶ Din care producția de oțel era de 264.000 t. N.N. Constantinescu, *Romanian's Industrial Development*, Bucharest, 1971, p. 34.

* Iugoslavia exporta, și în 1913 și în perioada interbelică, o parte însemnată a producției de ciment.

⁶⁷ *Industrialisation et Commerce extérieur*, Société des Nations Genève, 1945, p. 163. Ingvar Svernilson, *op. cit.*, p. 304—305. L. Berov, *The Rate of Bulgarian Industrialisation Under Capitalism*, în „Ivestiam Ikonomiciski Institut'”, B.A.N., vol. V, Sofia, 1956.

* 1910: ** 1931; *** 1937.

6. În consecința extinderii cantitative și a diversificării industriei a sporit și capacitatea sa de autosatisfacere cu produse autohtone, bunuri de consum. Dispunem de date numai pentru unele țări ⁶⁸.

	1922—1924	1927—1928	1937—1938
— Bulgaria	36	61	81
— Grecia ⁶⁹	—	58,6	75
— România	40	65	80

Într-o măsură asemănătoare a sporit autosatisfacerea cu produse industriale și în Iugoslavia și Turcia și mai redus în Albania.

Se poate afirma deci că în general — indiferent de cauze — în urma creșterii industriei autohtone acoperirea pieții interne a făcut un salt calitativ, de la 2/5 din necesarul de bunuri de consum la aproximativ 4/5. Aceasta cu atât mai ușor cu cât piețele naționale, din numeroase motive: protecționism ridicat și prețuri interne peste cele mondiale, prețuri interne de monopol, impozite ridicate pe obiecte de consum, venituri stagnante sau în scădere la populația rurală etc. — nu au cunoscut o dilatare corespunzător cu imperatiile dezvoltării; din contră, au rămas la aceleași nivele de cerere cu mici variații timp de două decenii, la bunurile de consum ⁷⁰, crescând susținut la mijloace de producție. Consumul pe

⁶⁸ Les Balkans, vol. XI, 1939, p. 103. V. Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale ale evoluției industriale a României în deceniul al patrulea*, în „Revista de istorie”, tom 33, nr. 3, 1980, p. 497. Pe principalele grupe de produse în 1937—1938 gradul de autosatisfacere se prezenta astfel: alimentare: 99%; textile 85%; chimice 84%; materiale de construcții 99%; pielărie 98%; sticlărie 95%; electrotehnice 25%; metalurgice 72%; mecanice 79% etc.

⁶⁹ O relație interesantă între acoperirea pieții interne cu produse fabricate naționale și scăderea importului de materii prime ne-o oferă Grecia. În 1927/28 industria națională furniza pieții interne 58,6% din necesar și se utilizau materii prime interne pentru aceste fabricate în proporție de 43,8%, restul erau importate. În 1937 se autosatisfăcea 75% din consumul intern și se foloseau materii prime interne în proporție de peste 70%. Les Balkans, *op. cit.*, și vol. XII, 1940, p. 104.

⁷⁰ În acest sens putem folosi datele consumului din România, situația putînd fi asemănătoare și în alte țări. Calculele economistului Virgil Madgearu, arată următoarea dinamică a unor produse industriale de bază, în kg, pe locuitor.

Bunuri de consum	1913	1927	1937
— zahăr	4,6	5,9	5,3
— paste făinoase	0,3	0,2	0,3
— produse de bumbac	2,3	2,8	2,2
— produse de lînă	0,4	0,6	0,5
— produse de in și cînepă	1,0	0,6	0,5
— pielărie, încălțăminte	0,6	0,8	0,5
— săpun	0,2	0,4	0,3
— faianță, porțelan	0,5	0,3	0,2
— celuloză și hirtie	1,4	2,5	3,2
<i>Mijloace de producție</i>			
— ciment	17,3	18,8	24,0
— geamuri	2,4	1,5	2,2
— produse de fier, tablă	10,1	21,9	23,2

Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1939, p. 186—187.

locuitor menținându-se, în majoritatea țărilor la același nivel, creșterea producției marii industrii s-a realizat în principal pe seama reducerii masive a importului, a creșterii demografice și a înlăturării unei părți a micii producții.

Caracteristica principală a creșterii industriei ușoare, în majoritatea țărilor sud-estului european a constituit-o deci substituirea în cea mai mare parte a importului. O analiză comparativă între evoluția producției de bunuri de consum industriale și importul de bunuri de consum în aceste țări ar scoate în evidență o mișcare cantitativă cu sensuri inverse. Datele statistice consemnează peste tot scăderea masivă a importului bunurilor de consum industriale pentru a face loc desfacerii produselor în creștere ale industriei naționale. Fenomenul creșterii industriale prin substituirea importului pe piața internă în condițiile istorice economice mondiale ale primei jumătăți a secolului XX, credem că exprimă soluția obiectivă și rezultatul principal al primei etape a industrializării provocate de capital, respectiv a cuceririi pieței interne de către industria națională autohtonă.

7. Dar cum lesne se poate înțelege, procesul de proliferare a forțelor productive mecanizate a atras în orbita sa numai o parte restrinsă, cu tendința de lărgire, desigur, a producției sociale: activitatea industrială de extracție și de prelucrare la scară mare, transporturile și comunicațiile; în sectorul cel mai larg și mai fixat în tradiții — agricultura — mecanizarea a cuprins doar unele segmente ale procesului de muncă: lucrări de recoltare și treierat, de selecționare a semințelor, uneori de semănat. Principalul fond de timp de muncă consumat în acest sector ca și în unele servicii, în gospodăria comunală, în construcții, în economia mică și casnică se opera cu mijloace manuale.

8. Productivitatea muncii a sporit considerabil în ramurile cuprinse de mecanizare; dar producția debitată, afectată de o protecție vamală, în deceniul patru pînă la autarhie în unele țări, de încurajări substanțiale de stat și de costul ridicat al capitalului, revenea relativ scump, la prețuri cu pînă la 80% mai mari decît pe piața externă. În consecință, mărfurile autohtone de consum se opreau la graniță, din cauza nerentabilității neputînd participa la concurență și desfaceră pe piața externă. Un paradox al acestui tip de industrializare, la prima vedere, dar în realitate o consecință logică a mecanismului său, era producerea unor capacități mari de fabricație subutilizate, dar amortizabile pe seama prețurilor de desfaceră ridicate ale pieței interne obținute la adăpostul taxelor vamale și prin monopolizarea desfacerii producției unor ramuri sau subramuri.

9. Această metodă de accelerare a industrializării care cumula în sine un preț de cost ridicat, dependență de sursele externe de mașini și utilaje, de capital și credite străine, dar care „remunera” capitalul investit cu rată înaltă de profit și acumulare a fost capabilă să cuprindă producția prelucrătoare, doar pentru posibilitățile interne de vînzare; această limită nu era valabilă pentru producția minieră și minerală a acestor țări, amendată de o rentă funciară de monopol mică care făcea competitive unele materii prime și anumiți combustibili pe piața mondială.

Am insistat asupra unor aspecte ale industrializării întrucît, cu toate carențele cuprinse în sine, acesta era procesul cel mai dinamic ⁷¹, care putea degaja o reacție în lanț de forțe economice capabile de atragere, antrenare și transformări structurale — în intervale variabile — a economiilor naționale.

Privirea asupra tendințelor modificatoare, în structurile economice nu poate face abstracție de producția agricolă de care, în diferite moduri, erau condiționate toate sectoarele economice. Ea participa cu partea hotărîtoare la creșterea economică. Tocmai de aceea este interesantă concluzia ce se desprinde din calculele lui A. Meddison pentru trei din cele șase țări din zonă : o creștere însemnată a întregii producții materiale după cum urmează ⁷² :

	Bulgaria	Grecia	Iugoslavia	Franța	Anglia
1913	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1929	105,8	170,2	138,7	125,8	111,9
1939	157,0	218,0	156,4	120,8	132,5

În afară de constatarea măririi producției naționale în aceste trei țări, comparația cu datele Franței și Angliei pune în avantaj de creștere pe primele.

TENDANCES DANS LA STRUCTURE DES ÉCONOMIÉS NATIONALES DU SUD-EST DE L'EUROPE PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES (I)

RÉSUMÉ

L'étude examine les tendances enregistrées dans la modification des structures des économies nationales des pays du sud-est européen par l'examen de certains processus et phénomènes économiques et sociaux : l'industrialisation des économies nationales, l'évolution de l'agriculture, la modernisation de l'infrastructure ; dans ce but on fait appel à des données et jugements concernant les ressources naturelles et de force de travail, les investissements la production industrielle extractive et de transformation, la consommation de divers produits industriels principaux, les superficies ensemencées et la production agricole, le degré de satisfaction des économies nationales en produits autochtones, des indices d'urbanisation, la structure professionnelle de la population, du produit social et du revenu national, la structure du commerce extérieur — importation et exportation — le décalage quant au revenu national entre les pays faiblement développés du sud-est du continent et ceux industriels.

⁷¹ „În absența unui dinamism general economic, industria devine factorul conducător al creșterii” remarcă Ivan I. Berend și György Ranki în *East Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Budapest, 1977, p. 95.

⁷² *The Fontana Economic History of Europe*, edit. Carlo M. Cipolla, vol. 5, p. II, Glasgow, 1976, p. 502—503.

Dans la première partie de l'étude on présente les principales caractéristiques des structures économiques et sociales de cette zone géo-économique : économies à caractère prépondérant agraire où la population agricole est majoritaire, le bas taux — 10 — 20 % — de l'industrie dans le revenu national, des services dans l'économie, la dépendance économique des centres industriels financiers européens, le caractère de transition depuis la manufacture à l'industrie mécanisée, de la production matérielle, le nombre prédominant des unités de production petites et moyennes, un marché intérieur restreint, de grands débits envers la finance internationale, une politique d'Etat protectionniste appuyant la modernisation économique, le coût élevé de l'industrialisation et de la modernisation etc. On présente ensuite pour chaque pays pris à part la capacité de développement industriel, les richesses naturelles et les résultats du progrès enregistré pendant l'entre-deux-guerres. En conclusion, on constate que dans la majorité des pays a continué l'évolution de l'industrie légère et extractive, prédominantes dans la production industrielle ; l'on a développé l'extraction et la transformation du minerai et du combustible, l'on a doublé la production de sources énergétiques, étant remarquée la différence flagrante entre la capacité d'extraction et celle de transformation, ce qui crée des disponibilités de matières premières à l'exportation ; l'on a assuré — dans une grande mesure, de 2/5 à 4/5 — la satisfaction des nécessités du marché intérieur en produits de l'industrie légère et extractive. Ces pays demeurent dépendants de l'importation de machines et outillage d'Occident, l'industrie nationale étant inexistente ou faiblement développée. Le processus d'industrialisation, en général, a été modéré et les résultats quantitatifs, sans conduire pourtant à la modification qualitative des structures de l'économie laquelle continue de demeurer essentiellement agraire, à tendances agraires-industrielles.

O LUCRARE FUNDAMENTALĂ ASUPRA EVENIMENTELOR DIN 1784 *

Apariția, la începutul anului 1979, a amplei monografii a răsecalci lui Horea, scrisă de acad. D. Prodan, s-a constituit într-un eveniment editorial și științific de primă mărime. Acest elaborat istoriografic impresionant venea să încununeze eforturi de investigație dedicate, vreme de cinci decenii, cu o tenacitate rar întâlnită, evenimentului din 1784 de către un mare istoric român. Dar, monografia în discuție nu era semnificativă doar ca operă științifică individuală marcantă în activitatea unui istoric octogenar; ea se constituie — și noua ediție a monografiei confirmă pe deplin acest lucru — în operă de referință a istoriografiei românești din totdeauna.

Să observăm și momentul apariției lucrării, într-un climat istoriografic cu tendințe de abandonare parțială a scriiturii științifice și a reconstituirilor pe baze informative cât mai largi și inedite prin refacerea întregului contact cu documentația problemei, operație necesară la anumite intervale de timp, cind se reevaluează mari teme istoriografice. Climat în care se încălcau, și nu rar — teritorii de specialist cu argumentație derizorie, introdusă din afara perimetrului științific. Or, lucrarea asupra căreia deschidem o discuție mai amplă venea să împlinească totodată un benefic rol, șanator, prin faptul că e un model de reconstituire și interpretare a unui eveniment major al istoriei noastre naționale. De reconstituire *ad integrum*, în care au fost arătate toate fațetele evenimentului, cu luminile și umbrele lui, cu tot omenescul din el, cu acea mișcare de mase, de colectivități țărănești care lapidar s-a denumit: *Răscoala lui Horea*.

La începutul anului 1979, la apariția acestui monument istoriografic închinat *Răscoalei lui Horea*, într-una din rarele apariții în public, acad. David Prodan mărturisea că fiind de origine țărănească, din aceste părți transilvane ale țării, a considerat de datoria sa să scrie istoria clasei sociale din care provine. O profesiune de credință a unui octogenar, mare savant și patriot, care a dat istoriografiei românești cele mai mari lucrări privind istoria țărănimii noastre.

Istoricul David Prodan a venit în peisagiul nostru istoriografic cu lucrări de amplă respirație istorică prin care a pus în evidență calități fundamentale ale clasei sociale din rindul căreia s-a ridicat. A insistat asupra ceea ce reprezintă numărul, dimensiunea demografică a țărănimii, ca masă direct producătoare de bunuri materiale. Demonstrația statistică pe care o făcea cu patru decenii în urmă se constituia în argument științific peste care nu s-a mai putut trece și prin care istoricul năruia o teorie reactivată în mod deșănțat în perioada revizionismului maghiar din preajma declanșării celui de al doilea război mondial. *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea* (Sibiu, 1944) a fost o severă punere la punct științifică, în acei ani, a unei orientări dintr-o anumită istoriografie care îmbrățișase tendințe politice extremiste, șovine. Masa țărănimii române din Ardeal era reconstituită istoriografic și statistic, era evidențiată prin cele două atribute fundamentale ale ei, *număr și calitate*.

Investigarea economiei, a producției țărănești și raporturilor sociale în feudalism a constituit pentru istoricul D. Prodan una din preocupările de căpătii. Ea s-a realizat metodic, prin analiza situației de la un domeniu feudal la altul, pe baza urbariilor din secolele XVI—XVIII, pentru ca în final, să rezulte acea lucrare fundamentală a istoriografiei românești, care este *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (vol. I—III, 1967—1968). Mărturisind dificultățile începutului, istoricul nota în *Prefața* lucrării: „Investigația întinsă pe care am întreprins-o

* D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I—II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 602+766 p.; ediție nouă, revăzută, București, 1984, 622+774 p.

este în cea mai mare parte muncă de defrișare. Aceasta mai întâi în sensul că se întemeiază în covârșitoare parte pe material documentar inedit sau neutilizat în acest chip până acum. În al doilea rând, în sensul că încearcă să facă lumină într-un larg ansamblu de probleme abia în termeni generali sau vag tratate înainte . . .

În această cercetare a raporturilor feudale ne-am propus să urmărim nu lupta iobăgimii împotriva stăpînitorilor ei feudali, formele sau izbucnirile ei violente — acestea sînt de acum destul de bine cunoscute și des tratate de istoriografia curentă — ci cursul general al vieții cotidiene, materiale, munca de toate zilele, care vehiculează dezvoltarea istorică, raporturile muncii care generează lupta”.

Începutul studierii de către istoric a raporturilor sociale din Transilvania prin mijlocirea cărora era pusă în evidență masa țărănimii române, principala susținătoare, prin activitatea sa productivă și prin contribuție, a edificiului statal din această provincie, îl înregistrăm în anii 1942—1943, prin acele studii speciale referitoare la iliș și tretină. Cercetarea era aprofundată în perioada imediat următoare prin reconstituirea structurilor sociale existente la Toplița în 1785 (1947) și a iobăgiei pe domeniul Băii de Arieș la 1770 (1948). Publicarea și interpretarea urbariului acestui domeniu din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea i-a oferit istoricului ocazia de a considera stadiul cercetării problemei: „Cunoașterea reală a iobăgiei ardelence e abia la începuturile sale. Enunțarea aceasta ar putea părea paradoxală. S-a scris doar atîta, s-a vorbit atîta la noi despre iobăgie. Spectrul ei nu lipsește din nici un tratat, din nici un manual de istorie, din nici o evocare a trecutului ardelen. Suferințele noastre de veacuri s-au concretizat doar mai ales în această noțiune, istoria poporului român din Transilvania — s-a insistat doar fără încetare — e în primul rînd istoria țărănimii române, purtătoarea principală a acestei sarcini istorice”.

De remarcat continuitatea acestor preocupări ale istoricului, rezultatul fiind studiile despre condițiile în care se făcea robita în Transilvania (1954), despre munca iobăgească în comitatul Tirnavei la 1726 (1957), despre domeniul cetății Șiria la 1525 (1960) și al Beușului la 1600 (1962) și al cetății Ciceu la 1553, despre judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII—XVIII (1961) și „sindie” (1962) și mai ales ampla reconstituire a raporturilor sociale din Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII, a stărilor boierilor și vecinilor din această zonă masiv românească (1963, lucrare tradusă și în germană în 1967).

Pe baza acestor cercetări de adîncime, s-a putut realiza sinteza referitoare la raporturile social-politice din Transilvania în secolul al XVIII-lea din volumul III al tratatului de *Istoria României* (1964) și din ediția nouă, refăcută, a lucrării despre *Supplex Libellus Valachorum* (1967, ediție engleză 1971 și germană, 1982). Se contura, astfel, marea lucrare privind *iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (vol. I—III, 1967—1968), care a depășit cu mult tot ce s-a scris mai înainte despre problemă, rămînînd o lucrare, care nu ne îndoiim, urmcază să facă o frumoasă probă de rezistență în istoriografia română. Ea impresionează prin cantitatea informației pe care se sprijină, prin profunzimea analizei, de pe urma căreia au rezultat pagini durabile privind fondul uman al domeniului feudal, rolul pe care țărănimca l-a avut în epocă în calitate de principală producătoare de bunuri materiale. Se reconstituie, astfel, temelia societății umane, istoria devenind, prin pana istoricului, o istorie a muncii.

Continuarea investigației problematice a surprindem, pentru scolele XVII—XVIII, în deceniul din urmă, cînd vîd lumina tiparului cele două volume privind urbariile Țării Făgărașului (I. 1601—1650, în 1970; II. 1651—1680, în 1976), și studiile asupra reglementării urbariale din Banat la 1780 (1969) și desființării șerbiciei în Transilvania (1974).

Investigarea istoriei țărănimii ardelence a fost însoțită de reconstituirea luptei și programului politico-național românesc din secolul al XVIII-lea. Insistențele istoricului asupra constituirii programului luptei politico-naționale românești în vremea lui Inochentie Micu și apoi a afirmării lui în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, prin *Supplex Libellus Valachorum*, cel mai important act politic românesc din Transilvania din acest veac, se materializau prin acea fertilă carte din 1948, reluată în 1967 și în edițiile engleză și germană din anii următori. Două momente importante de afirmare românească erau luate, în context, în discuție: cel al primei uniri politice a românilor sub Mihai Viteazul (1600) și al răscoalei lui Horea (1784). Două planuri ale aceleiași lupte, concludere istoricului, care înseamnă îmbinarea celor două sensuri ale luptei înseși: social și național. Reconstituit planul luptei politico-naționale românești, a acțiunii reprezentanților românilor, se putea fixa mai bine semnificația pe care a avut-o în planul general românesc răscoala țărănească din 1784, ca modalitate de afirmare revoluționară a aceleiași lupte de emancipare.

Rolul social al țărănimii l-au reliefat marile răscoale țărănești din evul mediu, istoricul David Prodan întreprinzând un efort istoriografic remarcabil pentru reconstituirea celei din 1784. Durată în timp — o jumătate de veac — și profunzimea investigației (atît documentară, în stușiul izvoarelor scrise, cit și sub aspectul problematicei) au făcut din istoricul român unul dintre cei mai buni cunoscători din Europa ai mișcărilor țărănești.

Investigația debuta, metodic, cu intervenția cercetătorului, la împlinirea unui secol și jumătate de la răscoala lui Horea, în problemele bibliografiei răscoalei și a ecurilor ei în străinătate. Erau de fapt acestea serioase puneri la punct în cadrul dezbaterii ce se desfășura atunci, fiind de natură să atragă atenția asupra unui cercetător avizat și care urma să albe ceva de spus în legătură cu acest mare moment al istoriei românești.

Într-adevăr, în 1938, apărea lucrarea *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, prin care istoricul restringea cercetarea evenimentului la dimensiunea celor două comitate, dar îl aborda dintr-o nouă perspectivă. O trecere în revistă a istoriografiei răscoalei pînă în 1935 punea în evidență monografia publicată de Nicolae Densușianu la centenarul răscoalei și abundența materialului arhivistic cu care trebuia să se confrunte cercetătorul care se încumeta să o reconstituie.

Prezentîndu-și intențiile, D. Prodan preciza atunci: „Lucrarea de față e o încercare de a studia fenomenul într-un cîmp limitat și mai puțin cunoscut sondînd, pe cit se poate, întreg materialul documentar accesibil... Pentru a da o icoană cit mai completă a frămîntărilor de aici, ne-am corbit în pudzeria de amănunte, servite de acte, urmărind mișcarea sat de sat, gîndurile și faptele de la om la om. Această scrutare a amănuntului nu e de prisos, nici cînd e vorba de o mișcare colectivă. Ceea ce la prima vedere pare o pierdere în mărunțișuri, nu e decît o coborire în *mechanismul întîm*, al evenimentelor, o apropiere de premisele lor mărunte, materiale sau psihologice”. Această disecare a mensului material documentar referitor la evenimentul a impus concluzia „că mișcarea, în fond, nu era altceva decît o răscoală țărănească: și mai precis, o răscoală a iobăgimii în special și împotriva tuturor asupritorilor ei în general, — pornită de români, fiindcă ei trăiau cele mai grele și mai supărătoare variații ale vieții iobăgești”.

Concluzia privind caracterul ridicării sociale de la 1784 era consolidată în reconstituirea sintetică a răscoalei din volumul al III-lea al tratatului de *Istoria României* apărut în 1964, dar mai cu seamă în ampla ei „refacere” în plan istoriografic din 1979. Ediția nouă, revăzută, apărută în anul celei de-a 200-a aniversări a evenimentului pe care îl reconstituie, preileuiește noi reflecții asupra unei asemenea realizări.

Înainte de toate, avertizarea istoricului: „Această nouă ediție, revăzută, nu aduce fapte noi, faptele sînt de-acum cunoscute. Materialul documentar al răscoalei, cum o poate constata oricine, e imens, inepuizabil. În genere însă nu ne mai putem aștepta la mari surprize. Mărturiile în plus obișnuite îmbogățesc doar cu noi detalii fapte cunoscute”. (*Prefață la noua ediție*).

Deschisă de o amplă dezbateră cu privire la geneza răscoalei, lucrarea pune în prim plan „o imagine în acvaforte a iobăgiei” transilvănene, a dimensiunilor ei și mai ales a consecințelor acesteia asupra evoluției istorice a românilor din Transilvania, a românilor în genere. Răscoala țărănilor români din spațiul intracarpatic — va concluda acel dens *Cuvînt de încheiere* — a dat acestora conștiința deplină a ceea ce ei reprezentau demografic, productiv, valoric deci, într-o constituție politică în esență aristocratică, de un acut imobilism feudal, reacționară. Marea ridicare la luptă pentru dreptate socială și eliberare națională a țărănimii române din Transilvania marca, astfel, o nouă etapă în evoluția istorică a poporului român, prefațînd epoca revoluțiilor democratice.

Se degajă din întreaga lucrare caracterul țărănesc al mării mișcări sociale din 1784: prin participare și mentalitate, prin program și mod de acțiune, prin debut și moment final. Răscoala n-a avut nici un amestec din afară, străin, și nici măcar din afara masei țărănești. E rezultatul firesc al unei evoluții interne, a societății românești, care aici se confunda masiv cu țărănimea, în cea mai mare parte iobagă. A fost o dezlănțuire de forțe umane care i-au pus în valoare potența, stîrnind nedumerirea și reacția nobilimii, la rîndul ei masiv de origine maghiară și de altă religie, încercarea ei de a se mai apăra în spatele unor privilegii politice demonetizate de evoluția istorică.

Problematicele răscoalei a străbătut întregul spațiu românesc, ea stăruind, în timp, în necesara analiză a factorilor politici. Mai mult, prin amplul răsunet pe care răscoala l-a înregistrat în străinătate, a pus în lumină europeană problematica românilor ardeleni, a poporului român în genere. Semnificația ei în istoria națională s-a mărit odată cu trecerea timpului, fapt ce a relevat consecințele mai adînci pe care mișcarea le-a avut pentru societatea românească. Sînt toate acestea elementele definitorii ale răscoalei țărănești înseși pe care monografia profesorului D. Prodan ni le redă în desfășurarea lor.

Peste toate se impune impresionanta documentație a lucrării. Istoricul a purtat un permanent dialog cu realitatea istorică prin intermediul documentului, a sute și mii de documente, într-un fel aparte. Operația de generalizare e însoțită continuu de exemplificare, și nu neapărat prin piesa de vîrf, „clasică”, ci mai mult prin cea obișnuită, comună, edificatoare ea însăși pentru realitatea pe care o reflectă. Exemplaritatea unei activități istoriografice în plină desfășurare însoțește calitatea ei, *temeinicia operei*.

Lăsînd „actorii, evenimentele, răscoala însăși să se nareze, să se mărturisească singură, în credințele ei, în intențiile, în textele, în limbajul ei”, lăsînd documentele „să vorbească”, istoricul se întreabă, cu deplină responsabilitate: „e științific procedeul?”. Răspunsul urmează imediat, cu aceeași grijă pentru respectul adevărului istoric, pentru meșteșugul istoriografic: „E științific în tot cazul într-atîta că respectă întocmai adevărul documentar. Ba chiar în litera lui. Respectă mai puțin, ce-i drept, cerința științifică de a reda faptele, de a substitui limbajul documentației cu « cuvintele proprii ». Dar în spiritul propus al prezentării am socotit, aceasta ar accentua numai alterarea adevărului real printr-o îndoită intervenție. O primă deviere e doar cea inerentă mărturiilor documentare trecute prin mintea oamenilor, iar o a doua ar fi cea interpretativă a autorului. Căci, în mod firesc pentru istoric, realitatea nu ni se revelează decît prin intermediul, prin prisma documentației, mărturiilor existente — și experimentăm doar zilnic valoarea în raport cu adevărul a mărturiei umane — nu o putem aproxima decît la nivelul judecății, opticii umane, e doar un adevăr omenește posibil”.

Reluînd problematica lucrării în discuție, se cuvine a fi remarcată, mai întîi ampla dezvoltare a *genezei răscoalei* (aprox. 200 pagini din economia ei). Dezbaterea însăși pornește de la înfățișarea *premiselor istorice în Transilvania*, urmărindu-se mecanismul intim al raporturilor feudale pe domeniul nobiliar, cu acele încercări de reglementare a lor inițiate de Curtea din Viena. O a doua secțiune a acestei „deschideri” reconstitue situația din Munții Apuseni, particularitatea iobăgiei camerale, acțiunea petiționară a supușilor fiscali, de la nivelul domeniului și pînă la cel al Vienei, precum și frământările țărănești din munți cauzate de starea încordată la care s-a ajuns. O nouă călătorie la Viena a deputăției țărănești conduse de Horea va fomenta și mai mult lupta țărănimii, iar conscripția militară din vara anului 1784, cu toate agitațiile pe care le provoacă mai ales în rîndul țărănimii iobage de pe domeniile nobiliare, se va constitui în preludiu al marii răscoale.

Răscoala țărănească a izbucnit elementar, după toate „regulile” acestui gen de mișcări sociale; o masare țărănească într-un anume scop, un incident care răstoarnă direcția de acțiune, o dezlănțuire apoi violentă a forței iobăgești, debordantă, pentru a egaliza social zona respectivă, din aceeași concepție absolut de nivel țărănesc care stă la baza întregii mișcări. Izbucnită în interiorul domeniului nobiliar în Zărand, răscoala se extinde pe domeniile erariale, complîcînd-o. Din vasta documentație pe care și-a așezat opera istoriografică, D. Prodan reface firul evenimentelor, exemplificînd în permanență, realizînd deci o comunicare continuă între cele două nivele: al reflectării evenimentului în informația istorică și acela al reconstituirii lui în plan istoriografic.

Împrejurările care au dus la formularea ultimului țărănilor, „actul capital al răscoalei”, confirmă aceeași mentalitate țărănească din cursul mișcării. Punctele textului programatic puneau sub semnul întrebării edificiul feudal în Transilvania, înlocuirea lui, chiar dacă țărăniimea răscolată și reprezentanții ei nu întrezăreau, în mod concret, forma viitoare de organizare a societății. Textul e concluzia logică a răscoalei înseși, fiind edificator pentru sensurile sociale ale mișcării.

Urmărirea cronologică a evenimentului în desfășurarea lui, cu cele două faze, cu activitatea comisiei regale de investigație a cauzelor răscoalei, cu deznodămîntul ce a urmat, ca rezultat al măsurilor de represiune luate de autoritățile militare și civile, converg spre a demonstra amploarea și complexitatea evenimentului, marea problematică pe care el a ridicat-o în epocă. Semnificația internă, dar și cea pe plan european, ridicau răscoala țărănească la rangul unui mare fapt de istorie națională, românească, și totodată de istorie europeană. „În perspectiva istorică — încheie acad. D. Prodan — răscoala întregeste programul națiunii cu dimensiunea ei socială, înălțimea conceptului cu greutatea masei sale, calea de luptă reformistă cu cea revoluționară. Țărănimii îi revine deplin meritul de a fi deschis, de la sine, procesul revoluționar al emancipării națiunii, chiar din temelii sale ...

Integrîndu-se în lupta generală antifeudală a timpului, pe plan european răscoala și-a făcut două merite: a insinuat la nivel apusean, în sens nou, problema poporului român și, ca orice eveniment de această natură acum, a alimentat, a incitat, la măsura sa, conștiința revoluționară”.

Acad. D. Prodan închină opera sa memoriei istoricului Nicolae Densușianu, care la ecuatorenul răscoalei publica la București cunoscuta-i monografie asupra evenimentului, cea dintii de asemenea ampoare din literatura istorică a lui, titlu de referință în bibliografia domeniului. Astăzi putem spune că, dacă monografia lui N. Densușianu aborda la nivelul veacului trecut și a problematicii lui răscoala țărănească din 1784, D. Prodan ne-a dat monografia acestui secol asupra mișcării. Abordată de pe pozițiile materialismului istoric, ale celor mai moderne metode de investigare, lucrarea profesorului Prodan se înscrie totodată pe linia celor mai valoroase realizări ale istoriografiei române, ale tradițiilor progresiste din cultura română. O operă ca aceasta nu e la îndemna oricărei istoriografii; ea ilustrează maturitatea scrisului istoric românesc, capacitatea de analiză și profunzimea ei, devotamentul și respectul față de meșteșugul istoric, suveranitatea creației științifice.

O operă pilduitoare pentru întreaga noastră istoriografie, un omagiu al contemporanității românești adus marelui moment din istoria națională, care a fost răscoala lui Horea, la împlinirea a două secole de la tragica lui derulare.

Nicolae Edroiu

ȘEDINȚĂ DE COMUNICĂRI
LA INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

În ziua de 3 februarie 1984, în cadrul ședințelor lunare de comunicări ale Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, dr. Ștefan Andreescu a prezentat comunicarea *Chilia între Tara Românească și Moldova (prima jumătate a sec. al XV-lea)*. Punctul de plecare al discuției l-a constituit titlul domnesc neobișnuit folosit de Alexandru vodă Aldea al Țării Românești într-un hrisov pentru mănăstirea Bolintin, cu data 15 martie 1433, cunoscut pînă de curînd doar prin intermediul unui rezumat defectuos (*DRH, B, I, nr. 75, p. 137*). Mulțumită unei fotocopii parțiale a originalului, care se păstrează la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos, apărută într-o revistă din Grecia, putem vedea că domnul muntean se intitula: „... Ioan Alexandru mare voievod și domn singur stăpînitor a toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți și spre părțile tătărăști și de amîndouă părțile peste toată Podunavia, de la Brăila și pînă la Porțile de Fier, încă și herțeg al Amlășului și Făgărașului”. Comparînd acest titlu cu cel utilizat, de pildă, la 23 noiembrie 1406, de Mircea cel Bătrîn, constatăm numaidecît că lipsesc două elemente — „domn al Banatului Severinului” și „singur stăpînitor al cetății Dîrstor”, iar un al treilea, „de amîndouă părțile peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare”, în hrisovul din 1433 a fost modificat parțial, cuvintele „... pînă la Marea cea Mare” fiind înlocuite prin „... de la Brăila și pînă la Porțile de Fier”. Avem astfel posibilitatea, pentru întîia oară, să știm în mod sigur ce însemnau cuvintele „... pînă la Marea cea Mare” din titlul lui Mircea cel Bătrîn (1406, 1413 și 1415), al fiului său Mihail (1419) și al lui Radu Praznaglava (1421). Era vorba de cursul inferior al Dunării, în sectorul cuprins între Brăila și vărsarea fluviului în Marea Neagră. Este limpede, pe de altă parte, că titlul lui Alexandru Aldea reflectă o *cedare*, indicîndu-ne așadar că instalarea lui pe tronul Țării Românești de către Alexandru vodă cel Bun al Moldovei, în anul 1431, a fost condiționată de renunțarea oficială, explicită, la ținutul Chilia.

Titlul din hrisovul pentru mănăstirea Bolintin are și marea însemnătate că investeste cu o nouă autoritate pe cel asociat numelor celor cîțiva predecesori ai lui Alexandru Aldea amintiți mai sus. Altfel spus, se poate afirma că titlul lui Mircea cel Bătrîn, Mihail și Radu Praznaglava oglindește o realitate, anume că Țara Românească a fost cea care a stăpînit în mod efectiv, în rîstimpul *ante* 1406 — *post* 1421, cu ajutorul cetății Chilia, situată pe țărmul drept al brațului cu același nume, precum și a castelului insular Licostomo, cursul inferior al Dunării. În sprijinul acestei opinii, autorul comunicării a interpretat și un izvor bizantin, pasajul din cronica lui Ducas în care este descrisă călătoria pe Marea Neagră, în anul 1422, a pretendentului Dan. Plecat din Constantinopol, cu încuviințarea împăratului bizantin, „pe drumul cel mai drept acasă”, adică în vecinătatea hotarelor Țării Românești, el a debarcat la Cetatea Albă, unde-l aștepta un grup de boieri munteni refugiați în Moldova, care l-a proclamat domn. Dacă în momentul menționat Chilia s-ar fi aflat sub controlul Moldovei, el nu ar fi fost desigur silit să ajungă tocmai la Cetatea Albă.

Al doilea interval în care cetatea Chilia a aparținut Țării Românești poate fi fixat între anii 1439—1446 (*ante* 19 februarie). Această stare de lucruri este atestată, de astă dată în chip formal, de cronica lui Wavrin, care vădește că în 1445 la gura brațului Chilia se găseau dregătorii domnului muntean de atunci, Vlad Dracul. Reinstaurarea stăpînirii Țării Românești asupra zonei a avut loc în ajunul emiterii, la 8 septembrie 1439, a privilegiului comercial al lui Vlad Dracul pentru neguțătorii din Polonia și Moldova. Este semnificativ că în titlul domnesc din acest act reapare formula „... pînă la Marea cea Mare”, care va fi de altminteri întrebuițată și într-un act intern, hrisovul din 16 septembrie 1440. Un act otoman, recent re-dat în 1486, privitor la delimitarea hotarelor ținuturilor Cetatea Albă și Chilia, oferă și el o confirmare că, într-o perioadă anterioară anului 1448, ținutul Chilia s-a aflat în stăpînirea Țării Românești

După părerea autorului, tratatul de la Lublau, din 1412, cu întăririle lui succesive din 1415 și 1423, care menționează că o localitate „Chilia” era în dependența domnului Moldovei, se referă, de fapt, nu la cetatea Chilia, ci la o localitate — „pereche”, situată pe țărmul stîng al brațului omonim, care va fi fortificată abia în vremea lui Ștefan cel Mare (1479).

La discuții au participat Șerban Papacostea, Octavian Iliescu, Petre Diaconu, Răzvan Theodorescu, Virgil Ciociltan, Sergiu Iosipescu, Constantin Șerban și Constantin Rezachevici.

COLOCVIUL „URMĂRILE TRATATELOR DE PACE DIN 1919—1920 ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI SUD-ORIENTALĂ”

Sub auspiciile Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei și a Centrului de cercetări privind Europa centrală și sud-orientală din Strasbourg s-a desfășurat la Universitatea Strasbourg, între 24 și 26 mai 1984, un colocviu internațional. În cadrul colocviului au fost susținute un număr de 34 de comunicări de istorici din următoarele 11 state: Anglia, Austria, Canada, Franța, Iugoslavia, Polonia, R.F.G., România, Statele Unite, Ungaria și U.R.S.S. Istoricii francezi au prezentat nouă comunicări, iar cei polonezi și cei români câte șapte; celelalte state participante au susținut între 1 și 3 comunicări.

În cele 34 de comunicări a fost abordată o gamă variată de probleme privind Europa centrală și de sud-est. Problema tratatelor de pace, problema frontierelor, cea a reorganizării statelor, relațiile dintre statele din zonă, relațiile dintre aceste state și unele mari puteri, problema minorităților, curentele politice confruntate cu noua situație politico-statală a zonei, alianțe și proiecte federale, problematica militară și cea economică ori cea culturală au fost supuse dezbaterii, confruntării, unui schimb în general constructiv de opinii. Cei șapte reprezentanți ai României au prezentat fiecare câte o comunicare (în ordinea alfabetică): Dan Berindei, *Probleme ale reorganizării în România după primul război mondial*; I. Calafeteanu, *Opinia publică din România și conferința de pace*; Eliza Campus, *Uniunile zonale și uniunea europeană*; N. Fotino, *Caracteristicile diplomației românești interbelice*; Viorica Moisuc, *Proiectul confederației dunărene*; Cristian Popișteanu *Tratatul de la Trianon și România*; I. Talpeș, *România între securitate și dezarmare*. Dintre comunicările specialiștilor străini semnalăm următoarele de un interes mai marcant: Jacques Bariéty, *Relațiile franco-ungare în 1920* în care s-a demonstrat că n-a fost niciodată încheiat un tratat franco-ungar în 1920; H. Batowski, *Soarta frontierelor trasate prin tratatul de la Versailles*; J. Bérenger, *Revizionismul ungar*; V. Fisera, *Comuniștii și pacea de la Versailles. Cazul țărilor slave*; Bernard Michel, *Armata, instituții și tradiții militare în Polonia și Cehoslovacia în anii 1919—1926*; Nicholas Nagy-Talavera, *Nașterea mișcărilor fasciste și antisemitismul*; J. Zarnowski, *Sistemul de protejare a minorităților și Polonia*; J.P. Bled, *Scriitorii austrieci și prăbușirea Dublei Monarhii*; Fernand L'Huillier, *Perspectivile noi în Europa centrală și sud-orientală*. Viu criticată a fost comunicarea lui Catherine Durandin consacrată României în anul 1919, mai mulți dintre participanții români evidențiind informația și mai ales interpretările unilaterale.

În ansamblu, dezbaterile de la Strasbourg a fost de un interes deosebit, evidențiind problemele cele mai de seamă ale etapei analizate și ale zonei europene circumscrise în obiectivele reuniunii. Alături de istoricii francezi și poloni, istoricii români s-au arătat deosebit de activi, nu numai prin numărul și calitatea comunicărilor susținute, dar mai ales printr-o spontană și competentă participare la discuții. Organizatorii au fost, de asemenea, plini de solici-tudine față de participanți, reuniunea reprezentînd și un fericit prilej de contact internațional între specialiștii europeni.

Dan Berindei

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN CEHOSLOVACIA

În cadrul programului inter-academic de cooperare, am efectuat în perioada 28 mai—9 iunie a.c., un stadiu de documentare în Cehoslovacia. Tema stabilită a fost: *România și Cehoslovacia în lupta împotriva revizionismului și a agresiunii în perioada interbelică*. În această direcție mai ales în istoriografia marxistă, s-au înregistrat doar puține rezultate, tema fiind practic

neinvestigată. Subliniam că este vorba mai ales de istoriografia din ultimele decenii deo arece în epoca interbelică au apărut totuși unele studii sau lucrări care erau doar parțiale și mai ales lipsite de o viziune de ansamblu.

Pe de altă parte, tema dată este de cel mai mare interes. În perioada interbelică, după formarea statelor naționale sau desăvârșirea unității românilor, revizionismul a fost un real pericol care amenința rezultatele unor lungi secole de lupte. România și Cehoslovacia au fost și ele vizate de revizionism încă de la nașterea acestui curent. De aici și interesul comun pentru unirea eforturilor celor două țări în combaterea forțelor externe care le periclitau unitatea națională. De altfel, participarea României și Cehoslovaciei la crearea Micii Înțelegeri a constituit punctul de plecare, platforma chiar a acestei cooperări anti-revizioniste.

Același interes comun poate fi scisat și în direcția prevenirii și repritrării agresiunii. Fără îndoială că agresiunea era de fapt ultima etapă a revizionismului, între cele două tendințe existind o unitate reală. Istoria relațiilor internaționale interbelice a arătat că statele revizioniste treceau la agresiune în momentul în care dispuneau de mijloacele necesare, respectiv de forțe armate puternice. Ori aceasta s-a realizat în anii '30 pe cînd revizionismul s-a născut imediat, dacă nu chiar odată cu semnarea tratatelor de pacc. Șirul de acte de agresiune cunoscut va constitui de altfel preludiul mării conflagrații. La nivelul agresiunii interesul României și Cehoslovaciei a fost mai mult de principiu de vreme ce statele în cauză erau confruntate cu agresori potențiali difcriți sau în orice caz ocupau cronologic un loc diferit în proiectele expansioniste ale celui mai periculos inamic, respectiv Reichul nazist.

Această situație a făcut ca în sfera agresiunii cooperarea româno-cchoslovacă să se limiteze practic la domeniul manifestărilor de solidaritate. În momentul în care Cehoslovacia a devenit obiectivul central al agresiunii naziste, în toamna anului 1938, România a manifestat toată simpatia pentru cauza aliatei sale dar nu a putut acorda un sprijin concret de vreme ce chiar guvernul cehoslovac era decis a ceda iar prevederile tratatului Micii Înțelegeri nu vizau și situația creată în raporturile cu Germania.

Dată fiind vastitatea temei precum și timpul scurt al stagiului de documentare, m-am limitat în cercetările de la Praga doar la un aspect în care colaborarea româno-cchoslovacă a fost cfectivă, de durată și a dat rezultate reale. Este vorba de propaganda antirevizionistă a celor două state în cadrul cooperării organelor specializate din cele două țări, cooperare lărgită după 1933 în sinul Micii Înțelegeri. Cercetările de arhiva din țara noastră le-am completat fructuos cu cele de bibliotecă din Cehoslovacia. La Biblioteca de stat din Praga am depista t o bună parte din lucrările cu caracter antirevizionist elaborate individual de Serviciul de propagandă cchoslovac sau în cooperare cu organismul omolog român. În acest fel am obținut o imagine complexă a efortului susținut al celor două state pentru combaterea unuia din cele mai nocive curente din viața politică interbelică : revizionismul.

Nicolae Dascălu

CRONICA

În ziua de 12 iulie 1984 în fața comisiei de doctorat a Institutului de Istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Dezvoltarea economică și social-politică a Dobrogei în perioada 1878 – 1918* elaborată de *Marin Stanciu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I : „Izvoarele și istoriografia referitoare la dezvoltarea Dobrogei în epoca modernă” ; Cap. II : „Imperiul otoman în secolul al XIX-lea. Măsurile adoptate și influența lor economică, socială și culturală asupra Dobrogei” ; Cap. III : „Uniunea Dobrogei cu România” ; Cap. IV : „Măsurile de ordin legislativ adoptate de statul român pentru integrarea provinciei transdanubiene în contextul dezvoltării României moderne și progresele realizate în perioada 1878 – 1918” ; Cap. V : „Viața politică din Dobrogea” ; Cap. VI : „Dobrogea în timpul primului război mondial”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Concluzii” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președinte; dr. Nichita Adăniloiaie, conducător științific; prof. univ. dr. Constantin Corbu, conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu, membri.

În unanimitate comisia a acordat lui Marin Stanciu titlul științific de *doctor în istorie*.

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României (1926—1947)*, Studiu critic privind istoria Partidului Național Țărănesc, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 552 p.

Specialist în istoria contemporană a României, conf. univ. Ioan Scurtu, continuându-și cercetarea asupra vieții politice a României, a realizat lucrarea de față, care se caracterizează printr-un vădit spirit de obiectivitate, constituind o carte de referință. Lucrarea — prima care abordează acest subiect în istoriografia noastră — e remarcabilă atât prin informațiile pe care ni le furnizează cât și prin vigoarea metodei de analiză și interpretare.

Cartea cuprinde șase capitole și un scurt rezumat în limba rusă și engleză. Primul capitol se referă la relațiile dintre Partidul Național și Partidul Țărănesc, la crearea Partidului Național Țărănesc. El, de fapt, reprezintă o reluare a problemelor abordate de autor în lucrarea *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)* publicată în 1975, cit și în unele studii ale sale apărute în reviste de specialitate. Sfirșind cu fuziunea dintre cele două partide din 1926, autorul trece în cel de al doilea capitol la tratarea propriu-zisă a subiectului abordând lupta P.N.Ț. pentru preluarea puterii din mâinile liberalilor în perioada 1926—1928. În primul rând ni se înfățișează succint evoluția noii organizații. Găsim date privind conducerea partidului, presa, noi intrări, sau ieșiri din rîndurile partidului, ș.a. Definind esența bazei sociale a partidului, autorul arată că aceasta era foarte eterogenă, rolul precumpănitor revenind categoriilor burgheziei mici și mijlocii de la orașe și sate. Centrul capitolului este axat pe marea campanie opoziționistă față de guvernanți și în special față de liberali începută imediat după constituirea sa. În parlament, prin presa, sau în cadrul întrunirilor, P.N.Ț. scoate la iveală abuzurile privind aplicarea reformei agrare, încălcarea de către autorități a drepturilor și libertăților democratice, critica anumite proiecte de legi, bugetul etc. Este lăudabilă străduința autorului de a prezenta întregul „virtje politic” al vremii (constituirea regentei, după moartea lui Ferdinand (20 iulie 1927), agitația în favoarea revenirii lui Carol, noile

alegeri și venirea liberalilor la putere etc.) în contextul luptei pentru cucerirea puterii politice de către P.N.Ț. În februarie 1928 P.N.Ț. a reușit să colaboreze cu Partidul Social-Democrat și cu Partidul Național (Iorga), extinzându-și astfel posibilitățile de mobilizare a maselor împotriva liberalilor.

Filtrînd acțiunile întreprinse de P.N.Ț. împotriva guvernării liberale, autorul din suita marilor întruniri național-țărăniști din anul 1928, se oprește mai întâi asupra celei din 18 martie, din București, la care au participat circa 40.000 de oameni și apoi a celor de la Alba Iulia, ținută la 6 mai 1928 și la care au participat peste 100.000 de cetățeni, mai ales țărani, dar și muncitori mobilizați de P.S.D.

La 3 noiembrie 1928 guvernul este silit să demisioneze și după unele consultări cu șefii de partide, Regența a încredințat lui Iuliu Maniu, șeful P.N.Ț. mandatul de formare a unui nou guvern. Juste sînt cele afirmate de autorul lucrării în concluzia la acest capitol și anume că P.N.Ț. a dobîndit puterea după o luptă înverșunată împotriva liberalilor și o intensă propagandă în rîndul maselor cărora le promitea îmbunătățirea situației lor economice și sociale.

Capitolul al III-lea referindu-se la activitatea P.N.Ț. în anii crizei economice, cuprinde 5 subcapitole. Primul subcapitol tratează despre guvernarea național-țărăniștă din noiembrie 1928 pînă în aprilie 1931. Sînt prezentate alegerile efectuate în decembrie 1928 în care P.N.Ț. obține un procent de 77,76 și 348 mandate în Adunarea Deputaților, ceea ce însemna o majoritare covârșitoare. În continuare, autorul se oprește asupra politicii economice a guvernului țărănișt, care a fost influențată în mod vizibil de criza economică mondială. În vederea rezolvării problemei celei mai grave — cea financiară — guvernul imediat după instalare a și efectuat un împrumut extern, în valoare de 25 milioane dolari, unul de la 14 bănci occidentale. Pentru rezolvarea stabilizării monetare a mai efectuat la 2 februarie 1929 un alt împrumut în sumă de 100.733.000

dolari. Rezultatul principal al stabilizării monetae a fost asigurarea convertibilității leului la bursa liberă de deize. Trebuie arătat însă că „prețul” împrumuturilor a fost acceptarea de către guvern a unui consilier străin pe lângă B.N.R. care, deși cu vot consultativ, controla și îndruma întreaga politică financiară a României. Sînt reținute și alte împrumuturi efectuate de guvern în schimbul concesiunii telefoanelor, șoselelor, exploatării chibriturilor etc. Aplicînd politica „porților deschise”, guvernul P.N.Ț. a făcut modificări esențiale în legislația existentă. Autorul analizează toate legile adoptate, cum ar fi cea a organizării administrării pe baze comerciale a întreprinderilor, cele de crearea de regii autonome (C.F.R., P.T.T., conductelor de petrol, monopolul de gaz metan), legea organizării cooperăției, administrarea pescărilor statului, ameliorarea terenurilor degradate, reorganizarea Casei Rurale etc. De asemenea autorul înregistrează și contractul încheiat cu uzinele Skoda pentru înzestrarea armatei (care va genera cunoscuta problemă sub numele de „afacerea Skoda”) învestirea cu aparatură nouă a postului de radio București, renunțarea la tracțiunea animală a tramvaielor din București, folosind curentul electric ș.a.

Pe tărîmul social P.N.Ț. a promovat o politică de consolidare a categoriilor sociale pe care le reprezenta. În acest scop au fost adoptate anumite legi dintre care cea mai importantă și cu implicații deosebite, a fost cea a reglementării circulației pămînturilor cultivabile dobîndite prin împrumuturi. Efectul acestei legi a fost întărirea burgheziei rurale. O altă lege, de asemenea importantă, a fost cea a contractelor colective de muncă. În acest context autorul înfățișează și conflictele de muncă și grevele muncitorilor care au avut loc. Făcînd o apreciere globală asupra politicii sociale a guvernării național-tărănist, autorul arată că promisiunile făcute maselor, atunci cînd se afla în opoziție, n-au fost îndeplinite, ci în esență aceasta nu s-a deosebit de cea promovată de liberali.

În continuare autorul tratează măsurile luate de P.N.Ț. în domeniul politicii interne. Sînt reținute toate legile adoptate în acest sens, dintre care amintim pe cele privind organizarea administrativă a țării, a ministerelor, jandarmăriei rurale, a poliției, armatei, învățămîntului agricol etc. De menționat și cea privind legea în baza căreia s-a efectuat primul recensămint după marea unire din 1918, în 1930.

Merită a reține și faptul cum încadrează autorul în lucrare sosirea prințului Carol în țară, schimbarea primului ministru, anularea legilor din 4 ianuarie 1926, prin care acesta renunță la tronul regal, și instalarea

în iunie 1930 a lui Carol al II-lea, ca rege al României.

Juste sînt și cele expuse de autor în ceea ce privește politica externă a guvernărilor țărăniste, în sensul că aceasta a corespuns intereselor fundamentale ale statului.

După demisia din 4 aprilie 1931 a lui G.G. Mironescu, președintele Consiliului de Miniștri care îi luase locul lui Iuliu Maniu a fost adus la cirna țării, un guvern condus de N. Iorga. Autorul arată că P.N.Ț. a avut înși mult o poziție de expectativă față de guvernul N. Iorga, care sub puternicele presiuni ale maselor avea să demisioneze și la 6 iunie 1932, sub conducerea lui Alexandru Vaida-Voevod să se formeze un „cabinet de alegcri” național-tărănist. Algerii parlamentare din iulie 1932, avea să consemneze victoria P.N.Ț., inaugurîndu-se astfel a doua sa guvernare, dar și ultima.

Noul guvern național-tărănist, condus de Alexandru Vaida-Voevod, confruntîndu-se cu probleme grave de natură economică, avea să demisioneze la 17 octombrie 1932 și conducerea să fie preluată de Iuliu Maniu, dar și acesta numai pînă la 13 ianuarie 1933, cînd din nou, revine în fruntea guvernului, Alexandru Vaida-Voevod. Ca și la prima guvernare, autorul înserează toate acțiunile și măsurile adoptate de guverne pe plan economic, politic și social. Printre acestea semnalăm legea pentru conversiunea datoriei agricole, legea pentru înființarea și organizarea Camerelor de Muncă, cea pentru controlul averilor ș.a.

Pentru redresarea economică sînt expuse măsurile luate de guvern, ca regimul contingentărilor, legea vămilor, încheierea acordului de la Geneva etc. Nu lipsite de interes sînt și referirile la politica externă condusă de Nicolae Titulescu. Merită o atenție specială, însă, cercetarea pe care o întreprinde autorul, privind tabloul politic în care își desfășurau activitatea guvernanții național-tărăniști, disensiunile politice existente între partide, sau între acestea și Coroană etc. Ca și în prima guvernare, autorul reține luptele maselor populare pentru o viață mai bună, care au culminat cu cele ale cereștilor și petroliştilor din 1933.

Ocupîndu-se de viața internă a P.N.Ț. — în anii crizei economice, autorul reține pe bună dreptate momentele cele mai importante și anume demisia din partid a lui Const. Stere și înființarea Partidului Tărănesc-Democrat, sciziunea pe care o provoacă Gr. Junian și înființarea Partidului Radical-Tărănesc, ambele fuzionînd, demisiile din fruntea partidului a lui Iuliu Maniu, aducerea lui Alex. Vaida-Voevod la conducerea partidului ș.a.

Foarte judicios sînt înfățișate cauzele care au făcut ca la sfîrșitul anului 1933 în

sînul P.N.Ț. să existe trei grupări: prima, în frunte cu Iuliu Maniu, care se pronunță pentru apărarea regimului democratic, împotriva tendințelor dictatoriale ale lui Carol al II-lea, o a doua, condusă de Alex. Vaida-Voevod, care dorea obținerea încrederii regelui prin concesii programatice și cea de a treia, dirijată de Ion Mihalache, care se străduia să revitalizeze ideologia țărănistă și să readucă partidul pe linia programului din 1926 cu adaptările cerute de evoluția vieții economice și social-politice.

Măsurile antipopulare luate de guvernarea țărăniștii, acceptarea intervenției capitaliștilor străini în viața economică a țării și planul de la Geneva, opoziția P.N.L., lipsa de unitate din sînul conducerii P.N.Ț. au dus la căderea ultimului guvern țărănist la 9 noiembrie 1933.

Aprecierile și concluziile autorului la acest capitol, sînt foarte obiective.

Într-adevăr, guvernările național-țărăniște, prin toate măsurile luate și acțiunile întreprinse pe plan economic, politic și social, unele pline de realism și întîmpinînd dezideratele maselor, altele împotriva lor, dovedind oscilație și contradicție chiar față de programul partidului, n-au putut rezolva și nici face față problemelor grave ale crizei economice în care se zbătea și țara noastră.

Focalizîndu-și atenția asupra perioadei noiembrie 1933—februarie 1938, autorul se oprește mai întîi asupra alegerilor parlamentare din decembrie 1933, vieții interne a partidului, cit și asupra evoluției programului și doctrinei național-țărăniște.

Cu puțin timp înainte de alegerile din decembrie 1933, conducerea P.N.Ț. a fost preluată de Ion Mihalache și a început o campanie electorală asiduă în baza unui manifest dat la 4 decembrie și care se pronunță pentru o reformă a constituției, o reformă administrativă, industrializarea agriculturii și întărirea micilor gospodării țărănești. Datorită divergențelor care existau în sînul conducerii partidului, P.N.Ț. a ieșit pe locul al doilea în alegeri, victoria revenind P.N.L.

Una din preocupările centrale a noii conduceri în acești ani a fost elaborarea unui nou program, a unui nou statut și întărirea organizatorică a partidului. La sfîrșitul lui decembrie 1933, în rîndurile P.N.Ț. intră și Partidul Țărănesc Independent, condus de A. Brudariu, iar la 11 martie 1934 are loc fuziunea cu Partidul Țărănesc condus de N. Lupu. În timpul elaborării și definitivării proiectului de program s-au ivit divergențe acute mai ales cu Al. Vaida-Voevod care se pronunță pentru introducerea în program a prevederii „numerus valahicus”,

ceea ce a dus la excluderea sa din partid și a aderenților săi.

La congresul din aprilie 1935 avea să fie adoptat statutul și programul partidului, cărora autorul le acordă un interes sporit printr-o analiză foarte obiectivă, realistă. În program P.N.Ț. se pronunță pentru menținerea regimului burghez-democratic bazat pe parlament și Constituție. Pe plan economic, se preconiza dezvoltarea agriculturii, a cooperativei, a industriei bazată pe materiile prime din agricultură, se renunța la politica „porților deschise”. Programul cuprindea și unele măsuri privind îmbunătățirea situației maselor, ca dezvoltarea învățămîntului muncitoresc, creșterea rolului Camerilor de Muncă, contractul colectiv etc. În general, programul avea un caracter burghez-democratic.

Merită a fi reținută și analiza pe care o face autorul ideologiei țărăniște, marea majoritate a teoreticienilor partidului pronunțîndu-se pentru înlocuirea statului capitalist cu un stat național țărănesc, dar cu nuanțe diferite și uneori contradictorii. În ansamblu ideologii țărănișmului, nu reclamau instaurarea dictaturii țărăniștii, ci realizarea primatului ei în colaborare cu celelalte grupuri sau clase sociale. Aprecieri obiective face autorul și asupra pozițiilor diferitelor partide față de programul P.N.Ț.

În continuare, autorul tratează poziția P.N.Ț. față de măsurile și acțiunile întreprinse în toate domeniile de guvernul liberal al lui Gh. Tătăreanu, cit și față de tendințele dictatoriale ale lui Carol al II-lea. De reținut sprijinul acordat de P.N.Ț. acțiunilor vizînd realizarea securității în Europa întreprinse de N. Titulescu, campaniile antirevizioniste, susținerea politicii de orientare spre Franța și Anglia în vederea păstrării statu-quo-ului teritorial etc. Inconsecvență și neunitară conducerea P.N.Ț. se pronunță împotriva acțiunilor care vizau instaurarea dictaturii regale, gruparea cea mai fermă fiind cea a lui Iuliu Maniu. Judicios sînt caracterizate și celelalte curente din sînul partidului.

O contribuție importantă o aduce autorul prin modul cum abordează atitudinea P.N.Ț. față de pericolul fascist și închegarea Frontului Popular Antifascist. În baza unor date concrete, autorul concluzionează ca P.N.Ț. în ansamblul său a reprezentat o forță antifascistă care a contribuit la lupta generală a organizațiilor democratice împotriva ideologiei și practicilor fasciste, dar în același timp, a dovedit și carențe, ezitări, în realizarea Frontului Popular Antifascist.

Un amplu paragraf îl dedică autorul schimbărilor de guvern intervenite la sfîrșitul anului 1937 și poziția P.N.Ț. în preajma

instaurării dictaturii regale. Nu vom rezuma cele relatate în lucrare, dar autorul realizează, ca și în paginile privind anii de după 1933, o adevărată frescă a vieții politice din România.

Penultimul capitol al lucrării abordează în două paragrafe distincte activitatea P.N.Ț. în timpul dictaturii regale și apoi în vremea dictaturii antonesciene. Este cunoscut faptul că la 30 martie 1938 toate grupările sau partidele politice au fost dizolvate. Totuși P.N.Ț., ca și alte partide, și-a continuat activitatea manifestându-se ca o forță importantă de opoziție protestatară, față de dictatura regală. Ca urmare a acceptării de către unii fruntași ai săi (M. Ralea, Gr. Gafencu, M. Ghelmegeanu, N. Ottescu, Victor Jinga ș.a.), a unor funcții de către Carol al II-lea, conducerea a hotărât excluderea lor din partid. P.N.Ț. a receptat toată evoluția evenimentelor politice și militare petrecute în anii dictaturii regale, toate acțiunile întreprinse de Carol al II-lea, adoptînd o poziție critică față de politica internă și externă, a acestuia, dar și evitînd să-și asume o răspundere față de problemele grave în care se afla țara.

Din cele prezentate de autor, rezultă că P.N.Ț. în anii dictaturii antonesciene a reprezentat o forță politică interesată în înlăturarea regimului dictatorial. P.N.Ț. a luat atitudine împotriva prezenței trupelor germane în România, a acaparării economiei țării de către Germania. A militat pentru eliberarea nordului Transilvaniei, împotriva participării armatei române la războiul hitlerist pe teritoriul Uniunii Sovietice, a acționat pentru scoaterea României din războiul antisovietic și alăturarea ei la coaliția Națiunilor Unite ș.a. În limitele îngăduite, P.N.Ț. a protestat de asemenea împotriva crimelor săvîrșite de legionari (Virgil Madgearu, N. Iorga ș.a.). Într-un larg context politic autorul inserează toate manifestările P.N.Ț. privitoare politicii interne și externe a regimului antonescian. Autorul înfățișează pe larg memoriile și scrisorile trimise de Maniu lui Antonescu, legăturile sale cu diplomații țărilor occidentale și tratativele purtate în vederea scoaterii României din război. O investigație atentă a acordat-o autorul și numeroaselor acțiuni întreprinse de către P.C.R. pentru realizarea unei largi coaliții a tuturor forțelor democratice antifasciste și antihitleriste în cadrul căruia P.N.Ț. era considerat o forță politică importantă. Acestea au dus la semnarea platformei

Blocului Național Democrat (P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L.) care prevedea, fără intruziune, încheierea armistițiului cu Națiunile Unite, ieșirea României din Axă, eliberarea țării de sub ocupația germană, înlăturarea regimului dictatorial și instaurarea unui regim constituțional-democratic etc. Autorul conchide că participarea P.N.Ț. la B.N.D. cu toate limitele sale de clasă și consecvențe, a reprezentat o contribuție la mișcarea de rezistență a poporului nostru care a culminat cu insurecția declanșată la 23 August 1944.

În ultimul capitol, autorul înfățișează activitatea P.N.Ț. între 23 August 1944—6 martie 1945 și apoi pînă la dispariția sa din viața politică, în iulie 1947. Dorind să joace un rol de primă mînă în viața politică, dar fără modificări structurale în programul său, care să contribuie la democratizarea țării și înaintarea ei spre un progres real, P.N.Ț. avea să fie depășit de evoluția rapidă a evenimentelor. De altfel, așa cum relevă autorul, colaborarea cu P.C.R. impusă de răsturnarea dictaturii antonesciene, în esența sa, nu s-a menținut decît pînă la 12 septembrie 1944, cînd a fost semnată Convenția de armistițiu. Este urmărită în mod cronologic desfășurarea faptelor care aveau să ducă la instaurarea guvernului dr. Petru Groza. Punîndu-și mari speranțe în nerecunoașterea guvernului Groza de către guvernele S.U.A. și Marii Britanii, dar aceasta nerealizîndu-se, P.N.Ț. s-a lansat într-o amplă acțiune de combatere a tot ce se năpustea pe cale revoluționară sub conducerea P.C.R., în țara noastră, ceea ce a dus la destrămarea și ulterior la dizolvarea sa.

Fără a constitui puncte vulnerabile ale lucrării, ultimele două capitole — în special cel al VI-lea — au un perimetru mai restrîns de investigație și sînt mai puțin bogate în relatări asupra activității P.N.Ț. Reținem aici și faptul că autorul, în cuprinsul lucrării, descrie unele fapte concrete, dar nu le susține documentar (p. 306, 313, 317, 321 etc.). În orice caz, cele 6 capitole ale cărții ne poartă spre miezul activității și însemnătății Partidului Național Țărănesc în viața politică a României. Lucrarea contribuie la demistificarea, și mai exact, la cunoașterea reală a activității acestui partid. Ea surprinde pe cititor prin forța analizei, prin observații pozitive sau negative făcute cu aplomb asupra drumului parcurs de P.N.Ț. de la înființarea sa și pînă la dispariție.

Mihail Rusesescu

BEATRICE MARINESCU, *Romanian-British Political Relations 1848 — 1877*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, 239 p.

Relațiile politice româno-engleze în răstimpul dintre revoluția pașoptistă și cucerirea independenței constituie subiectul cărții menționate, apărută în Editura Academiei R.S.R. Abordarea autoarei este de importanță majoră pentru că politica statu-quo-ului promovată de Marea Britanie în sud-estul Europei, în epoca renașterii noastre naționale, a reprezentat forța extremă care a asigurat supraviețuirea Imperiului otoman, o bucată de timp, tocmai într-un moment dificil, cind existența lui era amenințată cu dislocarea de luptă națiunilor oprimate din această zonă europeană. Marea Britanie privea această regiune, inclusiv România, din perspectiva luptei pentru zăgăzuirea expansiunii țariste, devenită o amenințare directă nu numai pentru puterea otomană, ci pentru națiunile mici din Peninsula Balcanică.

Din aceste motive, acționind pentru un echilibru de putere prin care să nu se permită Rusiei țariste să joace un rol decisiv, guvernele britanice s-au plasat pe o poziție contradictorie. Ele au sprijinit lupta de emancipare a națiunilor din sud-estul Europei în măsura în care nu contribuia la facilitarea penetrației țariste. Au reprobato, în schimb, atunci cind conducea spre modificări în harta politică. Politică britanică în raport cu românii, națiunea cea mai activă în lupta de emancipare de sub dominația otomană, se conturează, deci, ca o temă de mare interes istoriografic, fapt care explică și justifică deplin rațiunea acestei cărți.

Pentru redactarea monografiei sale, autoarea a beneficiat din plin de o bogată informație documentară. Din fondurile de microfilme de la Arhivele Statului, ea a consultat o întreagă arhivă diplomatică din care a extras numeroase date inedite care, coroborate cu cele deja publicate, i-au permis să abordeze și trateze un subiect în toată complexitatea, sesizându-i ipostaze și nuanțe multiple.

Revoluția română de la 1848 — primul dintre aspectele tratate în monografie — găsea suport în Marea Britanie în măsura în care nu erau afectate legăturile dintre Poartă și Principate. Autoarea relevă astfel că, propunându-și lichidarea protectoratului țarist, frunțașii revoluției române au putut să beneficieze de un anume concurs britanic atât în declanșarea acțiunii în țară, cât și în susținerea ei diplomatică, la Constantinopol. În lumina aprecierilor din carte se înțelege mai bine de ce guvernul britanic a reprobato actele de politică externă afirmate la București, care vizau desprinderea nu numai de protectoratul țarist, ci și de suzeranitatea otomană. În acest context, de remarcă sînt

demersurile lui Ion Ghica la Constantinopol, pe lângă ambasadorul britanic, Stratford Canning, care n-au reușit să determine o schimbare de atitudine din partea acestei mari puteri. Dimpotrivă, cum se constată din carte, Marea Britanie acționează pentru folosirea evenimentelor revoluționare, în vederea consolidării influenței otomane asupra Principatelor, prin diminuarea protectoratului țarist.

O schimbare de atitudine a Marii Britanii în raport cu mișcarea națională românească este constatată în anii războiului Crimeii, grație într-o anumită măsură, și activității emigrației române care desfășurasco o activitate susținută în această direcție în capitala britanică, în contact cu reprezentanții ai presei, opiniei publice și guvernului. Deși acceptă ideea constituirii Principatelor române, ca entitate distinctă, Marea Britanie vedea în aceasta nu o modalitate de împlinire a idealului național, ci un mijloc de stăvîlire a expansiunii țariste. În acest sens sînt edificatoare aprecierile autoarei privitoare la o serie de contacte diplomatice și conferințe internaționale în care — în funcție de interesele lor de moment, de a domina sud-estul Europei britanicii au adoptat atitudini dintre cele mai contradictorii. Dar cum se constată din carte —, poziția acestei mari puteri care în conferințele europene nici n-a respins și nici n-a admis categoric Unirea, a facilitat, în final, un acord favorabil luptei de emancipare a poporului român. În acest context, sînt dezvăluite numeroase demersuri întreprinse de frunțași unioniști pe lângă autoritățile britanice. Sînt relevante astfel legăturile politice cu reprezentanții britanici în Principate, la Constantinopol și la Londra. Marea Britanie, în ciuda oscilațiilor și atitudinilor contradictorii, în momentele decisive ale mișcării unioniste românești, secundînd Franța a cărei alianță o interesa, contribuia la susținerea Unirii și la învingerea reacțiunii interne și a neliniștirilor străine.

Cuza Iususî — cum rezultă din carte a trebuit să depășească o serie de obstaculi engleze spre a se face recunoscut ca domn al ambelor Principate și apoi ca șef al unui stat național organic încheșat și restructurat. Marea Britanie însă, refuză să stabilească relații diplomatice directe cu România, acționează energic pentru menținerea capitulațiilor și, în general, tînde să se opună oricărei măsuri care ar fi întărit suveranitatea statului național român. În acest sens, guvernul britanic este preocupat de menținerea lui Cuza pe tronul României și neacceptării principelui străin. Cartea oferă numeroase

date privitoare la activitatea diplomației britanice în vederea menținerii statu-quo-ului politic din România, de a nu îngădui instalarea unei dinastii străine considerată un mijloc de consolidare a suveranității de stat și o deschidere directă a luptei pentru independență. În acest context, este relevantă de Beatrice Marinescu activitatea diplomatică și politică desfășurată de reprezentanți ai României pe lângă Marea Britanie, stăruința acestora în dobândirea concursului unuia dintre marile puteri cu influență la Constantinopol.

Prin prisma cărții de față, deceniul anterior proclamării independenței se constituie ca o etapă decisivă a luptei pentru abolirea suzeranității otomane, proces obstrucționat nu atât de guvernul de la Constantinopol incapabil să stăvilească lupta de emancipare a națiunilor din Peninsula Balcanică, cât mai ales de marile puteri occidentale, printre care Marea Britanie. România se ciocnea direct de un asemenea obstacol în anii 1867-1868, când fiind condusă de un guvern liberal în care elementele radicale jucau un rol decisiv inaugura o politică nu numai de cucerire a independenței, dar și de desăvârșire a unității statale. Marea Britanie se opune categoric unei asemenea tendințe, refuzând atât abolirea jurisdicției consulare, cât și intenția de a stabili legături diplomatice directe cu România. În anii imediat premergători proclamării independenței, dar și în momentele cele mai dificile ale crizei balcanice care anunțau deschiderea războiului antiotoman, guvernul englez se dovedea aceluși adversar redutabil al unor state independente în această zonă europeană, convins de incapacitatea acestora de a se apăra în fața expansiunii și presiunilor țariste. Din aceste motive, cum demonstrează autoarea, el perseverază, în ciuda evidenței, să susțină o formulă politică neviabilă în Peninsula Balcanică, considerând Imperiul otoman — pe care îl voia reformat cheia unui echilibru de putere în zona sud-est europeană prin care să se perpetueze influența occidentală. Toate aceste

considerente de strategie politică făceau abstracție însă de un fapt esențial, anume de lupta națiunilor pentru emancipare de sub orice dominație, dintre acestea românii aflându-se pe primul plan. Tocmai țesătura aceasta de intenții contradictorii între România și Marea Britanie și-a pus pecetea asupra relațiilor politice dintre cele două state, au stat la baza diferitelor tratative și negocieri deschise atât la Londra cât și la București, au marcat poziții care n-au putut fi conciliabile.

Depășită de asemenea desfășurări politice în care interesele naționale ale micilor state din zona sud-est europeană erau mai presus decât calculele de strategie politică continentală, Marea Britanie prin însăși poziția ei încetează să joace un anume rol pozitiv în momentele crizei orientale, limitându-se la consemnarea unor fapte implinite și acomodându-se apoi noilor situații create chiar împotriva voinței acestei puteri. Sub acest punct de vedere, cartea de față oferă numeroase și concludente explicații demonstrând că relațiile politice româno-engleze, în ciuda unor puncte de convergență, s-au aflat tot timpul între 1848-1877 pe poziții opuse.

Concepută ca un instrument de aprofundare a legăturilor cu una din principalele puteri garante cu rol decisiv în zona sud-est europeană, cu influență importantă la Constantinopol, Anglia devenită un fel de protectorat a Turciei în primul rind împotriva expansiunii țariste, dar și în anumite limite împotriva luptei de emancipare a națiunilor oprite din această zonă europeană, cartea lui Beatrice Marinescu contribuie în chip hotărâtor la înțelegerea politicii românești îndreptată în direcția cuceririi independenței. Prin contribuția ei, autoarea umple nu numai un gol istoriografic, dar oferă o interpretare adecvată și nuanțată a unui aspect important al raporturilor diplomatice care au stat la baza transformării României într-o entitate politică independentă.

Apostol Stan

VERONICA VASILESCU, Dr. ANETA BOIANGIU, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, București, 1982, 137 p.

Lucrarea, utilă mai cu seamă pentru cei ce vor să pătrundă în tainele documentelor vechi românești, să se perfecționeze în descifrarea acestora, apărută sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului și a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității București, cu rosturi înscrise în

țel înainte semnat de Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, în bună parte implinite, este constituită dintr-un studiu întocmit de dr. Aneta Boiangiu, intitulat *Scrierea chirilică românească* (11 pagini) și *Albumul* propriu-zis, cuprinzând, la rându-i, și corespondentul său latin

și *Slovo-cifrele* (p. 19), lista planșelor (p. 20—27) și planșele ca atare, în număr de 102 (p. 28—137). Cu atât mai folositor este acest album cu cit de la publicarea ultimei lucrări în domeniu a trecut atât de mult timp, nepuțin și, deci, oricând la îndemîna celor interesați.

Dacă investigațiile autoarei studiului depășesc granița documentului de arhivă, incluzînd — așa cum este firesc, și cartea manuscris (ar fi fost neavenite și unele trimeri la tiparul chirilic românesc?) apoi, nu tot așa stau lucrurile și în privința ilustrației, unde reproducerile din manuserile atât de importante și sub aspectul evoluției scrisului (ex. *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Hurmuzachi* sau cele ale unor cărturari de seamă), lipsesc. Inexistența lor nu poate fi justificată de dorința de a te limita la fondurile Arhivelor Statului (excepție un clișeu din fondurile Muzeului de Istorie al R.S.R.), cînd îți propui să te referi, așa cum o spune, de altfel, și titlul, la scrierea chirilică românească, în ansamblul ei. Spre a se respecta realitatea, albumul ar trebui să poarte un subtitlu din care să rezulte că mărturiile documentare provin de la — și numai de la Arhivele Statului. Inexistența lor nu poate crea o imagine reală, bine conturată, asupra scrierii noastre din vechime.

Studiul amintit este și rodul valorificării lucrărilor de specialitate, de prestigiu de la noi sau de altunde, datorate unor cunoscuți oameni de știință, cum: Aurclian Sacerdotăcanu, Emil Vîrtosu, Damian P. Bogdan. Ar fi fost, totuși, de semnalat mai vechile culgeri de facsimile sau albumele întocmite, unele pentru Școala de Arhivistică (vezi și I. Bianu, N. Cartoajan, *Albumele de paleografie românească. Scriere chirilică*, ed. a III-a, Bucurcști, 1940).

La o eventuală nouă ediție poate vor fi eliminate măruntele greșeli — în parte de tipar — printr-o corectură defectuoasă de a-l cita uneori, pe Emil Vîrtosu, cu a sa fundamentală carte, *Paleografia româno-chirilică* (lipsa menționării editurii și datei apariției în nota 6 de la p. 6, dar existența acestor elemente mai departe la p. 11, nota 14 și repetarea, devenită inutilă, a unor dintre acestea, la p. 14 nota 1). Poate că vor fi înscrise atunci și numele unor grămătică sau dieci de prestanță, din istoria scrisului vechi românesc.

Albumul propriu-zis este realizat după îndelungi și serioase căutări în arhivele din București și din provincie și ca urmare a unei riguroase selecții. Așa se face că se găsesc aici, alături de izvoarele diplomatice bine știute (exemplul concludent îl constituie scrisoarea lui Neaeșu din Cîmpulung către

jucele Brașovului, Johannes Benkner) și altele mai puțin cunoscute.

Documentele aici prezente provin de la Arhivele Statului București și de la filialele din: Brașov, Suceava, Botoșani, Craiova, Iași, Timișoara, Alba Iulia (doar un clișeu provine, cum arătam, de la o altă instituție decît arhivele).

Ele actele — sînt selectate și spre a reprezenta toate provinciile românești, fapt important, nu conjunctural, care nu poate fi trecut cu vederea. Că scrierea folosită de românii din Țara Românească, Moldova sau Transilvania, spre a comunica între ei, a fost aceeași în vechime (cu unele deosebiri firești, neesențiale însă) ne-o demonstrează și *Albumul*. Printre emitenții vom afla aici și munteni și moldoveni și transilvăneni. Celc mai multe acte sînt emise din Iași și București; altele sînt din localitățile rurale ale tuturor provinciilor românești; nu-s neglijate nici principalele centre urbane de dincolo de munți: Cluj sau Timișoara, spre pildă.

De asemenea, merită remarcate, credem noi, alte cîteva reușite ale lucrării ca atare (nu utilimile, fără îndoială). Au fost surprinse cele mai însemnate categorii de emitenți (domnii țărilor române, țărani, dregătorii mai mari sau mai mici etc.) constatîndu-se, implicit, și existența unor diverse categorii de acte (provenite de la oficialități sau de la particulari, așadar: hrisoave, zapise, porunci, rczoluții ș.a.m.d.). Sînt ilustrate mai cu seamă perioadele istorice însemnate și din unghiul de vedere al temei ce se tratează. Subliniem ca meritorie înscrierea aici a elementelor esențiale ale fiecărui document (data și locul emiterii, felul actului, emitențul și destinatarul, conținutul — pe scurt, date de ordin onomastic și toponimic mai deosebite), însoțite de transcrierea unor fragmente din originale, ca și indicarea completă și exactă a sursei (nu ar fi fost lipsită de interes nici mențiunile asupra locului editării mărturiilor — cite au fost editate — spre ajutorarea mai mare a începătorilor în descifrarea textelor date).

Nu putem face abstracție, cînd judecăm atât numărul ilustrațiilor cuprinse într-un album ca acesta, cit și chipul în care sînt redatc ele (nu toate cele care ar fi meritat sînt color și nici unul sepia, dintre cele ce s-ar fi cuvenit să fie astfel), de neîngăduințele pecuniare. Pentru atari lucrări însă condițiile grafice trebuie să fie excelente și nu altfel. Apoi, se resimte lipsa nu numai a mărturiilor de care scriam mai sus, ci și a altora cum, actele emise de cancelariile domnești, recunoscute pentru grija deosebită acordată aspectului scriiturii (ex. din vremea lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu — în special hrisoavele în formă de suluri, ma

ncobișnuite și deosebit de interesante multe dintre ele cuprinsе într-un consistent studiu întocmit de Veronica Vasilescu și publicat în „Revista arhivelor”, nr. 2 (1968) ca și documentele care interesează în chip aparte, prin conținut, fără a fi însă lipsite de importanță din punct de vedere al istoriei scrisului (ex. cunoscutul hrisov al lui Constantin Mavrocordat și al sfatului Țării Românești pentru desființarea rumânicii ori înscrisurile esențiale din vremea revoluțiilor române, cum *Proclamația de Islaz*).

Bine venite și tabelele cuprinzând *Slovo-cifrele* și *Alfabetul*, numai că, avînd în vedere că *Albumul* se adresează mai întii celor ce vor a învăța să descifreze scrierea veche, se resimte lipsa unor variante grafice ale literelor și, respectiv, cifrelor des întilnite (ex. pentru cifrele: 300, 400, 900 ș.a.).

Albumul este realizat la întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918”, fotografiile fiind executate în laboratorul foto al Direcției Generale a Arhivelor Statului, de către Alexandru Tănăsescu. Majoritatea covârșitoare a imaginilor sînt clare (mai cu seamă cele color), lucru atît de însemnat pentru destinația, pentru natura unei atari lucrări. Sînt însă și reproduceri nu tocmai lizibile (e drept,

rarisime). Constatăm uncori și micșorarea exagerată a literelor actelor la tipărire (dacă nu și prin fotografiere; vezi, spre exemplu, pl. 57). Unele originale, bine păstrate, cu un scris ales, citeț, apar aici neclar, fiind greu de descifrat (ex. pl. 9).

Ideea colaborării celor două mari instituții (Direcția Generală a Arhivelor și Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității bucureștene) este, fără îndoială, fericită. Pentru un viitor album de scriere chirilică românească — căci astfel de lucrări, ilustrînd comorile arhivelor, bibliotecilor, muzeelor ș.a., cum și aceea ce face obiectul succintei prezentări de față, încă sînt și vor fi cerute, o colaborare mai largă se impune (cu marile biblioteci și muze).

Albumul, dincolo de unele minusuri, poate exagerate de noi și nu neapărat, nu în exclusivitate sau nu întii datorate, toate, autorilor, se alătură prestigioaselor lucrări asemănătoare mai vechi și mai noi, contribuînd, nu ne îndoim, la creșterea numărului bunilor cunoscători ai scrierii vechi românești, la dezvoltarea interesului mai multora pentru izvoarele scrise ale istoriei noastre.

Alexandru Ligor

LÁSZLÓ SÜTÖ, *La politique interalliée et la Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale (Die intergeallieerde politiek en Hongarije tijdens de tweede wereldoorlog)*, Universitaires, Bruxelles, Presses 1983, 322 p.

Lucrarea lui László Sütö, susținută ca teză de doctorat în 1983 la Universitatea din Utrecht, în fața unor prestigioși specialiști în domeniul relațiilor internaționale, se bazează pe consultarea unei bogate literaturi și, de asemenea, pe ample cercetări în unele arhive occidentale, îndeosebi în cele britanice. Volumul supune atenției cititorului cîteva dintre problemele esențiale legate de participarea Ungariei la cel de-al doilea război mondial și, în context, de politica marilor puteri aliate față de Budapesta. Astfel, preferința autorului se îndreaptă spre cercetarea următoarelor aspecte: raporturile dintre marile puteri în ajunul războiului mondial dintre 1939 și 1945, Ungaria și criza cehoslovacă din 1938—1939, Ungaria în prima fază a războiului (starea nonbelligerantei), Ungaria în război contra U.R.S.S., S.U.A. și Angliei, emigrația maghiară în vremea conflictului, tentativele de pace ale guvernului Kallay, Ungaria și deciziile conferinței de la Tcheran din 1943, tentativele de armistițiu din 1944, eșecul acțiunii de la 15 octombrie 1944, raporturile între politica internă și cea externă promovată de cabinetele din Budapesta și, în final,

Ungaria sub regimul armistițiului încheiat cu Națiunile Unite. Lucrarea, debutînd cu o prefață și o introducere, cuprinde de asemenea concluzii, note, o bogată listă bibliografică, un indice de nume, precum și unele date biografice privind personalitățile maghiare citate. Este de la sine înțeles că L. Sütö, abordînd în detaliu politica externă a cabinetelor horthyste din epoca celui de-al doilea război mondial și atitudinea marilor puteri aliate, ajunge în repetate rânduri să stăruie asupra stadiului raporturilor dintre Budapesta și București, neignorînd nici diplomația Berlinului vizavi de Ungaria și România. Din acest punct de vedere demne de reținut sînt mai ales paragrafele referitoare la evoluția relațiilor româno-maghiare în vara anului 1940, la intervenția Axei fasciste și la impunerea de către Berlin și Roma a dictatului de la Viena (pp. 40—51), considerațiile expuse cu privire la situația internațională a Ungariei în prima parte a anului 1944 (p. 107 și urm.), precum și, mai ales, eoul cotitirii României de la 23 August 1944 asupra politicii generale a Ungariei horthyste (p. 173—180).

Pentru autor este lipsit de orice dubii faptul că, în politica revizionistă a Ungariei horthyste, ocuparea Transilvaniei reprezenta un obiectiv anterior cu mult anului 1940 (p. 46), că, în condițiile internaționale specifice primei faze a celui de-al doilea război mondial, guvernării de la Budapesta au mizat și au beneficiat îndeosebi de sprijinul lui Adolf Hitler (p. 47—48). Decizia de la Viena din 30 august 1944 a nemulțumit profund România, dar nu a satisfăcut nici pe Horthy (p. 48—49). Marile puteri europene și extraeuropene au avut o atitudine diversă, iar, în ceea ce privește Ungaria, asistența din partea Reichului și concesiile făcute în ocazia dată s-au dovedit în perspectivă pline de cele mai grele consecințe pentru poporul maghiar (p. 49).

L. Sütő se ocupă îndeaproape de împrejurările externe în care România s-a detașat de Axă la 23 August 1944 și de implicațiile

profunde pe care insurecția română le-a avut pentru situația Ungariei horthyste, rămasă mai departe în război ca satelit al Reichului nazist. Toate măsurile luate, la finele lui august 1944, de către autoritățile de la Budapesta au rezultat în ultimă instanță de pe urma trecerii României de partea Națiunilor Unite (p. 176—177), fapt pe care autorul îl sintetizează în această pertinentă concluzie întărită de el cu argumente temeinice: „Creerea de armistițiu a României, la 23 August 1944, a avut o foarte mare importanță asupra Ungariei, alături din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere politic” (p. 175).

Consacrată locului și rolului unci țări din Europa est-centrală în domeniul relațiilor internaționale în epoca ultimei conflagrații mondiale, lucrarea lui L. Sütő se impune și atenției cititorului român.

Gheorghe Buzatu

LILLIAM JIMENEZ, *El Salvador: sus problemas socio-economicos*, Casa de la Americas, La Habana, 1980, 238 p.

Monografia, prezentată în rindurile următoare, deși este limitată la un singur stat din zona Americii Centrale, este, simultan, o analiză globală, din perspectivă marxistă, a fenomenelor economice, sociale și politice din regiune. America Centrală apare astăzi ca o zonă tensionată, o arie de interferență a diverselor tendințe și experiențe politico-ideologice, un teren de manevră pentru imperialismul contemporan. Actualitatea Americii Centrale capătă noi dimensiuni după 1979, cînd regimul somozist din Nicaragua este înlăturat.

În general, desfășurarea istoriei Americii Centrale urmează o structură frizînd stereotipia istoriei latino-americane, care poate fi simplificată la matricea conservatorism-liberalism. Totuși formula este aplicabilă secolului al-XIX-lea (uneori prelungindu-se pînă la primul război mondial). Istoria centro-americană după independență, parcurge etapa statului federal, dominată de figura lui Francisco Morazan urmată de dictaturile conservatoare și guvernările liberale, de revoluția liberală din 1871 în Guatemala, de dictatura lui Manuel Estrada Cabrera (imortalizat de romancierul Miguel Angel Asturias), de apariția în 1903 a statului Panama, de luptele insurecționale din perioada interbelică, în prim plan aflîndu-se figura lui A.C. Sandino, de revoluția guatemaleză din 1944—1954, de războiul civil din Costa Rica din 1948, soldat cu demilitarizarea statului (dar din 1959 forțele progresiste

au denunțat activitatea nocivă a armatelor private), de tragicul război din 1969 dintre Honduras și El Salvador, iar astăzi de confruntarea dintre forțele guvernamentale subsumate reacțiunii și forțele democratice cu instrumentul lor militar, gucrilla.

Așadar, o istorie suficient de agitată, chiar excluzînd conflictele interamericane, intervențiile nord-americane sau amestecul unor state centro-americane în alte zone (de exemplu, participarea statului Nicaragua, în 1965 sub egida O.S.A., în Republica Dominicană, alături de S.U.A., Brazilia și Paraguay).

Revenînd la monografia semnată de L. Jimenez, subliniem contribuția acesteia la explicarea științifică a subdezvoltării din zonă, a dominației economice și a dispunerii forțelor sociale. Din păcate, documentația lucrării se oprește la nivelul anilor 1972—1973, neabordîndu-se aspectele războiului de guerrilla acum în plină desfășurare. Spiritul critic, polemic susținut cu probitate de o amplă documentație, aduce lucrarea într-un raport antitetic cu numeroase lucrări despre America Centrală, în special cu lucrarea clasică a lui M. de Perigny, *Les cinq republics de L'Amérique Centrale* (prima ediție din 1911) care invederează o viziune deformată, idilică, a regiunii.

Studiul debutează cu fixarea cadrului geografic, cu analiza populației și a problemelor sociale aferente, schițînd apoi situația agriculturii, sector de bază în economia națională. Se urmărește evoluția procesului de

monocultură, cafeaua fiind introdusă în 1840 (după alte surse în 1838) iar în paralel se punctează aspectele esențiale ale politicii agrare guvernamentale în secolul al XIX-lea, subordonată obiectivului de a urmări producția de cafea. În 1982, președintele Rafael Zaldivar decide desființarea pământurilor comunale (ejidos) concesionate de regimul colonial comunităților indigene, care devin proprietate privată, repede dedicate culturii cafelei. Alte produse agricole importante sînt bumbacul și trestia de zahăr, angajate în activitatea de comerț exterior. Amploarea cultivării cafelei a determinat apariția oligarhiei latifundiare, care în același timp devine exportatoare financiară și industrială, specializarea în diferitele ramuri economice nefiind caracteristică sectoarelor dominante salvadoriene. În plus, ca un element definitoriu pentru El Salvador, spre deosebire de celelalte state centro-americane, posesiunea pământului este eminentamente națională. Industria salvadoriană își datorează existența integrării economice centro-americane, jalonată de Tratatul de la Tegucigalpa din 1958, apoi de Tratatul de la Managua din 1960 care a pus bazele Pieței Comune Centro-americane (căreia însă războiul din 1969 i-a dereglat funcționarea). Actualmente se consideră că El Salvador este statul cel mai industrializat din zonă. Sistemul bancar s-a înființat în timpul guvernării lui Maximiliano Hernandez Martinez, principală instituție. „Banca Centrală de Rezervă” fiind azi naționalizată.

Autoarea oferă în continuare date despre penetrația nord-americană în El Salvador în secolele al XIX-lea și al XX-lea. După o perioadă de hegemonie engleză în America Centrală, S.U.A. dobîndește poziții preponderente în zonă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. El Salvador nu a cunoscut intervențiile militare ale S.U.A. în schimb pătrunderea masivă a capitalului american a dus în mod necesar la o economie națională dependentă. O cale eficientă de subordonare economică a El Salvador-ului față de S.U.A. au reprezentat-o împrumuturile oneroase, primul datînd din 1922. Dar intervine din nou nuanțarea autoarei, potrivit căreia poziția El Salvador-ului față de S.U.A. nu atinge cotele înfeudării cunoscute de alte state centro-americane. Postura El Salvador-ului de furnizor de produse manufacturate pentru America Centrală, i-a adus cîteva perioade de relativă prosperitate.

Un capitol substanțial este consacrat istoriei salvadoriene, cuprinzînd un interval vast, de la perioada precolonială pînă în actualitate. Perioada indigenă și cea colonială nu au suscitut un interes deosebit autoarei care le expediază lapidar. O descriere extinsă o are însă perioada indepen-

denței politice. El Salvador a făcut parte din Căpitania Generală a Guatemalei care și-a cîștigat Independența, pașnic, în 1821, în condițiile înfrîngerii Spaniei în Mexic. După o scurtă înglobare a Căpitaniei la imperiul mexican al lui Iturbide, în 1823 s-a declarat la Ciudad de Guatemala independența Federației Centro-Americane, structurată teoretic prin constituția din 1824. Federația Americii Centrale s-a dovedit a fi un organism statal labil, erodat de structurile economice coloniale care nu au suferit nici o modificare.

În pofida conflictelor între statele contractante, generalul Francisco Morazan, reprezentantul opțiunii liberale și federaliste, reușește să mențină acest stat pînă în 1838—1839, cînd rînd pe rînd Nicaragua, Honduras, Costa Rica, Guatemala s-au separat, Morazan repetă planul său de a reface Federația dar este învins în Costa Rica și executat (după unele prezumații la instigarea Angliei). În timpul Federației, în El Salvador, s-a consumat răscoala indienilor din 1833, conduși de Anastasio Aquino, înăbușită cu dificultate de autorități.

După epeoa el lui Morazan, El Salvador devine independent în 1841, dar este confruntat cu epuzante conflicte zonale. Dictatorul guatemalez, Rafael Carrera, reprezentantul conservatorismului a dus o politică hegemonică în istm, intervenind în republicile limitrofe unde se instalaseră guverne liberale. Astfel, în 1863 trupele lui Carrera invadează El Salvador care era guvernat de Gerardo Barrios, codoctrinarul lui Morazan. Revoluția guatemaleză din 1871, care a produs restaurarea parțială a liberalismului în regiunea centro-americană, a reanimat federalismul care era o revendicare nodală în arsenalul progresismului politic din epocă. Justo Rufino Barrios, președintele Guatemalei încearcă refacerea statului federal, dar întreprinderea eșuează deoarece în bătălia de la Chalchuapa din 1885 dintre honduriano-guatemalezi și salvadorieni, acesta își pierde viața. Proiectele federaliste se revigorează la începutul secolului al XX-lea, cînd statele centro-americane au semnat în 1907 un tratat de pace care trebuia să excludă intervențiile reciproce.

Etapa interbelică a istoriei salvadoriene este sustrasă tiparelor rivalității dintre liberali și conservatori prin apariția pe scena luptei politice a proletariatului. După o lungă guvernare oligarhică, în 1931 a fost ales președintele Arturo Araujo sprijinit de forțele democratice. Fanfaronada electorală și acțiunea politică confuză ale acestuia au provocat vii nemulțumiri în țară, de care au profitat cercurile reacționare ale armatei. Acestea au dat în decembrie 1931 o lovitură

de stat, în urma căreia la conducerea statului ajunge ex-ministrul de război, generalul Maximiliano Hernandez Martinez (1882—1966) care a inaugurat o lungă perioadă de dictatură militară. Împotriva acestuia se va organiza una din cele mai notorii insurecții populare din America Latină, care, printre principalii organizatori l-a avut pe Farabundo Marti. Farabundo Marti, simbolul opoziției armate din El Salvador-ul contemporan, posedă în biografia sa notele unui revoluționar de talie latino-americană. A fost exilat în Guatemala, a luptat în Mexic, a ajuns unul din colaboratorii apropiați ai lui Sandino. În aceeași epocă mișcarea revendicativă a proletariatului își găsește forme adecvate de organizare, prin apariția primelor nucleu comuniste și prin crearea în 1925 a Partidului Comunist din America Centrală. Treptat s-a impus desființarea acestui partid regional și înlocuirea acestuia cu partide comuniste structurate la nivel național. În martie 1930 i-a ființat Partidul Comunist din El Salvador,

Propulsarea lui Martinez la conducerea statului a fost înfrimată favorabil chiar de unii membri ai P.C. Ulterior, realizând eroarea politică, activul comunist salvadorian a decis organizarea unei insurecții armate. La 7—8 ianuarie 1932 C.C. al P.C.S. (a cărui secretar general interimar devenise Farabundo Marti) a analizat posibilitatea declanșării unei acțiuni împotriva regimului dictatorial, scontând și pe sprijinul unor unități militare. Arestarea lui Marti, împreună cu alți lideri comuniști, a dezorganizat coordonarea acțiunilor insurrecționale care au fost catastrofal înfrânte de armata foarte bine dotată a lui Martinez. Represiunea a cauzat aproximativ 30.000 de victime iar Marti și ceilalți lideri populari au fost executați la 1 februarie 1932. Propaganda anticomunistă a guvernului, represaliile fără precedent întreprinse de armată au condus la un reflux al mișcării populare și la temporara dezorganizare a P.C.S.

Conducerea luptei forțelor democratice împotriva lui Martinez a fost cedată de P.C.S., după aceste evenimente, unor militari naționaliști atașați ideilor de progres și de justiție socială. În 1944 Martinez este obligat să demisioneze, exilându-se în Guatemala. Succesorii acestuia au continuat politica anti-democratică pînă cînd în 1948 o altă lovitură de stat, operată de militari, denumită artificial „revoluția din 1948”, părea să schimbe conținutul guvernării. Beneficiarul acesteia însă, colonelul Oscar Osorio se disocie de forțele democratice și guvernează în profitul oligarhiei salvadoriene. Guvernarile antidemocratice se continuă cu Jose Maria Lemus care este înlăturat de o junță civilo-militară în 1960, înlocuită la rîndul ei de un Directorat militar instituit în ianuarie 1961. Coalizarea opoziției naționale prinde contur în

cînd în 1972 candidatul la președinția statului Jose Napoleon Duarte, reprezentantul Uniunii Naționale Opoziționale (înființată în 1971) este înfrînt fraudulos în alegeri. În martie 1972 izbucni o insurecție rapid lichidată de armată iar Duarte, torturat, este exilat în Guatemala de unde se refugiază în Venezuela. În anul următor Jorge Flandal, secretar general al P.C.S. este expulzat în Panama.

O analiză pertinentă se face în legătură cu războiul din 1969 dintre El Salvador și Honduras, a cărui cauză fundamentală a fost subdezvoltarea. El Salvador deși are cea mai mică suprafață din America Centrală, are o populație numeroasă (azi cca 5 milioane locuitori) un spor natural surprinzător de ridicat iar guvernul duce o campanie în autentic spirit malthusian contra creșterii demografice. Șomajul relativ mare, determinat de o economie mutilată de monocultură, represaliile politice, mai ales cea din 1932 au provocat în diverse perioade, un adevărat exod mai ales în Guatemala și Honduras. Honduras-ul a fost și rămîne cca mai înepoiată țară din istm, confruntată cu o insistență mișcare revendicativă a țărănimii pentru pămînt. În Honduras, mari suprafețe de teren sînt deținute de companiile americane bananiere, unde lucrătorii hondurasci sînt supuși unei exploatari sistematice. Mai mult, numeroși salvadorieni îngroșau rîndurile fie ale proletariatului agricol fie pe cele ale micilor proprietari. Criza pămîntului în Honduras ajunsă la stadiu cronic încearcă să fie soluționată deviaționist prin alungarea salvadorienilor din Honduras. În același timp oligarhia salvadoriană, antrenată în cultivarea bumbacului la granița cu Honduras, cra tentată să sprijine o politică de cuceriri a guvernului Salvadorian. Președintele hondurasian Lopez Arellano ordonă expulzarea salvadorienilor act care a constituit pretextul războiului. Armata salvadoriană invadează în iulie 1969 teritoriul hondurasian și ocupă un teritoriu de 1600 km² deși avea de făcut față atît armatei hondurascice cît și rezistenței populare din această țară. Deși conflictul s-a încheiat avantajos pentru El Salvador, se poate susține că același conflict a cauzat prejudicii luptei revendicative din Honduras și ambele state au fost obligate să facă împrumuturi înfeudîndu-se mai mult S.U.A. (În 1976 s-a încheiat între Honduras și El Salvador o convenție de armistițiu iar în 1980 s-a încheiat la Lima tratatul de pace dintre cele 2 părți beligerante, punîndu-se capăt acestui conflict stupid).

Următorul capitol se referă la partidele politice, la constituția republicii (în unele lucrări de referință se semnalează constituția din 1962. În realitate, după așa zisa „revoluția din 1948” a fost promulgată constituția

din 1950 cu prevederi democratice, iar în 1962 i s-au adus doar modificări, este adevărat în sensul limitării conținutului democratic, suspendată în 1980 a fost repusă în vigoare în 1982) la armată, la cler și la mișcarea muncitorească. În dorința de a reactualiza datele oferite de L. Jimenez, menționăm că însuși clerul s-a pronunțat pentru unele restructurări în stat. Mai mult în 1979, arhiepiscopul Oscar Arnulfo Romero care se situează pe poziții democratice a fost asasinat. Referitor la mișcarea muncitorească sin recitate evenimentele care au dus la reculul organizării proletariatului după 1932 și sînt detaliate tentativele de sindicalizare care s-au concretizat în timpul guvernării contradictorii a lui Jose Maria Lemus. Astfel în 1957 s-a înființat Confederația Centrală a Muncitorilor. În 1972-1973 tendințe similare sînt vizibile și în rîndul proletariatului agricol și țăranilor care își centrează revendicările în jurul reformei agrare (operată într-adevăr în 1980, dar cu puține șanse de aplicare).

Evoluția culturii salvadoriene este expusă sintetic: o selecție a principalilor scriitori Francisco Gavidia, Alberto Masferrer, Salarrue, Oswaldo Escobar Velado), o trecere în revistă a instituțiilor culturale și a presei la care se adaugă informații în legătură cu acțiunile progresiste ale studențimii, cum ar fi manifestațiile antigvernamentale din 1950 și 1960.

Ultimul capitol sintetizează concepțiile autoarei asupra obiectivelor viitoarei revo-

luții salvadoriene, în contextul triumfului revoluției cubaneze, eveniment de amplă rezonanță în America Latină.

Cartea este însoțită de un apendice compus dintr-un articol al istoricului K.I. Grieb referitor la acțiunea diplomatică a S.U.A. în El Salvador în 1931-1932, un interviu cu Miguel Marmol, participant la insurecția din 1932, o declarație comună a partidelor comuniste din El Salvador și Honduras, declarația Uniunii Democratice Naționaliste și un articol al lui Jorge Handal, secretar general al P.C.S. O consistentă bibliografie încheie monografia recenzată aici.

Lucrarea lui L. Jimenez interesează în primul rînd specialiștii latino-americani, politologii și comentatorii de politică externă, dar stilul antrenant, colorat, valorificînd o spaniolă populară și purificată în același timp atrage deopotrivă pe iubitorii de istorie. Indiscutabil, monografia explică originile istorice ale crizei Americii Centrale și situează viitorul politic al zonei sub semnul revoluției socialiste, dar concomitent supralicînd accentele politice, adeseori truculente, apar riscurile unor explicații limitate, unidirecționale. Liliam Jimenez, compendiază cu acuitatea caracteristică spiritul latino-american, fenomenele globale ale societății centro-americane cu o aplicată metodă marxistă.

Ovidiu Bozgan

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).
Instituția agiei în Țara Românească.
Relațiile lui Francisc al II-lea Rakoczi cu Spania.
Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.
Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor națiunilor românești.
Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).
Mișcări demografice între Dobrogea și Țara Românească în perioada războiului Crimeii.
Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).
România și condițiile financiare internaționale după primul război mondial (1919—1929).
„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.
Conceptia P.C.R. cu privire la sindicate și la unitatea mișcării sindicale în România (1921—1940).
Creșterea rolului conducător al P.C.R. și dezvoltarea democrației—proces unitar în transformarea socialistă a României.
Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și internațională în perioada postbelică.

RM ISSN0567-630

